

**MARGULAN
UNIVERSITY**

**ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)**

**Том 4 №2
2025**

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

**ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)

**MARGULAN
UNIVERSITY**

**2022 жылдан шығады
Издается с 2022 года**

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ПАВЛОДАРСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬКЕЯ МАРГУЛАНА
ALKEY MARGULAN PAVLODAR PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

LANGUAGE AND LITERATURE: THEORY AND PRACTICE

4(2) 2025

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

КУӘЛІК

2022 жылы 4 наурызда

№ KZ06VPY00046675

мерзімді баспасөз басылымын,

ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қою туралы
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Теміргазина Зифа Қақбаевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Атқарушы хатшысы

Гаранина Екатерина Петровна, филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Халықаралық редакция алқасының мүшелері:

Әбішева Сәуле Жүнісқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Азманова Әтіркүл Егембердіқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science ResearcherID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>

Андрющенко Ольга Константиновна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science ResearcherID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Ерғалиев Қуаныш Советұлы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)

Жарқынбекова Шолпан Құзарқызы, профессор, филология ғылымдарының докторы, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Лучик Малгожата, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зеленогурский университет, Зиллона Гура қ., Польша.

Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)

Николаенко Сергей Владимирович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, П.М. Машеров атындағы Витебск мемлекеттік университет, Витебск қ., Беларусь.

Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, филология ғылымдарының докторы, Алтай мемлекеттік университет, Барнаул қ., Ресей.

Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

Синячкин Владимир Петрович, филология ғылымдарының докторы, профессоры, Ресей халықтар достығы университет, Мәскеу қ., Ресей.

Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Сүтжанов Сейфитден Назымбекович, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

Тоқатова Людмила Ербулатқызы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Техникалық хатшы: Г.С. Салменова

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» журналдың тақырыптық бағыты:
тіл білімі, әдебиеттану, мектепте және университетте тілдерді оқыту әдістемесі,
мәдениетаралық коммуникация.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ06VPY00046675

выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан
04.03.2022 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Темиргазина Зифа Какбаевна, профессор, доктор филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Ответственный секретарь

Гаранина Екатерина Петровна, кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Члены международной редакционной коллегии

Абишева Сауле Жунусовна, профессор, доктор филологических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Агманова Атиркуль Егембердиевна, проф., доктор филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science ResearcherID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>

Андрющенко Ольга Константиновна, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science ResearcherID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Ергалиев Куаныш Советович, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)

Жаркынбекова Шолпан Кузаровна, профессор, доктор филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Лучик Малгожата, хабилитиров. доктор наук, профессор, Зеленогурский университет, г. Зелена Гура, Польша.

Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)

Николаенко Сергей Владимирович, доктор педагогических наук, профессор, Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, Витебск, Беларусь.

Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, доктор филологических наук, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия.

Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

Синячкин Владимир Петрович, доктор филологических наук, профессор, Российский университет дружбы народов, Москва, Россия.

Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Сутжанов Сейфитден Назымбекович, доктор филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

Токатова Людмила Ербулатовна, кандидат филологических наук, доцент, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Технический секретарь: Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Язык и литература: теория и практика»:
языкознание, литературоведение, методика преподавания языков в школе и вузе,
межкультурная коммуникация.

Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский

© Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан

LANGUAGE AND LITERATURE: THEORY AND PRACTICE

CERTIFICATE

about registration of a periodical print publication, an information agency and an online publication
№ KZ06VPY00046675
issued by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
04.03.2022

EDITORIAL BOARD

Chief editor

Temirgazina Zifa Kakbaevna, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Executive secretary

Garanina Yekaterina Petrovna, Candidate of Philological Sciences, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Members of the international editorial board:

Abisheva Saule Zhunusovna, Professor, Doctor of Philology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan.

Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science Researcher ID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Agmanova Atirkul Egemberdievna, Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science Researcher ID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>

Andryushchenko Olga Konstantinovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science Researcher ID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Ergaliev Kuanysh Sovetovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)

Zharkynbekova Sholpan Kuzarovna, Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>), Web of Science Researcher ID: P-3739-2014 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Luczyk Malgorzata, hab. Doctor of Science, Professor, Zelenogursky University, Zielona Góra, Poland.

Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)

Nikolaenko Sergey Vladimirovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vitebsk State University named after P.M. Mashherova, Vitebsk, Belarus.

Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Osokina Svetlana Anatolyevna, Doctor of Philology, Altai State University, Barnaul, Russia.

Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science Researcher ID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Sagyndykuly Beken, Doctor of Philology, Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

Sinyachkin Vladimir Petrovich, Doctor of Philology, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>) ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Sutzhanov Seyfitden Nazymbekuly, Doctor of Philology, Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

Tokatova Lyudmila Erbulatovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Technical secretary: G.S. Salmenova

Thematic focus of the journal «Language and Literature: Theory and Practice»:
linguistics, literary studies, methods of teaching languages at school and university,
intercultural communication.

Frequency: 4 issues per year. The language of published articles: Kazakh, Russian, English

© Pavlodar pedagogical university named
after Alkey Margulan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENT

1 Бөлім. Тіл білімі және әдебиеттану
Раздел 1. Языкознание и литературоведение
Section 1. Linguistics and literary studies

Н. Әбдікәрім, Г. Төкенқызы

Қазақ және моңғол батырлық жырларындағы баяндауыш формаларының көрінісі 9-23

О.К. Андрищенко, Г.А. ОрынхановаТранскультурность в колониальной и постколониальной казахстанской литературе
как результат культурного трансфера 24-37**Н. Ахтаева, А. Қабыкен**

Ертегілерді қазақ тіліне аударудағы прагматикалық аспект 38-49

Р.К. Койлыбаева, И.Б. Байсыдық

Отбасы туралы мақал-мәтелдердің аксиологиялық сипаты 50-59

Х. Куссе, Л.Е. ТокатоваЮмор и мудрость трикстеров. Культурно-исторические типы Тиль Уленшпигель
и Алдар Косе 60-75**Y.A. Morugova**

Abc of military language in media: translation of military abbreviations and acronyms 76-88

А.С. Нурахынова, Н.Ж. ШаймерденоваФормирование социолингвистической компетенции студентов
при изучении русского языка 89-103**З.К. Темиргазина, Ю.С. Мельничук**Композиты-окказионализмы в художественном стиле
Д. Накипова: транскультурная семиотика 104-115

2 Бөлім. Тілдерді оқыту әдістемесі
Раздел 2. Методика преподавания языков
Section 2. Methods of teaching languages

Ж.Е. Атығаева, А.Ш. ТілеулесоваОқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру әдісі ретінде
семиотикалық трансформация 116-129

1 БӨЛІМ.
ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

РАЗДЕЛ 1.
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

SECTION 1.
LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

ӨОК 81'367

[DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-2-9-23](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-2-9-23)

FTAMP 16.21.43; 17.71

Н. Әбдікәрім*Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына»**ұлттық ғылыми-практикалық орталығы**Астана, Қазақстан Республикасы* <https://orcid.org/0000-0001-7990-5846>*email: nursana@yandex.ru***Г. Төкенқызы***Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына»**ұлттық ғылыми-практикалық орталығы**Астана, Қазақстан Республикасы* <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>*email: adon70@mail.ru*

**ҚАЗАҚ ЖӘНЕ МОҢҒОЛ БАТЫРЛЫҚ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ
БАЯНДАУЫШ ФОРМАЛАРЫНЫҢ КӨРІНІСІ**

Аңдатпа. Мақалада қазақ және моңғол халықтарының батырлық жырларының синтаксистік құрылымдары, оның ішінде сөйлемді ұйыстыруға басты қызмет атқаратын баяндауыш формалары салыстырылып, талданады. Аталған халықтардың эпостары көп жағдайда идеялық-тақырыптық және композициялық құрылымы жағынан ұқсас болып келеді. Жалпы түркологияда қазақ ғалымдарының қазақ-моңғол тілдік байланысы және әдебиет саласы бойынша біраз еңбектері мен зерттеулері бар. Бірақ әдеби және фольклорлық шығармаларды тілдік тұрғыдан зерттеу – назардан тыс қалып келе жатқан мәселенің бірі. Осы тақырыпқа арналған алғашқы зерттеулердің бірі ретінде аталмыш мақала ұсынылып отыр. Батырлық жырлардың баяндауыш формаларын салыстыра талдау негізінде жырдағы, ондағы тармақтардың өзіндік ерекшеліктері анықталады. Жыр тармағындағы буын санының ырғақ тудыруға және инверсияға әсері туралы байлам жасалады. Бұл график түрінде көрсетіліп, түсініктемелер беріледі. Қазақ, моңғол халықтарының ғана емес, түркі-моңғол халықтарының ауыз әдебиетін лингвистикалық кеңістікте

зерттеу – осы сала мамандарының әлі де болса толыққанды бара алмай жүрген, әлемдік ғалымдардың да қызығушылығын тудыратын тақырыптарының бірі. Болашақ зерттеулерге арқау болатын осындай бағыттар туралы да мәлімет беріледі.

Түйінді сөздер: салғастырмалы фольклортану, қазақтың батырлық эпосы, моңғолдың батырлық эпосы, баяндауыш, тармақ, тармақтағы буын саны, инверсия.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 05.02.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 23.05.2025

Кіріспе

Кез келген халықтың фольклоры – оның тарихы мен мәдениеті, дүниетанымы мен болмысы, өмір сүру салты мен арман-қиялынан туындаған құнды мұра. Алтай тілдерінің төркіндестігін контактологиялық үдерістердің нәтижесі деп білетін неоалтаист ғалымдар (В.И. Рассадин, Ж.Қ. Түймебаев, Н.И. Егоров, т.б.) жалпыалтайлық негіз туралы постулат, оның ішінде түркі-моңғол халықтарының байланысы толық дәрежеде өз шешімін табу үшін компаративистиканың барлық әдіс-тәсілдерін тілге қатысты ғана емес, рухани-мәдени, заттық-материалдық мұраларға да ұтымды пайдалануды ұсынады (Түймебаев, Сағидолда, 2015, б. 86). Осы тұрғыдан келгенде, алтай теориясына қамтылатын халықтардың ауызша жеткен мұрасын әдеби-поэтикалық қана емес, лингвофольклорлық жағынан сараптаудың маңыздылығы бар.

Қазақ филологиясында түркі-моңғол тілдерінің қарым-қатынас жайындағы зерттеулер ғылыми еңбектерге арқау болды (Түймебаев, Сағидолда, 2015; т.б.). Ал әдеби мұраларын фольклортанушы А. Тойшанұлы мифология тұрғысынан зерттеді (Тойшанұлы, 2009); Ж. Хиналған «XX ғасырдағы моңғолдың қазақ әдебиетінің пайда болу, дамуы, қалыптасуы» (2020) атты диссертациялық еңбек қорғады. Бірақ соңғы аталған еңбектер әдебиеттану саласына қатысты, әдеби мұралар тілдік тұрғыдан қарастырылмаған.

Қазақ және моңғол халықтарының батырлық жырлары идеялық-тақырыптық, композициялық жағынан онша алшық кетпейді: отанды сүю, сыртқы жауға қарсы шауып, жеңіспен оралған батырдың ерлік ісін дәріптейтін сюжеттік-композициялық туынды (Темиргазина, 2024, с. 23–24). Мысалы, моңғол эпостарының кейіпкері – бір құрылықты иемденген хан мен оның ханшасы бір перзентке зар болып жүргенде туған бала. Ол кішкентайынан басқалардан өзгеше, қас қағым сәтте ер жетіп, мінетін ат, өзінің қалыңдығын іздеп, өзімен сайысқа түсетін батырды іздеп, ата-анасының «қаның әлі сұйық, жассың» дегенін елемей, атын ерттетіп, құрал-сайманын асынып, алыстағы қалыңдығын іздеп, 99 жылдың арғы жағындағы басқа бір ханның еліне барғанда, оның көздеп барған қалыңдығын алуға Тәңірдің ұлы ардақты қара, ұзын сары немесе қара жалмауыз, жердің жылдам Сарысы, Тәңірдің Тебені, қара балуан тәрізді көптеген батырлар да келіп қояды. Қыздың әке-шешесі – хан мен ханыша ердің үш ойынын (бәйге, күрес және садақ ату) ұйымдастырып,

кім жеңсе, соған қызын ұзатпаққа сөз береді. Хан мен ханшаның барлық шартын орындап, қалыңдығын алып, қайтып келгенде, арттағы елін жалмауыз шауып, ата-анасы мен халқын, малын иемденіп алады. Батырлық жорық кезінде тағы бір батырмен алғашқыда күш сынасып, соңында онымен достасып, бірлесіп, жауын жеңіп, ата-ана, аға-бауыр, елін құтқарып, алпыс жыл жырғаулы, сексен жыл тойын жасап, пышағын қоймастан ет жесіп, кесесін қоймастан қымыз-қымыран ішісіп, сырттан шабар дұшпансыз, іштен сатар сатқынсыз бақытты ғұмыр кешіпті деп бітеді (Гаадамба, Сампилдэндэв, 1988, б. 236–237).

Эпос табиғатын синтаксистік конструкциясы мен компоненттері, тұрақты элементтері бойынша зерттегенде, әр түрлі халықтардың батырлық жырларының ұқсастығы, айырым белгілері, көркемдеуіш құралдарының негізі амал-тәсілдері, ондағы кейіпкерлер мен батырлардың образын беру ерекшелігі және т.б. мәселелер жүйелі түрде анықталады. Эпостың әрбір элементі мен оқиғаларын қарастырап болсақ, неміс моңғолтанушысы W. Heissig көрсеткендей, онда үш жүзден астам мотив бар, ал «... оған тағы да он бес мотив: уақыт, батырдың туған жері, батырдың жері, батырдың өзі, аттың тұлғасы мен қабілеті, жорық, ант ағасы және көмекші, қорқыту, жау, жауға қарсы күрес, батырдың әскери айласы, қамқор болу, некелесу, үйлену және үйге келу мотивтерін қосуға болады» (Heissig, 1996, p. 89). Эпостағы сөйлем – поэтикалық фраза, ол белгілі бір дәрежеде айқын шекарасы бар аяқталған құрылым ретіндегі сипатқа ғана емес, түрлі мәнмәтінге қатысты болатын, оның бөлшегі, құрылысының элементі, бүтіннің бөлшегі ретінде көрініс табатын сипатқа да ие. «Бұл сипаттар тұтас сөйлемнің белгілері мен сапаларын тануға мүмкіндік береді».

Сондықтан эпос сөйлемінің синтаксистік мәнін ашу үшін оны құрастырушы сыңарлардың арасындағы өзара қатынасты анықтап алған жөн. Солардың бірі һәм негізгісі – сөйлем предикативтілігін жасайтын тұрлаулы мүшелер – бастауыш пен баяндауыш – арасындағы қатынас. Ал жырда батыр есімі субъект ретінде әр сөйлемде ашық/жасырын түрде қайталанып отыратыны белгілі. Оның әр әрекетін жырлау, бір қарағанда, қимыл-әрекеттері санамалау сияқты болып көрінеді. Бірақ осы санамалаудың өзіндік қызметі қандай деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа жауап іздеу біздің мақаламыздың мақсатын айқындайды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу материалы ретінде «Орақ билән Мамай батырдың хикаясы» (2013), «Қобыланды батыр» (2019), «Эргэл түргэл» (2009), «Эрийн сайн Ханхарангуй» (2012) жырларынан мысалдар келтірілді.

Мақалада салыстырмалы-салғастырмалы, құрылымдық-семантикалық талдау әдісі, тілдік деректерді жинау және классификациялау, тілдік деректерді кескіндеп көрсету әдістері қолданылды. Салыстырмалы-салғастырмалы әдісті фольклорлық мәтіндерге қолдану қазақ және моңғол жырларының синтаксистік құрылымдарының ұқсастығы мен айырмашылығын көруге мүмкіндік береді. Құрылымдық-семантикалық талдау әдісі жырдағы сөйлемдер мен сөз тіркестерінің құрылымын талдауға бағытталған. Ондағы баяндауыш формаларының қолданысын салғастыра зерттеу әр халықтың өзіне тән поэтикалық ерекшелігін анықтап, оның

көркемдік әсерін беруге және аяқталған/аяқталмаған (одан әрі жалғасатын) ойдың тұлғалануын саралауға мүмкіндік береді. Дескриптивті әдіспен қазақ және моңғол жырларынан құрылымдық және мазмұндық жағынан барынша ұқсас үзінділер келтіріле отырып, ондағы нақты деректер талданды. Тілдік деректерді жинау және классификациялау әдісі жырдың көлемін қысқартып, дәйек ретінде алынған мысалдарды жүйелеуге қолданылды. Бұл әдіс тілдік элементтердің контексте қалай қызмет атқаратынын зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар тілдік материалдардың қолданысы кескіндемеге салынып, олардың өзара ерекшелігі көрсетілді. Сол арқылы баяндауыштың тармақта орналасуы мен буын санының айырмашылығы, оның ырғақ тудырудағы, ойды өрбітудегі қызметі сараланды.

Нәтижелер және талқылау

Түркі-моңғол халықтарының эпостық жырларын салыстыра-салғастыра зерттеуде Ю.П. Борисов (2016), А.А. Бурыкин (2019) бастаған ресей-якут ғалымдарының еңбектерін атай аламыз. Бұл тақырып тек қана аталған халық өкілдері ғана емес, шетел ғалымдарының да назарына іліккен. Солардың бірін атар болсақ, араб ғалымы моңғол-түркі халықтарының эпикалық типологиясының қалай қалыптасып, қалай дамығанын зерттеп, ғылыми мақала жариялаған (Davood, 2014, p. 157–180). Сондықтан да болар, алтайтанушы А.А. Бурыкин бұл бағыттағы зерттеулердің тым үстірт екенін атай келе, «... эпостық жанрлардың, қаһармандық жырлардың дәстүрін, мәтіндерді, поэтикасын, эпикалық ұйқас және т.б. бойынша зерттеу оң нәтиже беретін өзекті тақырыптардың бірі» деп біледі (Бурыкин, 2019, б. 72). Ал якут, алтай, хакас және бурят халықтарының батырлық жырларын зерттеген ғалымның пайымдауынша, бұл халықтардың эпостарында синтаксистік параллельдер бір-біріне ене отырып, «жалпыэпикалық параллелизмдер», оның негізінде эпикалық формулалар пайда болған (Борисов, 2016, б. 19–20). Эпикалық формуланың өзі ритм, синтаксистік схема, лексикалық детерминант факторларына тәуелді болатындығын ескерсек, осы және басқа да сұрақтарды зерделеу де біздің назарымызда болуы керек. Негізінен, эпосты жан-жақты зерттеу үшін: 1) текстологиялық (жырларды баспаға дайындау, жариялау); 2) тарихи және генетикалық; 3) тарихи, ғылыми, терминологиялық және библиографиялық; 4) транслатологиялық (тілдерге аударылуы); 5) фольклорлық; 6) лингвистикалық; 7) культурологиялық, этнографиялық және өнертану, дінтану; 8) музыкатану (жырлау); 9) білім беру ...» (Omakaeva, Urgadulova, Kitlaeva, et al., 2025, p. 233–234) бағыттары бойынша зерделенуі қажет. Бұл бағыттар болашақ зерттеулердің еншісінде деп білеміз.

«Эпос синтаксисі өзінің қарапайымдылығымен, әр түрлі конструкциялардың композициялық жетілген түрімен ерекшеленеді... Сөйлемдердің синтаксистік құрылымының ауқымдылығы оның тым көлемділігі есебінен туындайды» (Аударма – Н.Ә., Г.Т.) (Гергокова, 2015, б. 65).

Ауқымдылықты тудыратын һәм эпикалық баяндауды ұйыстыратын арқау – жыр қаһарманы. Бірақ бұл әрекеттер қаһарманды асқақтатуға арналады. Ол көбінесе баяндауыш формаларынан көрініс табатыны белгілі. Сондықтан буынға негізделген силлабикалық өлеңнің баяндауышының тұлғалануы және ондағы буын

санының арасында қандай да бір заңдылықтың болуы шарт деген ойдамыз. Бұл сұраққа жауап іздеу үшін қазақ моңғол батырлық жырларынан іріктеліп алынған мысалдар негізінде талдау жасауды жөн көрдік.

Төмендегі жыр жолдарында қазақ, моңғол батырларының жорыққа аттанар алдындағы сәті бейнеленген:

Ардақтаған хан Мамай Сыртқа шығып шолады, Серуенге көзін салады, Төңірекке қарайды... Қайтадан үйге кіреді... Шарбағым деп алады.... Кебінім деп киеді... Қарасым деп мінеді... (Орақ билән Мамай батырдың хикаясы, 2013)	... Эргэл түргэл Эрийн олон толгой зэвсэг <i>Агсаж аваад</i> Эрэмтэй уулын чинээ Үен хөх морин дээрээ Аливхийж <i>мордоод</i> Харалдай мэргэн шиг Хар халзан мориндоо Аливхийж <i>мордоод</i> Хадаан хар хүрмийг <i>хайгаад</i> Ар их нутгаа <i>тэмцээд</i> Алтан шар замд нь <i>ороод...</i> (Эргэл түргэл, 2009)	... Эргэл түргэл Ердiң (ер адамның) көп қару-сайманын <i>Асып алып</i> Еңгезер таудай Ақ көк (боз) атының үстiне Қарғып <i>минiп</i> Харалдай мергендей Қара қасқа атына Қарғып <i>минiп</i> Хадаан хар хүрэмдi <i>iздеп</i> Артта қалған елiне <i>жорықтап</i> Алтын сары жолына түсiп ...
--	---	--

Келтірілген жырлардағы сөйлемдер – бірыңғай етістік баяндауышты жай сөйлемдер. Теориялық синтаксис тұрғысынан мұнда бастауышты қайталауға қажеттілік жоқ, бастауыш синтаксистік жүктемеден айырылған. Ал жырдағы жарыспалы сөйлемдер айшықтауға қызмет атқарып тұр. Мұндай айшықтау тілдік тұлғалануы жағынан біраз айырмашылықта екенін көруге болады: 1) қазақ тілінде әр сөйлем жеке тармаққа орналыстырылып, үшінші жақтың ауыспалы өткен шағымен, моңғол тілінде көсемшенің салаластырушы жалғауларымен (зэрэгцүүлэх нөхцөл) тұлғаланған; 2) соңғысында баяндауыштың жеке тармаққа орналасуы кездеседі (Қараңыз: асты сызылған сөздер); 3) қазақ жырында әрбір баяндауышқа бағынышты сөздер 2–3-тен аспаса, моңғол жырында оның көлемі 1–2 тармаққа жетеді. Яғни моңғол жырларында субъектінің әрекеті толымды және толымсыз сөйлемдер ретінде тармаққа бөлініп орналастырылады. Моңғол жырына көбінесе тармақтың басындағы ұйқас тән, ал батырлық жырларында басы мен аяғындағы ұйқас қатар көрініс табады. Онда батырдың іс-әрекетінің циклдік кезеңі тиянақталғанға дейін (іс-әрекеттің біту фазасына дейін) кеңінен толғап, тармақтарының саны қазақ жырына қарағанда біршама артатыны байқалады. Мысалы, төменде батырдың атақ-даңқы мен әрекетін суреттейтін бір ғана субъектіге байланған 57 тармақтан тұратын жыр жолының 36 тармағы көсемше жалғауымен (моңғол грамматикасында есімше, көсемше формалары жұрнақ емес, етістіктің жалғауы деп танылады) салаласқан толымсыз сөйлем, 7 толымды сөйлемнен және бірнеше құрмалас сөйлемнен тұрады:

Урьдын Улаанхонгор Тэр жил нь тас цавчилдаад Түүний хойтон жил нь Улаан наран тунараад дайлдаад Ой сайхан нутаг Баян сайхан далай Нутаг руу орж ирэв. (Эрийн сайн Ханхарангуй, 2012)	Алыңғы жақтың Улаанхонгоры Сол жылы тас-түс соғысып Оның арғы жылы Қызыл күн батқанша соғысып Орман жақсы елі Бай жақсы теңіз Жеріне қарай кіріп келді. (Эрийн сайн Ханхарангуй, 2012)
---	---

Бұдан байқайтынымыз, қазақ жырларындағы үздіксіздік пен ықшамдылық біршама аяқталған ойлардың желісін құраса, моңғолдікі көсемшенің салаластырушы жалғауларының түрлі формаларымен беріліп, ойдың аяқталмай, одан әрі үдеп отыруын қамтамасыз етеді. Қазақ тілінде көсемшенің негізгі 3 қана тұлғасы болса, қазіргі халха-моңғол тілінде көсемшенің 12 түрлі, оның ішінде салаластырушы 4 түрлі жалғауы бар. Бұл жырдың көлемін ұлғайтып, батырдың әрекетін кеңінен санамалауға әсер етеді деуге болады.

Жалпы жыр жолдары оқиғалардың желісі болғандықтан, етістік баяндауыштар мол болады, ол негізгі эпикалық қаһарманның әрекеттерін бейнелеуге жұмсалады. Яғни динамика осы етістік баяндауыштарға сүйенеді. Мысалы (сандар тармақтың ретін білдіреді):

1. Қару-жарақ киініп, 2. Бір құдайға сыйынып, 3. Енді атына мінеді, 4. Денеге сауыт киеді (Қобыланды батыр, 2019)	 12. Ақсұңқар құстай шүйіліп, 21. Батыр Қоблан ақырды (Қобыланды батыр, 2019)
--	---

Моңғолдың Улаанхонгор батырының атақ-даңқ, ерлігін санамалаған (жоғарыдағы қазақ эпосына ұқсас) сөйлемдерден мысал келтірейік:

1. Түймэрдсэн ясы нь хайрагдаад 2. Хайрагдсан ясаа 3. Хаврын хонгор салхинд хийсгээд 12. Хоногийн дотор хоосон 13. Хийгээд хаяв гэнэ (Эргэл түргэл, 2009)	Өртенген сүйегі қарылып Қарылған сүйегін Көктемнің қоңыр желіне ұшырып Қонақтың ішінде құр Қалдырып тастапты дейді
--	---

Салыстырылған жыр үзінділерінің айырмашылығы 1-сінде субъектіге дейін – 20 тармақ, ал 2-сінде 13 тармақ батырдың әрекетін сипаттаға жұмсалған, субъектісі

жасырын. Осылайша етістіктен жасалған баяндауыштардың тұлғалану формалары арқылы жырдағы іс-әрекеттің орындалу қарқынын, сипатын, сабақтастығын беруде белгілі бір заңдылыққа бағынатындығын аңғарамыз: қазақ жырларында бір оқиғаның басталуы детерминанттан басталып, *-ын (-in, -n)* формалы қимыл-сын көсемше оралымдарымен өрнектеле отырып, *-ады (-edi)* тұлғасындағы ауыспалы өткен шақпен ұласып, жырдың шиеленісі *-ды (-di)* тұлғалы өткен шақпен (арасында көсемше тұлғасымен де) беріліп, қақтығыс аяқталған кезде қайтадан бастапқы формаға ауысады.

Осы айтқанымызды графикпен өрнектесек, мынадай сұлба шығады:

Сур. 1. Жырдағы етістік баяндауыштардың көрінісі

Ескерту: етістік баяндауыштарды белгілеу тәртібі (мәні) мынадай: көсемше формалары – 1-ге; ауыспалы өткен шақ формалары – 2-ге; жедел өткен шақ формалары (іс-әрекеттің аяқталу фазасы) 3-ке тең. Біз назарымызды тек етістіктен жасалған дара баяндауышқа аударып отырғандықтан, есім баяндауыштарды 0-мен белгіледік.

Бұдан (2-сызбадан) қазақ тілінде етістік баяндауыштардың формалары жиі алмасып отыратындығы, ал моңғол тілінде бір форманың қолданысы салыстырмалы түрде созылатындығы байқалады. Бірақ іс-әрекеттің аяқталу фазасы талданып отырған бөлікте 3 рет болған. Бұл, біздің ойымызша, жырдың мазмұндық-композициялық ұқсастығын көрсетеді. Қазақ жырында ауыспалы өткен шақ тұлғалы, моңғол жырында көсемше тұлғалы баяндауыш басымдыққа ие. Соның ішінде қазақ жырында дара баяндауыш үстем. Мысалы төмендегі он бір тармақта бір ғана субъектіге байланған бес дара баяндауыш жұмсалған:

Құланнан <i>атты</i> қодықты, Көлден <i>тартты</i> борықты, Жетемін деп <i>торықты</i>, Намаздыгер өткенде, Намаз ақшам жеткенде, Қазанның Сырлы қаласын	Қобыланды батыр <i>көреді</i>. Бес ағаштың түбінде Қазанның алған жылқыға Ағыны қатты Бурылмен Аңқытып келіп жолықты. (Қобыланды батыр, 2019)
--	---

Төмендегі он екі тармаққа өрілген моңғол жырында да бес баяндауыш бар: оның төртеуі жасырын субъектінің іс әрекетін білдіргенімен, тиянақсыз (көсемше формасында) формада келген, ал батырдың аттың жанына келуі мазмұндық тұрғыдан біршама аяқталған ойды көрсеткенімен, ол да тиянақсыз формамен тұлғаланған. Яғни әрекеттің одан әрі жалғасуы «сұранып» тұр.

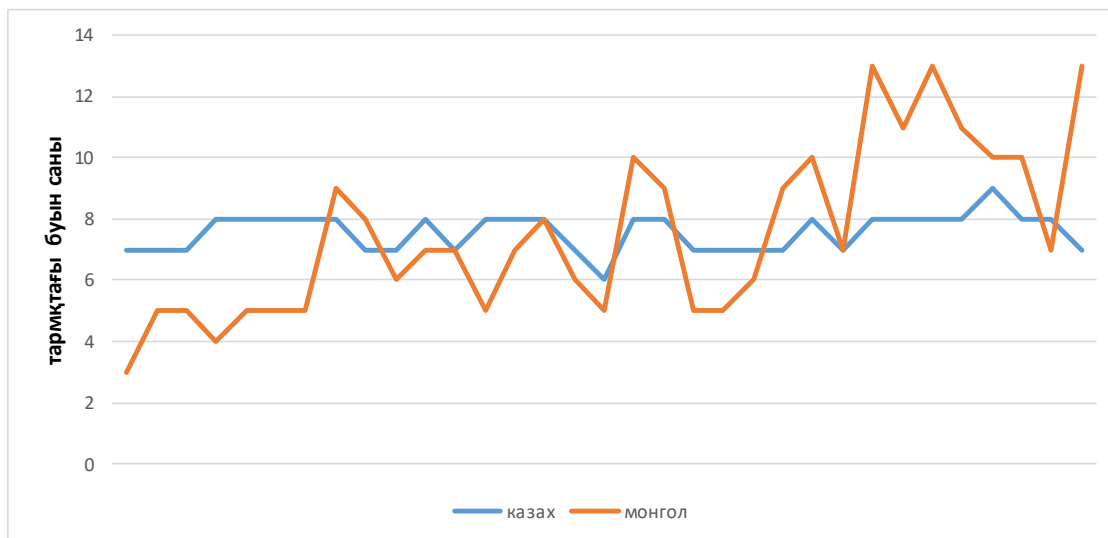
Саглагар сайхан зандан модны Сүүдэрт зогсоод Сайхан мөнгөн хазаарыг Гурван үе жингэнүүлээд Гурван үе хангинуулаад Сажаад (сэгсрээд) авахуйд Эргэл түргэл хазаараа сэгсрэх чимээг Хангайн чинээ биетэй Хар ташаа Хангал хар хээр морь Алдалгүй мэдээд... (Эргэл түргэл, 2009)	Салбыраған зандан ағаштың Көлеңкесінде тұрып Әдемі күміс жүгенді Үш рет сыңғырлатып Үш рет сылдырлатып Сілкіп алғанда Эргэлтүргэл жүгенін сылдыратқанын Таудай денелі Қара тұрық Асау қара кері ат Жібермей (бірден) біліп...
---	--

Сонымен қатар қазақ жырында алдыңғы екі жолдағы баяндауыш инверсияға түскен, моңғол жырында мұндай құбылыс мүлдем байқалмайды.

Сөз болып отырған мәселені мазмұндық-көлемдік жағынан есепке алу арқылы қазақ және моңғол эпостарының композициялық мәтінқұраушы блоктарын буын саны бойынша қарастыруға болады. Қазақ және моңғол жырларындағы тағы бір айырмашылық – тармақтағы сөздердің буын саны. Қазақ жырларында көбінесе 7–8 буын болса, моңғол жырында 3–13 буынға дейін жетеді. Сөздің екпіні салыстырмалы түрде қазақ тілінде соңғы буынға, моңғол тілінде басқы буынға түседі. Моңғол тілінде созылыңқы дыбыстардың болуы да просодияға әсер етпей қоймайды. Бұл сөйлемдердің шұбыра тізбектелуіне және олардың көлемінің (тармақ санының) реттелуіне жол ашады, ол тізбек аяқталған әрекетті білдіретін шақ формасына өткенше дамылдамай жалғаса береді. Мысалы (жақшада буын саны көрсетілген):

Э-рийн сайн (3) <u>Хан ха-ран-гуй хүү</u> (5) Ар-ван най-ман алд (5) Ал-тан цол-быг (4) Ан-гал-зах-ын цагт (5) А-ман хү-зүү-гээр (5) Ал-дал-гүй хая-хад (5) Ог-тор-гуйн од тоо-лон зүт-гэ-жээ (9) Зан-дан у-лаан хэ-лээ-рээ өл-гөн нэ-гэн үм-хэв (13) (Эрийн сайн Ханхарангуй, 2012)	Ердің жақсы (сы) Ханхарангуй бала Он екі құлаш Алтын шылбырды Аузын ашқан мезетте Мойын жалына Қателеспестен тастағанда Өлемнің жұлдызын санап ұмтылыпты Сандал (ағаш) қызыл тілімен іліп бір тістеді. (Эргэл түргэл, 2009)
---	--

Осы айтылғандарды төменде графикпен көрсеттік:

Сур. 2. Жыр үзіндісіндегі тармақтардың буын саны

Мұнда (2-сызбада) қазақ жырларында буын саны 5-9-ға дейін жететін болса, моңғол жырларында 3–13-ке дейін жететіндігі көрсетілген. Бұдан буын санына негізделген қазақтың силлабикалық өлең жүйесін аңғару қиын емес, ал моңғол жырында буын саны секірмелі сипатта.

Осылайша тармақтағы буынның еркіндігі моңғол жырын ырғаққа енгізудің бір амалы бола алады, ал қазақ тілінде ондай еркіндік байқалмайды. Сонымен қатар қазақ жырларында баяндауыштың тиянақты тұлғада жиірек қайталануы тармақтың буын санының еркін қозғалысқа түсуіне (әр тармақтағы буынның «қалай болса, солай» орналасуына) мүмкіндік бермейді. Сондықтан да, біздің ойымызша, қазақ жыры поэтика заңдылығын – ырғақтылықты қамтамасыз ету мақсатында инверсияға бой алдырады, ал моңғол жырында бұл буын санын әр тармаққа бөліп орналастыру арқылы жүзеге асырылады.

Қазақ жырларында күрделі баяндауыштардың етістік түрі де, күрделі, құрама түрі де кездесіп отырады, алайда бұлардың саны дара етістік баяндауыштарға қарағанда өте аз және қазіргі қолданыстан ерекшеліп алар жайттарды байқай алмадық. Мұның себебі де батырлық жырдың тілдік-жанрлық ерекшелігінде жатыр. Батырлар жырындағы темпоралдылық, қимылдың сыпаты тез, дереу орындалған я орындалатын әрекеттерді бейнелеуді қажет етеді. Ал күрделі етістік баяндауышта істің орындалу сыпаты, негізінен, әрекеттің орындалу ұзақтығын білдіруге бейім болса, құрама баяндауыш сын-сипатқа, заттық белгіге қимыл «таңуға» бейім болады.

Эпикалық жанрда суреттеулер мен портрет жасау үшін толымсыз сөйлемдердің баяндауышы ретінде қолданылатын тұлғалардың бірі – есімшенің өткен шақ формасы. Төменде мысалға алынып отырған 32 тармақтың 22-сі *-ған* формалы есімшемен, 3-і ғана ұйқас аллитерациясын қамтамасыз ететін (азан, сазан, Қазан) сөздермен аяқталған.

Сол уақытта алдынан
Қара қасқа ат мінген,
Құйрық жалын шарт түйген

.....
Алдынан шықты ер Қазан.

Моңғол жырларында көбінесе эпос қаһарманын, оның тұтынатын заттарын, ат әбзелі мен құрал-саймандарын сипаттау немесе ұлықтау, мадақтау бөліктерінде есім баяндауыштар жиі кездеседі. Төменде Ханхарангуй батырды таныстыру үшін оның әке-шешесі мен қарым-қабілетін суреттеген 33 тармақтың 8-і *-тай/тэй* (қаз.: -лы/лі ...), 10-ы *-лгуй* (қаз.: -май/мей... немесе -сыз/сіз; жоқ); 12-сі *-сан/сэн...* (қаз.: -ған/ген...); 1-еуі жалғаспалы көсемше *-саар/сээр..* (төрсөөр – туа сала) аффикстерімен тұлғаланып, соңғы «Эрийн сайн Ханхарангуй гэж явав л буюу гэнэ» («Ердің жақсысы Ханхарангуй деген жүріпті деседі-міс») деп аяқталады.

1. Айхан тохой нутагтай (1) 33. Эрийн сайн Ханхарангуй гэж явав л буюу гэнэ.	Айхан тохой жерлі Ердің жақсысы Ханхарангуй деген жүріпті деседі-міс.
---	--

Келтірілген мысалдардан аталған халықтардың батырларды сипаттау тәсілі ұқсастығын байқаймыз, айырмашылығы – моңғол жырында субъектге дейінгі тармақ санының көптігінде; яғни қазақ жырында мұндай суреттеулер біріншісінен екіншісіне жиі-жиі ауысып отыратын болса, моңғол жырында ол ұзақ суреттеледі.

Сонымен қатар белгілі бір септік тұлғасындағы есім және басқа сөз таптары да баяндауыш қызметінде жұмсалуды кездеседі. Алайда мұндай жағдайда қазақ және моңғол жырларының есім сөздерді сөйлемнің соңына ығыстырудың түрлі амалы жұмсалатындығы байқалады. Қазақ жырында әдейі сөзді тастап кету (эллипс) немесе инверсиялау жиі қолданылады. Мысалы:

Өзі алты жасында Кәмшат бөркі басында Тобылғы торы ат астында Қаршығасы қолында Тазысы ерткен соңында (Эргэл түргэл, 2009)	Өөрөө зургаан насандаа Булган малгай нь толгойдоо Цайвар хээр нь доороо Харцага нь гартаа Хоточоо дагуулсан сүүлдээ
---	---

Мұндағы *Кәмшат бөркі басында* – Басында кәмшат бөркі бар; *Тазысы ерткен соңында* – Тазысын соңына ерткен ретінде беруге не кедергі болады деген сұрақ туындайды. Бірақ поэтикалық мәтіннің «тиянақтылығы» мен «құлаққа жағымдылығы», әрекеттің үдемелілігі басты мәселе болуы шарт.

Ал моңғол жырында мұндай жағдайда инверсия болмайтындықтан, бір сөйлемдегі сөзді тармақтарға «шашып» орналастыру тиімді:

1. Миний	Менің
2. Алтан гүнж	Алтын ару
3. Хүүхний унадаг	Бойжеткен(ім)нің мінетін
.....	
4. Эзэн хааны	Ие(міз) ханның
5. Баруун гарын	Оң қолының
6. Дээд түшмэл болгоно гэсэнд (Эргэл түргэл, 2009)	Бас уэзірі болғызады дегенде

Мұндағы 1–3 тармақ, 10–12 тармақтардағы сөздер негізінен бір ғана сөйлемнің компоненті, бірақ әрбір есім сөз бен сөз тіркестерін жеке тармаққа орналастырылған. «Әрбір тармақтың интонациялық оқшаулығы олардың әрқайсысына жеке-жеке ой екпінін түсіреді; өлеңнің тармаққа бөлінуі арқылы әр тармақ не жеке сөйлем не күрделі сөйлем мүшесі болып ұйымдасады да, кейін бастарының құрасуына жеңілдеу соғады» (Сыздықова, 2014, б. 276). Басқаша айтқанда, моңғол жырында қазақ жырындағыдай тізбектелген инверсия болмағанмен, вертикальды инверсия орын алады. Көне түркілік ұғымда «... көлденең кеңістік үлгісі... төрт тарапқа бағытталатындығымен ерекшеленетіндігін» (Kossymova, 2024, б. 3) ескерсек, қазақ жырындағы тізбекті инверсия түркілердің осы таным-түсінігіне қатысты болуы мүмкін.

Шетел ғалымдары қазақ фольклорын «Әдет-ғұрып, салт-дәстүр және тілдегі кейбір аймақтық айырмашылықтарға қарамастан, Қазақстандағы да, Шыңжаңдағы да қазақтардың фольклоры біртектес» (Reichi, 2019, p. 56) деп есептейді. Ал моңғол жырлары тілдік-мазмұндық тұрғыдан қазіргі Моңғол Елінің аумағында өмір сүретін халха, ойраттардың өзінде бір-бірінен ерекшеленеді. Сондықтан қазақ жырларының осындай қасиетін пайдаланып, оны түркі-моңғол, тіпті әлемдік кеңістікте салыстырмалы-салғастырмалы зерттеулердің нысанына айналдырған жөн.

Қорытынды

Қазақ және моңғол жырларындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды тек қана предикативтілікке қатысты емес, синтаксистік бірлік пен оның бөліктерінің ұйымдасу тәсілдері мен модельдері (синтаксистік параллелизм, позициялық қайталау, тізбектік қайталау, өлеңаралық атрибуция және т.б.) бойынша зерттеу болашақта назарда болатын мәселелердің бірі болып табылады.

Қорытындылай келгенде, қазақ және моңғол жырларын салыстыра талдау олардың тіл арқылы, ауыз әдебиетінің үлгілері арқылы көрініс табатын мәдени элементтерінің жүйесін, ұқсас болғанымен, сапалық айырым белгілерін танытатын элементтерінің және тілдік деректерінің ерекшеліктерін терең танып, түсінуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Борисов Ю.П. Ритмико-синтаксический параллелизм в якутском олонхо и тюрко-монгольских эпосах: сравнительный аспект. Автореф. ... канд. филол. наук. Якутск, 2016. 35 с.

- Бурыкин А.А. О некоторых формулах, встречающихся в образцах фольклора тунгусских, тюркских и монгольских народов // Вестник СВФУ. №1. 2019. С. 70–80.
- Гаадамба Ш., Сампилдэндэв Х. Монгол ардын аман зохиол. Улаанбаатар, 1988. 325 б.
- Гергокова (Этезова) Л.С. Язык карачаево-балкарского героического эпоса «Нарты». Нальчик: Издательский отдел. КБИГИ, 2015. 120 с.
- Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. Лексикасы мен грамматикасы: Көп томдық шығармалар жинағы. Алматы: Ел шежіре, 2014. 384 б.
- Темиргазина З.К., 2024. Батыр в казахском эпосе как архетип героя: концепции А. Маргулана и современных исследователей // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі. Т. 4. №1. С. 20–27. <http://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-1-49-56>
- Тойшанұлы А. Түрік-монғол мифологиясы. Алматы: «Баспалар Үйі», 2009. 192 б.
- Түймебаев Ж., Сағидолда Г. Алтаистиканың тарихи-лингвистикалық негізі. (Фонетика. Морфология). Алматы: Атамұра, 2015. 70 б.
- Хиналган Ж. XX ғасырдағы монғолдың қазақтілді әдебиетінің пайда болу, дамуы, қалыптасуы. Дис. канд.филол.наук. Ұлан-Батыр, 2020.
- Davood, E.M. (2014). Turco-Mongolian enthusiasm: the form and simplicity of gonichnate. *New Literary studies*, 47, 157–181. Retrieved 21 December 2024 from https://jls.um.ac.ir/article_33747.html?lang=en
- Heissig, W. (1996). The Present State of the Mongolian Epic and Some Topics for Future Research. *Oral Tradition*, 11/1, 85–98. Retrieved 10 November 2024 from https://journal.oraltradition.org/wp-content/uploads/files/articles/11i/9_heissig.pdf
- Kossymova, G., Kulbarak, S., Zhalalova, A., Kaliyeva, N., & Zadakhanova, A. (2024). The Concept of “World” in Ancient Turkic World View. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, 10, 1–17. <https://doi.org/10.2478/jnmlp-2024-0005>
- Omaeva, E.U., Urgadulova, A.I., Kitlyaeva, S.D., & et al. (2025). Kalmyk Heroic Epic “Jangar” in the Original and Translation as a Bilingual Phenomenon: Thesaurus Modeling of Epic Lexicon and Translation Strategies. *Forum for Linguistic Studies*, 7(2), 231–239. <https://doi.org/10.30564/fls.v7i2.7878>
- Reichi, K. (2019). Oral Epics Along the Silk Road: The Turkic Traditions of Xinjiang. *Journal of Chinese Oral and Performing Literature*, 38(1), 45–63. <https://doi.org/10.1353/cop.2019.0011>

Дереккөздер

- Орақ билән Мамай батырдың хикаясы. В: Бабалар сөзі: жүзтомдық. Т. 40 Астана: Фолиант, 2013. 350 б.
- Қобыланды батыр. В: Дала фольклорының антологиясы: Он томдық, Т.1: Батырлар жыры / Жалпы ред. К.І. Матыжанов. Алматы: М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2019. 560 б.
- Эргэл түргэл. В: Катуу Б. Баяд ардын тууль. Улаангом: Увс аймгийн тамгын газар, 2009. 211 б.
- Эрийн сайн Ханхарангуй. В: Цэрэнсодном Д. Монгол аман зохиолын талбарт дээж бичиг. Улаанбаатар: «Тод Бичиг» ХХК, 2012. 744 б.

² <https://hh.kz/article/31321?hhtmFrom=main>

References

- Borisov, Yu.P. (2016). *Ritmiko-sintaksicheskij parallelizm v jakutskom olonho i tjurko-mongol'skih jeposah: sravnitel'nyj aspekt* [Rhythmic-syntactic parallelism in the Yakut olonkho and Turkic-Mongolian epics: a comparative aspect]. Avtoref. ... kand. filol. nauk. Yakutsk. (in Russ.)
- Burykin, A.A. (2019). O nekotorykh formulakh, vstrechayushchikhsya v obraztsakh fol'klora tungusskikh, tyurkskikh i mongol'skikh narodov [On some formulas found in samples of folklore of the Tungus, Turkic and Mongolian people's]. *Vestnik SVFU*, 1, 70–80. (in Russ.)
- Davood, E.M. (2014). Turco-Mongolian enthusiasm: the form and simplicity of gonichnate. *New Literary studies*, 47, 157–181. Retrieved 21 December 2024 from https://jls.um.ac.ir/article_33747.html?lang=en
- Gaadamba, Sh. & Sampildendev, H. (1988). *Mongol ardyn aman zokhiol* [Mongolian Folklore]. Ulaanbaatar. (in Mong.)
- Gergokova (Etezova), L.S. (2015). *Yazyk karachaevo-balkarskogo geroicheskogo eposa "Narty"* [Language of the Karachay-Balkar heroic epic "Narty"]. Nal'chik. (in Russ.)
- Heissig, W. (1996). The Present State of the Mongolian Epic and Some Topics for Future Research. *Oral Tradition*, 11/1, 85–98. Retrieved 10 November 2024 from https://journal.oraltradition.org/wp-content/uploads/files/articles/11i/9_heissig.pdf
- Khinalgan, J. (2020). *XX gasyrdagy mongoldyn kazaktildi adebietinin payda bolw, damuy, kalyptasy*. Dis. kand. filol. nauk. Ulan-Batyr. (in Kaz.)
- Kossymova, G., Kulbarak, S., Zhalalova, A., Kaliyeva, N., & Zadakhanova, A. (2024). The Concept of "World" in Ancient Turkic World View. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, 10, 1–17. <https://doi.org/10.2478/jnmlp-2024-0005>
- Omakaeva, E.U., Urgadulova, A.I., Kitlyaeva, S.D., & et al. (2025). Kalmyk Heroic Epic "Jangar" in the Original and Translation as a Bilingual Phenomenon: Thesaurus Modeling of Epic Lexicon and Translation Strategies. *Forum for Linguistic Studies*, 7(2), 231–239. <https://doi.org/10.30564/fls.v7i2.7878>
- Reichi, K. (2019). Oral Epics Along the Silk Road: The Turkic Traditions of Xinjiang. *Journal of Chinese Oral and Performing Literature*, 38(1), 45–63. <https://doi.org/10.1353/cop.2019.0011>
- Syzdykova, R. (2014). *Abay shygarmalarynyn tili. Leksikasy men grammatikasy: Kop tomdyk shygarmalar zhinagy* [The language of Abai's poems. Vocabulary and grammar: a collection of multi-volume works]. Almaty: El shezhire. (in Kaz.)
- Temirgazina Z.K. (2024). Batyr v kazakhskom epose kak arkhetyip geroya: kontseptsii A. Margulana i sovremennykh issledovateley [Batyr as an archetypal hero in the Kazakh epic: conception A. Margulana and contemporary researchers]. *Til zhane adebiyet: teoriyasy men tazhiribesi*, 3(1), 20–27. (in Russ.). <http://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-1-49-56>
- Toyshanuly, A. (2009). *Turik-mongol mifologiyasy*. [Turkic-Mongol mythology]. Almaty: "Baspalar Uyi". (in Kaz.)
- Tuimebaev, J. & Sagidolda, G. (2015). *Altaistikanyñ tarikhi-lingvistikalyk negizi. (Fonetika. Morfologija)*. [Historical-linguistic basis of Altaistics. (Phonetics. Morphology)]. Almaty: Atamura. (in Kaz.)

Sources

- Ergel turgel. (2009). In: Katuu, B. Bayad ardyn tuul' [The epic of the bayad people]. Ulaangom: Uvs aymgiyn tamgyn gazar. (in Mong.)
- Orak bilen Mamay batyrdyn khikayasy. (2013). In: Babalar sozi: zhuztomdyk [Grandfather's word: one hundred volumes]. T.40. Astana: Foliant. (in Kaz.)
- Koblанды batyr. (2019). In: Dala fol'klorynyn antologiyasy: On tomdyk. T.1: Batyrlar zhyry. [Field folklore anthology: Ten volumes, Volume 1: Song of Heroes]. Zhalpy red. K.I. Matyzhanov. Almaty: M. Auezov atyndagy adebiet zhane oner instituty. (in Kaz.)
- Eriyn sayn Khankharanguy (2012). In: Tserensodnom, D. Mongol aman zokhiolyn talbart deezh bichig [Sample text in the field of Mongolian oral literature]. Ulaanbaatar: "Tod bichig" ХХК. (in Mong.).

Н. Абдикарим, Г. Токенкызы

*Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Ш. Шаяхметова
Астана, Казахстан*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СКАЗУЕМЫХ В КАЗАХСКИХ И МОНГОЛЬСКИХ ГЕРОИЧЕСКИХ ЭПОСАХ

Аннотация. В статье сравниваются и анализируются синтаксические структуры героического эпоса казахского и монгольского народов, в частности, формы сказуемых, которые играют ключевую роль в организации предложения. Эпос этих народов в значительной степени схож по идейно-тематической и композиционной структуре. В области тюркологии существует ряд трудов и исследований казахстанских ученых по казахско-монгольским языковым и литературным контактам. Однако изучение литературных и фольклорных произведений языковой точки зрения является одной из недостаточно исследованных проблем. Предложенная статья представляет собой одно из первых исследований по этой теме. Сравнительный анализ форм сказуемых героических эпосов позволяет выделить особенности стихотворных периодов и отдельных строк. В статье делается вывод о влиянии количества слогов в стихах на создание ритма и инверсию. Эти моменты представлены в виде графиков с пояснениями. Выявленные сходства и различия обусловлены культурными ценностями каждого народа, поэтическими традициями его литературного наследия и мировоззренческими особенностями. В статье также предлагаются тематические направления для будущих исследований в этой области.

Ключевые слова: сравнительная фольклористика, казахский героический эпос, монгольский героический эпос, сказуемые, строки, количество слогов в строке, инверсия.

N. Abdikarim, G. Tokenkyzy*National Scientific and Practical Center "Til-Kazyna" named after Sh. Shayakhmetov
Astana, Kazakhstan***FUNCTIONING OF PREDICATES IN KAZAKH
AND MONGOLIAN HEROIC EPICS**

Abstract. The article compares and analyzes the syntactic structures of the heroic epics of the Kazakh and Mongolian peoples, focusing in particular on the forms of predicates, which play a key role in sentence organization. The epics of these peoples are largely similar in terms of their ideological themes and compositional structure. In the field of Turkology, there are a number of works and studies by Kazakhstani scholars dedicated to Kazakh-Mongolian linguistic and literary contacts. However, the study of literary and folklore works from a linguistic perspective remains one of the underexplored issues. The proposed article represents one of the first attempts to address this topic. A comparative analysis of predicate forms in heroic epics makes it possible to identify the structural features of poetic periods and individual lines. The article concludes that the number of syllables in verses influences rhythm creation and inversion. These aspects are presented in the form of explanatory graphs. The identified similarities and differences are attributed to the cultural values of each people, the poetic traditions of their literary heritage, and their worldview characteristics. The article also suggests thematic directions for future research in this field.

Keywords: comparative folkloristics, Kazakh heroic epic, Mongolian heroic epic, predicates, poetic lines, number of syllables per line, inversion.

Авторлық үлестер

Әбдікәрім Н. – тұжырымдама, деректерге жетекшілік ету, әдіснама, талдау, визуалдау, бастапқы жобаны жазу.

Төкенқызы Г. – тексеру, ресурстар табу, қадағалау, толықтыру, редакциялау.

О.К. Андриющенко*Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана**Павлодар, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>*email: olga_pav_pgpi@mail.ru***Г.А. Орынханова***Казахский национальный женский педагогический университет**Алматы, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-1864-1802>*email: gibadat_o@mail.ru*

ТРАНСКУЛЬТУРНОСТЬ В КОЛОНИАЛЬНОЙ И ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КАК РЕЗУЛЬТАТ КУЛЬТУРНОГО ТРАНСФЕРА

Аннотация. В статье исследуется культурный трансфер на материале казахской русскоязычной литературы. Она является результатом колониального и постколониального влияния русской культуры на культуру Казахстана. На основе периодизации Г. Брандта и У. Биттерли рассмотрены различные этапы трансфера культур на примере творчества казахского русскоязычного поэта Бахытжана Канаянова. В его поэзии наблюдаются результаты нескольких процессов культурного трансфера: проникновения культур, столкновения и внедрения. При столкновении культуры-донора и культуры-реципиента в творчестве поэта генерируются гибридные тексты, написанные на русском языке, но сохраняющие образность, поэтические традиции и эстетику казахской культуры. На этапе внедрения происходит эрозия основных структур культуры-реципиента и, в конечном счете, их разрушение. Произведения Канаянова этого периода монокультурны, передавая в основном элементы культуры-донора. Часть произведений Канаянова представляет собой гибридные тексты транскультурной природы, т.е. порождены синкретичной казахско-русской картиной мира поэта. Другая часть произведений Канаянова является результатом мимикрии под культуру-донора, в них отражается русская картина мира, воспринятая художественным сознанием поэта. В статье также рассматривается творчество других казахстанских писателей колониального и постколониального периода, испытавших на себе процессы культурного трансфера.

Ключевые слова: культурный трансфер, казахская русскоязычная литература, Бахытжан Канаянов, транскультурность, колониальный и постколониальный период.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления статьи: 27.03.2025

Дата приема в печать: 27.04.2025

Введение

Исследователи М. Эспань и М. Вернер в 1980-е гг., анализируя влияние немецкой философии и литературы на интеллектуальную мысль Франции XVIII–XIX вв., ввели в научный оборот термин «культурный трансфер» (Espagne, Werner, 1988). Культурный трансфер подразумевает перенос в конкретную регионально-культурную среду каких-либо элементов, характерных для другого культурно-географического ареала, и их последующую трансформацию (Мустафаев и др., 2013, с. 12). Историк Урс Биттерли систематизировал формы европейско-трансатлантических культурных отношений и выделил четыре основные модели этого взаимодействия: культурное соприкосновение (Kulturberührung), культурный контакт (Kulturkontakt), культурное столкновение (Kulturzusammenstoß), культурное сращение (Kulturverflechtung). В основе этих четырех моделей взаимодействия лежит функционирование иерархически организованных односторонних и нередко насильственных процессов (Bitterli, 1991, с. 61).

Герман Брандт также предложил свою классификацию этапов «культурного трансфера» (Brandt 2003, с. 127): 1) этап сосуществования (Konvivenz); 2) этап проникновения (Permeabilität); 3) этап внедрения (Insertion). «Конвивенция» означает практически автономное сосуществование двух или более культур без взаимодействия между ними. Под «проникновением» (Permeabilität) ученый понимает взаимодействие двух культур, т.е. начало активного процесса культурного трансфера, при котором элементы культуры-донора начинают активно «проникать» в иную культуру. При этом основные структуры культуры-реципиента не затрагиваются. Третий этап, который Герман Брандт назвал «внедрением» (Insertion), отличается полным доминированием культуры-донора над культурой-реципиентом. Структуры культуры-реципиента подвергаются эрозии и интегрируются в рамки новой культуры. Исследователь выделяет такие черты этой модели культурного трансфера, как интерференция и синкретизм, т.е. наложение «волн» различных культурных влияний, в результате которого возникает синкретическая культура.

В последнее десятилетие термин «культурный трансфер» используется в широком значении: это глобальное перемещение слов, образов, концептов, людей, товаров, финансов, оружия (Greenblatt, 2009). Сегодня необходимо критически осмыслить это понятие и обобщить результаты, полученные в новых социокультурных условиях, чтобы более эффективно применять его в междисциплинарных исследованиях, в межкультурном и транскультурном взаимодействии. Расширяется и географическая сфера исследования культурного трансфера, в нее включаются страны Центральной Азии. Исследование их взаимоотношений с Россией характеризуются как колониальный и постколониальный научные дискурсы (Абашин, 2008; Мустафаев и др., 2013; Культурный трансфер, 2013).

Мы применили периодизацию культурного трансфера Брандта, дополненную периодизацией У. Биттерли, к анализу взаимоотношений казахской и русской литературы как части своих этнических культур с середины XIX до начала XXI веков. В соответствии с теорией Хельги Миттербауэр русская культура

является культурой-донором, казахская культура – целевой культурой, или реципиентом (Mitterbauer, 2003). Посредником (Mittelgruppe) в этом процессе выступает государство – с середины XIX века по 1917 год Российская империя, затем Советский Союз с 20–30-х годов XX века, с 1990-х годов Российская Федерация – со всеми своими институтами: политическими, идеологическими, образовательными, культурными, медийными. Маттиас Мидделл относит к посредникам, помимо государства, людей и инстанции, вовлеченные в процесс культурного трансфера, взаимодействующие с обеими культурами (Middell, 2000, с. 19).

Материал и методы

Материалом исследования являются поэтические произведения казахского русскоязычного поэта Бахытжана Канапьянова, изданные в двухтомнике 2011 года.

В качестве основного используется структурный метод, с помощью которого устанавливаются особенности поэтики Канапьянова, хронотопа, сюжета, системы персонажей. Не менее значимым методом является сопоставительный анализ, при котором сравниваются две поэтические традиции: русская и казахская, две образные системы. Он позволяет обнаружить сходство и различие между произведениями, написанными с транскультурной точки зрения и с монокультурной точки зрения.

Результаты и обсуждение

1. Культурный трансфер в казахской литературе колониального и постколониального периодов

Литература как часть казахской культуры подвергается культурному трансферу, она проходит, по Брандту и Биттерли, этапы сосуществования, проникновения, столкновения и частично этап внедрения. Этап сосуществования (Konvivenz) двух культур длился примерно с середины XIX века до его конца, когда обе культуры сосуществовали параллельно, особо не соприкасаясь друг с другом. Отдельные факты этого периода, такие как переводы Абая некоторых произведений Пушкина и других русских поэтов, научные изыскания Шокана Уалиханова для Русского географического общества, не могут свидетельствовать о системном соприкосновении обеих культур, но они заложили предпосылки для дальнейшего этапа культурного трансфера – проникновения (Permeabilität), по Брандту, или культурного контакта и культурного столкновения, по Биттерли. Литературный процесс этого периода характеризуется развитием казахской письменной литературы и устно-поэтических традиций. Это время, когда творили Абай Кунанбаев, Шакарим, Ибрай Алтынсарин, Султанмахмуд Торайгыров и многие другие казахские писатели и поэты.

Пассивный период сосуществования двух культур заканчивается, и с начала 20–30-х годов XX века русская культура-донор, ее элементы при активном посредничестве советской власти начинают проникновение в казахскую культуру-реципиент. Биттерли справедливо называет один из этапов культурного трансфера столкновением. Чуждые элементы двух культур находятся в процессе борьбы, однако основные структурообразующие элементы культуры-реципиента сохраняются. В частности, казахский язык сохраняет свою ведущую роль в коммуникации и культуре казахского населения. Однако, именно в этот период посредник культурного трансфера – государство, т.е. Советский Союз начинает проводить интенсивную политику русификации, постепенно ограничивая сферы функционирования языка целевой культуры. Оба этапа казахско-русского культурного трансфера приходятся

на колониальный период, который заканчивается в начале 90-х годов XX века.

С.Н. Абашин пишет о том, что в советское время была осуществлена «масштабная программа тотальной культурной интервенции в центральноазиатское общество» (Абашин, 2008, с. 4). Однако, несмотря на мощную поддержку всеми государственными институтами политики тотальной культурной интервенции, в республике активно развивалась литература на казахском языке, которая и составляла основную часть литературного процесса советского колониального периода. Она представлена именами и произведениями поэтов и прозаиков Султанмахмута Торайгырова, Габита Мусрепова, Сабита Муканова, Мухтара Ауэзова, Ильяса Есенберлина, Гафу Қайырбекова и многих других. Тем не менее проникновение культуры-донора в культуру-реципиент, в том числе насильственная политика русификации привели к определенным культурным результатам, к которым нужно отнести возникновение в 50–60- годах казахской русскоязычной литературы. Она носит транскультурный, синкретический характер, сочетает в себе казахские, восточные, европейские и русские корни и, несмотря на это, предстает как вполне самостоятельное, зрелое, оригинальное культурное явление. С 70-х годов XX столетия русскоязычная литература начинает постепенно занимать все больше места в казахском литературном процессе, одновременно проникая в общий советский русский литературный мейнстрим. Абашин подчеркивает особую миссию литературы и писателя в советскую эпоху: «На протяжении советского периода литература оставалась наиболее идеологизированной и политизированной отраслью культуры. В республиках Центральной Азии воспроизводилась литературоцентрическая модель, которая была свойственна русской культуре начиная с XIX столетия и была усилена в советский период; в соответствии с данной моделью именно писатель оказывался центральной фигурой культуры, символическим посредником между народом и властью» (Абашин, 2008, с.34). Можно назвать центральные фигуры казахской русскоязычной литературы периода 60-х годов XX века – начала XXI века: Олжас Сулейменов – известный советский русскоязычный поэт, далее по хронологии – его ученик Бахытжан Канапьянов, прозаики Роллан Сейсенбаев, Дюсенбек Накипов, поэты Бахыт Кенжеев, Бахыт Каирбеков, Ербол Жумагулов и др. (см. Андрищенко, Абзуддинова, 2023).

Развитие русскоязычной литературы в конце XX – начале XXI века, т.е. в постколониальный период как части казахстанской литературы означает с точки зрения теории культурного трансфера начало этапа внедрения, или Insertion по Брандту. Этот этап характеризуется, как говорилось выше, полным доминированием культуры-донора над культурой-реципиентом. Таким образом, мы можем констатировать, что культурный трансфер в казахстанской литературе находится в начале этапа внедрения, или сращения (Kulturverflechtung), поскольку признаков полного доминирования культуры-донора в сфере литературы нами не отмечается. Литературный процесс в стране в постколониальный период представлен в первую очередь литературой на казахском языке, и только затем русскоязычными произведениями.

2. Творчество русскоязычных писателей и поэтов с точки зрения культурного трансфера

Рассмотрим более детально поэзию Бахытжана Канапьянова как результат трансфера двух культур, уже прошедших этап сосуществования и находящихся на этапах проникновения, столкновения и внедрения.

2.1. Этап «прони́кновения» (Permeabilität) культур

Анализ показывает, что в творчестве Канапьянова есть произведения, демонстрирующие этап «прони́кновения» (Permeabilität) в культурном трансфере. В пределах одного стихотворения автор соединяет две картины мира, две отличающиеся художественные системы – русскую и казахскую. Так построено стихотворение «Плывут облака» (1985). Эпиграф к нему – это цитата из произведения древней восточнославянской литературы «Слово о полку Игореве», из плача Ярославны, обращенного к ветру:

*«О ветер, ветрило, чему, господине, веешь навстречу?»
Плач Ярославны...*

Это обращение будет повторено и в середине как лейтмотив.

Лирический герой находится в поезде, затем выходит из него, перед ним – вековые степные просторы. Они дают герою ощущение исторической взаимосвязи восточных славян и тюрок: «Связи едины, незаменимы – вместе и в каждом живут».

*«Выйду из поезда – степь вековая на стороны света.
И – на земные края облака, облака оседают
И до синевы приподнимают эти земные края.
Стрелочник с сыном, клин журавлиный и молчаливый сурок,
Связи едины, незаменимы – вместе и в каждом живут.
О ветер, ветрило, чему, господине, веешь навстречу?»*

Поэт использует древнетюркский символ родины и родных степей – горький запах жусана, степной полыни. Хронотоп стихотворения расширен до веков и тысячелетий («многовековая стая», «древнею травой», «степь вековая»), а топос – до бесконечности («степь вековая на стороны света», «до синевы приподнимают эти земные края»).

*«Горькую горечь джусана вдыхая, пропаду за холмом.
И ветер развеет, как горсточку проса, мысли в пространстве,
Многовековая странствует стая – крылатые мысли.
– Скифы, спешите видеть того, чье слово было законом! –
Ветер возгласы носит из небытия, пали оковы.
Земля плачет древней травой, рельсы плач в бездну уводят.
Веселые птицы садятся на шпалы – и умирают.
По левую сторону я ухожу – и слышу стук сердца.
На правую сторону перехожу – спит бал бала с чашей.
И птичьим крылом я ладони сложу – и линию жизни
Вижу в ладони – будто с рожденья храню нить Ариадны» (Канапьянов, 2011б, с. 29).*

Различные исторические пласты – современность («поезд, рельсы, шпалы, стрелочник») и древность («плач Ярославны, бал бала с чашей, скифы») переплетаются в «крылатых мыслях» лирического героя, которые произвольно переносят его из одной исторической эпохи в другую («ветер носит из небытия») и наглядно показывают единые связи, которые «вместе и

в каждом живут». Стихотворение завершается общечеловеческим символом античного происхождения – *нитью Ариадны*. Это символ связи и непрерывности исторических судеб народов. Объединение в рамках одного стихотворения ярких национально значимых тюркских, классических античных и славянских символов обусловлено идейным замыслом Канапьянова – показать единство исторических связей, важных для каждого народа. Так своеобразно, для реализации идейного замысла, поэт использует транскультурность своего художественно-эстетического миропонимания.

С точки зрения поэтической техники это стихотворение основано на силлабическом стихосложении, в котором отсутствует рифма. Это типичный для казахского языка способ поэтической организации, основанный на константности ударения в слове – на последнем слоге, на слабой редуцированности неударных слогов. Все это препятствует использованию тонического способа стихосложения и традиционных для русского языка поэтических размеров. 18 строк стихотворения состоят из 17 слогов, разделенных цезурой после 11-го или 12-го слога; лишь 2-я строка состоит из 5 слогов. 5 или 6 слогов после цезуры устанавливают ритм завершения длинной строки неким коротким и, видимо, значимым выводом: «*Весе-лы-е-пти-цы-са-дя-тся-на-ша-лы / – и-у-ми-ра-ют*» = 12 слогов / 5 слогов. Несмотря на отсутствие рифмы, стихи имеют определённый ритм и элегантность, подчёркнутую равенством слогов и своеобразной цезурой, выполняющей функцию выделения смысла завершающей части строки. Цезура, помимо чисто ритмического выделения и паузы, поддерживается и пунктуацией – тире в 6-и строках и запятой в 8-и строках. Кроме того, в 15 строках используется клаузула – ударение на предпоследнем слоге конечного слова, т.е. в стихосложении определённым образом задействован и тонический фактор – ударение.

2.2 Культурное столкновение (Kulturzusammenstoß)

Взаимодействие культур-донора и реципиента осуществляется в творчестве Канапьянова не только на содержательно-тематическом уровне, но и на уровне поэтики и создания словесных микрообразов. Далее мы используем периодизацию культурного трансфера Биттерли, о которой говорилось выше, чтобы дополнить периодизацию Брандта. Биттерли выделял в качестве третьего этапа столкновение культур, результатом которого является генерация на русском языке традиционных казахских художественно-изобразительных средств, образов, поэтических символов, культурных кодов. Казахские поэтические образы облечены в форму русского языка, сохраняя при этом свою культурную специфику, их можно назвать транскультурными (Темиргазина, 2021, с. 32). David Chioni Moore пишет о двойственности постколониальных культур, отражающих столкновение культур донора и реципиента: «Культуры постколониальных стран характеризуются напряжением между желанием автономии и наследием зависимости, между стремлением к автохтонности и своим гибридным, постколониальным происхождением, между сопротивлением и сложностью, и между имитацией (мимикрией) и оригинальностью» (Moore, 2001, с.112).

Большая часть лирики Бахытжана Канапьянова представляет собой гибридные тексты и насыщена транскультурными метафорами, эпитетами и сравнениями: «*смуглая луна*», «*над горами звезд отара*», «*степное сердце*», «*в аркан затянут горизонт*», «*звуки арычной колыбельной*», «*попынная горечь разлуки*», «*птичья орда*», «*лунноглазые вечера*», «*звезда кочевая моя*», «*вечное кочевье поэта*» и т.п. Автор, хотя и пишет на русском языке, в его художественном

мире функционируют образы, символы, культурные коды, свойственные только казахской культуре, как, например, в «диссидентском стихотворении-поступке, в котором автор ставит диагноз поколению» (Крупко, 2021):

*«Позабытый мной с детства язык,
пресловутое двуязычие,
При котором теряю свой лик
И приобретаю двуличие.
Я пойму неизвестного мне
уходящего аборигена.
Но когда я среди ночи во сне
перед предком склоняю колено.
Сознаю, что не верит он мне,
как пришельцу из тяжкого плена.
Усмехнется он в той стороне:
ты меня недостойная смена»* (Канапьянов, 2011а, с.93).

Идейная сторона стихотворения построена на ценностной антитезе «двуязычие – двуличие», поддержанной фонетическим созвучием двух слов. «Пресловутое двуязычие» лишает человека своего лица, он становится двуличным. Здесь зашифрован казахский культурный код: потеря лица означает потерю чести. «В казахском языке человек, опорочивший свою репутацию, или бессовестный именуется как ‘человек без лица’ – «бетсіз» (Каукенов, 2021). В этом отношении многие восточные культуры обнаруживают сходство. Так, например, исследователь поясняет сходство кодов, связанных с категорией лица, в китайской и казахской культурах: «В частности, потеря чести определяется как потеря «лица», что является неприемлемым с точки зрения общественной морали. В культуре обоих народов «потеря лица» перед окружающими является крайне недопустимым событием, также как и крайне неприлично допустить чье-то падение «лица» (Каукенов, 2021; см. также об этом: Matsumoto, 1988).

Поэт ощущает глубокое чувство вины за то, что «с детства позабыл родной язык», т.е. потерял свое лицо и честь. Он понимает, что несет ответственность перед предками и будущими поколениями. Ответственность перед предками («аруактар») – это очень важный для мировоззрения казахов национальный культурный код, имеющий древнетюркские корни. Сакральный культ предков-аруактар сохраняет свою актуальность и значимость до сих пор: казахи и сейчас почитают культ аруактар. Поэту тяжело сознавать, что предки осудят его за «потерю лица» и не поверят ему, сочтя недостойной сменой. Здесь важен биографический факт: ведь Канапьянов является прямым потомком Шокана Валиханова, аристократа-чингизида, выдающегося казахского ученого, антрополога, путешественника XIX века. Значит, ответственность поэта перед своим знаменитым предком-аруаком возрастает многократно. Стихотворение посвящено Шоте Валиханову, еще одному потомку Шокана Валиханова, т.е. тема предков, ответственности перед ними обозначается поэтом явно и непосредственно. Он называет себя «пришельцем из тяжкого плена» – из советской действительности.

В интервью журналисту Гульнаре Танкаевой на вопрос о проблеме казахского языка, поставленной им в этом стихотворении, Канапьянов говорил следующее:

«– Если вернуться к казахскому языку: проблема “позабытого с детства...” за те же 25 лет никуда не ушла.

– Думаю, что каждый гражданин Республики Казахстан в первую очередь сам должен решать эту проблему, а затем уже и институты власти и государства. Было время, и все мы это время помним, когда в Алма-Ате была одна только казахская школа и один казахский интернат. Помним и то, какой был поднят шум по поводу открытия казахского детского садика “Балдырган”.

Все глухо шумели о национализме. Да и опять-таки статистические данные того периода были другими – до тридцати процентов коренного населения. Конечно, при таких обстоятельствах и рождаются стихи подобного рода» (Танкаева, 2017).

2.3 Этап внедрения (Insertion) в культурном трансфере

Бахытжан Канапьянов хорошо знал русскую литературу, учился в Москве: сначала на двухлетних режиссерских курсах, потом с 1981 года на Высших литературных курсах в Литературном институте имени М. Горького. В некоторых произведениях он рассказывает об этом периоде жизни. Поэтика и художественный строй многих стихотворений Канапьянова ничем не отличается от произведений русских авторов. Они являются результатом полного внедрения культуры-донора в культуру-реципиент в творчестве отдельного поэта. Тексты этих стихотворений не являются гибридными, не имеют признаков транскультурности, в них воплощена монокультурная картина мира, т.е. произошло слияние и поглощение казахской поэтической культуры русской.

Так, например, в стихотворении «В этом мире, пустом и безумном...» (1991) поэт мастерски использует типичные для русской и европейской поэзии образы, метафоры, эпитеты: «чистый образ в оправе окна», «в сиянии лунном», «одарила нас щедро природа», «вечная любовь», «земные дары», создав прекрасное лирическое творение:

*«В этом мире, пустом и безумном,
Чист твой образ в оправе окна.
Даль распахнута в трепете юном,
С ней сроднится в сиянии лунном
Только вкус молодого вина.*

*Одарила нас щедро природа,
Мы не ценим ее до поры.
Ко всему переменчива мода,
Только вечны любовь да свобода,
Да под осень земные дары»* (Канапьянов, 2011б, с.168)

Первые две строки, несомненно, содержат аллюзию и вызывают в памяти читателей стихотворение А.А. Блока «О доблестях, о подвигах, о славе...» (1908), в котором образ любимой предстает единственной путеводной звездой «на горестной земле»:

*«О доблестях, о подвигах, о славе
Я забывал на горестной земле,
Когда твое лицо в простой оправе
Передо мной сияло на столе».*

Так, и у Бахытжана Канапьянова единственная опора и надежда в «пустом и безумном мире» – чистый образ любимой «в оправе окна». Эпитет «чистый» в описании женского образа типичен для классической русской поэтической традиции. Его можно найти в стихотворениях В.А. Жуковского «Лалла Рук», «Явление поэзии в виде Лалла Рук», посвященных «гению чистому красоты», в произведении А.С. Пушкина «Я помню чудное мгновенье...», где образ любимой появляется как «гений чистой красоты» и т.п.

Хотя Канапьянов предпочитает использовать силлабическую технику стихосложения, распространенную в казахском языке, но в этом произведении он использует силлабо-тоническую технику с ее обязательным акцентированием рифмы, определенного размера, способа рифмовки. Силлабо-тоника характерна для русской поэзии. В анализируемом стихотворении, состоящем из двух пятистиший со способом рифмовки АБААБ, применен трехстопный хорей, иногда с «утяжеленными» стопами. Поэт демонстрирует прекрасное знание русской культуры, литературы, владение русской поэтической техникой и художественной образностью, выступая здесь как монокультурная творческая личность. Можно уверенно утверждать, что вряд ли кто-либо по художественной стилистике, поэтике, образной системе, стихотворной технике заподозрит «нерусское» авторство этого произведения.

Таблица. Взаимосвязь казахстанского литературного процесса с этапами культурного трансфера

	Период в истории Казахстана	Хронологические рамки	Этапы культурного трансфера	Отражение в казахстанском литературном процессе
1	Колониальный период	Середина XIX в. – 50-е гг. XX в.	Этап сосуществования (Konvivenz)	Казахская литература (Абай, С. Торайгыров, С. Муканов, Г. Мусрепов, М. Ауэзов и др.)
		Вторая половина XIX века – 1991 г.	Этап проникновения (Permeabilität) и столкновения (Kulturzusammenstoß)	Наряду с казахоязычной литературой, получила развитие транскультурная русскоязычная литература (О. Сулейменов, Б. Канапьянов, Р. Сейсенбаев, Б. Кенжеев, Б. Каирбеков, Г. Бельгер и др.).
2	Постколониальный период	1991 – 2024 гг.	Этап внедрения (Insertion)	Развитие русскоязычной литературы (Д. Накипов, Е. Жумагулов, М. Зверев, Р. Жуманова и др.)

Заключение

В казахской русскоязычной литературе на протяжении столетия осуществляется динамический процесс культурного трансфера. Начавшись с этапа сосуществования во второй половине XIX века и до 30-х годов XX века,

культуры донора и реципиента проходят этапы проникновения, столкновения и внедрения, причем предпоследний и последний этапы продолжаются. Основные элементы культуры-реципиента (сакральные коды, традиции, обычаи, ментальность, мировосприятие) с трудом поддаются ассимиляции и поглощению культурой-донором, сталкиваются с ней, меняют форму выражения, например, язык, но сохраняют свои сущностные характеристики (Темиргазина, Андрющенко и др., 2023). Казахские литераторы, приспосабливаясь под давлением социальных институтов государства-посредника (Mittelgruppe) к культуре-донору, мимикрировали под нее, используя русский язык, русские литературные традиции как формальные средства своего творчества. Они создавали свои произведения на русском языке, тем не менее оставаясь носителями казахской культуры, национальной картины мира, воплощенной средствами русского языка. Так они создавали особую языковую картину мира, формально принадлежащую русскому языку, но в содержательно-смысловом плане отражающую симбиотическую концептуализацию мира носителем иной национальной картины мира.

В творчестве казахского русскоязычного поэта Бахытжана Канапьянова можно проследить динамику русско-казахского культурного трансфера, его результаты на различных этапах. Тематика и проблематика его произведений, несомненно, связана с жизненно важными для казахского народа вопросами: голодомором 20–30-х годов XX века; атомными испытаниями на территории Казахстана, превратившими страну в ядерный полигон СССР; угрозой утраты собственной идентичности, истории и родного языка; русификацией и т.п. В мировоззренческом плане Канапьянов, несомненно, остается казахским поэтом, которого волнуют животрепещущие проблемы своего народа. Несмотря на то, что часть его творчества представляет собой талантливую мимикрию под русскую поэзию, большая часть произведений носит транскультурный характер, сохраняющий неизменными казахские духовные традиции, сакральные культурные коды. Более того, в его поэзии прослеживаются другие культурные традиции, оказавшие влияние на художественную философию и эстетику его произведений. Так, поэту близки японские поэтические традиции, особенно в пейзажной лирике, в которой он следует японской культурной традиции «сан суй» («горы – вода») и использует философию «красоты мгновения». Таким образом, поэзия Канапьянова может быть примером восприятия, своеобразной переработки различных культурных традиций и превращения их в оригинальные творения.

Благодарность. Исследование финансировано Комитетом науки Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан, грант ИРН № AP23487222 «Транскультурная русскоязычная литература Казахстана как часть мирового литературного мейнстрима».

Список использованной литературы

- Абашин С. Н. *Культурные процессы и транскультурные влияния в современной Центральной Азии*. Москва, 2001. URL: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/9b2d81a4-074e-4ef9-a086-31b972bc79bc/russian_20090515_0.pdf (дата обращения: 12.10.2024)
- Андрющенко О.К., Абзулдинова Г.К. Мировоззренческие и философско-нравственные особенности романа Р.Ш. Сейсенбаева «Отчаяние, или Мертвые бродят в песках». *Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Язык и литература: теория и практика*. 2023. № 4. С. 6–14. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-4-6-14>.

- Канапьянов Б. *Избранное*. В 2 т. Т. 1. Алматы: ИД “Жибек жолы”, 2011а.
- Канапьянов Б. *Избранное*. В 2 т. Т. 2. Алматы: ИД “Жибек жолы”, 2011б.
- Каукенов А. *Сходство и различие казахской и китайской культур*. 2021. URL: <https://zonakz.net/2021/09/20/sходstvo-i-razlichie-kazaxskoj-i-kitajskoj-kultur> (дата обращения: 26.10.2024).
- Крупко И. «Стихи не подвластны преградам»: самобытность и уникальная поэзия Бахытжана Канапьянова. В: *Казахстанская правда*. 1 октября 2021. URL: <https://kazpravda.kz/n/stihi-ne-podvlastny-pregradam-samobytnost-i-unikalnaya-poeziya-bahytzhana-kanapjanova/> (дата обращения: 26.10.2024).
- Культурный трансфер на перекрестках Центральной Азии: до, во время и после Великого шелкового пути. Париж, Самарканд: МИЦАИ, 2013.
- Мустафаев, Ш., Эспань, М., Горшенина, С., Рапэн, К., Бердимуратов, А., Гренэ, Ф. Теория «культурного трансфера» в приложении к Центральной Азии. В: *Культурный трансфер на перекрестках Центральной Азии: до, во время и после Великого шелкового пути*. Париж, Самарканд: МИЦАИ, 2013. С. 11–15.
- Танкаева, Г. (2017). *Бахытжан Канапьянов: Это мой путь...* Четверг, 23 февраля. URL: https://ratel.kz/raw/bahytzhan_kanapjanov_eto_moj_put (дата обращения: 20.10.2024).
- Темиргазина, З.К. (2021). Транскультурность и ее проявление в поэтике лирических текстов. *Вестник РУДН. Полилингвальность и транскультурные практики*, 18(1), 29–43. (in Russ.). <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-1-29-43>
- Темиргазина, З.К., Андрущенко, О.К. и др. (2023). Специфика ориенталистских мотивов в творчестве Павла Васильева – поэта азиатского фронта. *Oriental Studies*, 16(1), 232–244. (in Russ.). <https://doi.org/10.22162/2619-0990-2023-65-1-232-244>
- Brandt, H. (2003). *Die Heilige Barbara in Brasilien. Kulturtransfer und Synkretismus*. Bd. 105. Erlangen, Erlangen Univ. Verlag. Erlangen Forschungen Reihe A, Geisteswissenschaften. (in Germ.).
- Bitterli, U. (1991). *Die Wilden und die Zivilisierten: Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der europaisch-uberseeischen Begegnung*. 2, durchges. und um einen bibliogr. Nachtr. erw. Aufl., Munchen: Beck. (in Germ.).
- Espagne, M., Werner, M. (Hg.) (1988). *Transferts. Les Relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)*. Paris: Editions Recherches sur les Civilisations, 11–34. (in French).
- Greenblatt, S.J. (2009). *Cultural Mobility: A Manifesto*. Harvard University.
- Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese. *Journal of pragmatics*, 12(4), 403–426. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(88\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(88)90003-3)
- Middell, M. (2000). Einleitung: Archiv und interkulturelles Gedächtnis. *Archiv und Gedächtnis: Studien zur interkulturellen Überlieferung*. Bd 13. Leipzig: Leipziger Univ.–Verlag. Deutsch-französische Kulturbibliothek. (in Germ.).
- Mitterbauer, H. (2003). *Die Netzwerke des Franz Blei. Kulturvermittlung im frühen 20. Jahrhundert*. Tübingen, Basel: Francke. (in Germ.).
- Moore, D.Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *Publications of the Modern Language Association of America*, 116(1), 111–128.

References

- Abashin, S.N. (2001). *Kul'turnyye protsessy i transkul'turnyye vliyaniya v sovremennoy Tsentral'noy Azii* [Cultural Processes and Transcultural Influences in Contemporary Central Asia]. Moskva. Retrieved 12 October 2024 from https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/9b2d81a4-074e-4ef9-a086-31b972bc79bc/russian_20090515_0.pdf (in Russ.).
- Andryuchshenko, O.K. & Abzuldinova, G.K. (2023). Mirovozzrencheskiye i filosofskoonravstvennyye osobennosti romana R.Sh. Seisenbayeva "Otchayaniye, ili Mertvyye brodyat v peskakh" [Ideological and Philosophical-Moral Features of the Novel by R.Sh. Seisenbaev "Despair, or the Dead Wander in the Sands"]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika/ Language and Literature: Theory and Practice*, 4, 6–14. (in Russ.) <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-4-6-14>.
- Brandt, H. (2003). *Die Heilige Barbara in Brasilien. Kulturtransfer und Synkretismus* [Saint Barbara in Brazil. Cultural Transfer and Syncretism]. Bd. 105. Erlangen, Erlangen Univ. Verlag. Erlangen Forschungen Reihe A, Geisteswissenschaft. (in Germ.).
- Bitterli, U. (1991). *Die Wilden und die Zivilisierten: Grundzuge einer Geistes- und Kulturgeschichte der europaisch-uberseeischen Begegnung* [The Savages and the Civilized: Outlines of an Intellectual and Cultural History of the European-Overseas Encounter]. 2, durchges. und um einen bibliogr. Nachtr. erw. Aufl., Munchen: Beck. (in Germ.).
- Espagne, M., Werner, M. (Hg.) (1988). *Transferts. Les Relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)* [Transfers. Intercultural Relations in the Franco-German Space (18th and 19th Centuries)]. Paris: Editions Recherches sur les Civilisations, 11–34. (in French).
- Greenblatt, S.J. (2009). *Cultural Mobility: A Manifesto*. Harvard University.
- Kanap'yanov, B. (2011a). *Izbrannoye* [Selected Works]. V 2 t. T. 1. Almaty: ID "Zhibek zholy". (in Russ.).
- Kanap'yanov, B. (2011b). *Izbrannoye* [Selected Works]. V 2 t. T. 2. Almaty: ID "Zhibek zholy". (in Russ.).
- Kaukenov, A. (2021). *Skhodstvo i razliche kazakhskoy i kitayskoy kul'tur* [Similarities and differences between Kazakh and Chinese cultures]. Retrieved 26 October 2024 from <https://zonakz.net/2021/09/20/skhodstvo-i-razliche-kazakhskoy-i-kitayskoy-kul'tur> (in Russ.).
- Krupko, I. (2021). "Stikhi ne podvlastny pregradam": samobytnost' i unikal'naya poeziya Bakhytzhana Kanap'yanova ["Poems are not subject to barriers": the originality and unique poetry of Bakhytzhan Kanap'yanov]. In: *Kazakhstanskaya pravda*. 1 oktyabrya. Retrieved 26 October 2024 from <https://kazpravda.kz/n/stihi-ne-podvlastny-pregradam-samobytnost-i-unikalnaya-poeziya-bakhytzhana-kanapyanova/> (in Russ.).
- Kul'turnyy transfer na perekrestkakh Tsentral'noy Azii: do, vo vremya i posle Velikogo Shelkovogo puti [Cultural Transfer at the Crossroads of Central Asia: Before, During, and After the Great Silk Road]. (2013). Parizh, Samarkand: MITSAI. (in Russ.).
- Matsumoto, Y. (1988). Reexamination of the universality of face: Politeness phenomena in Japanese. *Journal of pragmatics*, 12(4), 403–426. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(88\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0378-2166(88)90003-3)
- Middell, M. (2000). Einleitung: Archiv und interkulturelles Gedachtnis [Introduction: Archives and intercultural memory]. *Archiv und Gedächtnis: Studien zur*

- interkulturellen Überlieferung*. Bd 13. Leipzig: Leipziger Univ.–Verlag. Deutsch-französische Kulturbibliothek. (in Germ.).
- Mitterbauer, H. (2003). *Die Netzwerke des Franz Blei. Kulturvermittlung im frühen 20. Jahrhundert* [Franz Blei's Networks: Cultural Mediation in the Early 20th Century]. Tübingen, Basel: Francke. (in Germ.).
- Moore, D. Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *Publications of the Modern Language Association of America*, 116(1), 111–128.
- Mustafaev, Sh., Espagne, M., Gorshenina, S., Rapen, K., Berdimuradov, A., & Grene, F. (2013). Teoriya “kul’turnogo transfera” v prilozhenii k Tsentral’noy Azii [The Theory of “Cultural Transfer” as Applied to Central Asia]. In: *Kul’turnyy transfer na perekrestkakh Tsentral’noy Azii: do, vo vremya i posle Velikogo shelkovogo puti*. Parizh, Samarkand: MITSAI, 11–15. (in Russ.)
- Tankaeva, G. (2017). Bakhytzhan Kanap’yanov: Eto moy put’... [Bakhytzhan Kanapyanov: This is My Path...]. Chetverg, 23 fevralya. Retrieved 20 October 2024 from https://ratel.kz/raw/bahytzhan_kanapjanov_eto_moj_put (in Russ.)
- Temirgazina, Z.K. (2021). Transkul’turnost’ i yeye proyavleniye v poetike liricheskikh tekstov [Transculturality and its manifestation in the poetics of lyrical texts]. *Vestnik RUDN. Polilingvial’nost’ i transkul’turnyye praktiki*, 18(1), 29–43. (in Russ.) <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2021-18-1-29-43>
- Temirgazina, Z.K., Andryuchshenko, O.K. et al. (2023). Spetsifika oriyentalistskikh motivov v tvorchestve Pavla Vasilieva – poeta aziatskogo frontira [Specificity of orientalist motifs in the works of Pavel Vasiliev – a poet of the Asian frontier. *Oriental Studies*.]. *Oriental Studies*, 16(1), 232–244. (in Russ.). <https://doi.org/10.22162/2619-0990-2023-65-1-232-244>

О.К. Андриющенко

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің
Павлодар, Қазақстан Республикасы

Г.А. Орынханова

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан Республикасы

МӘДЕНИ ТРАНСФЕР НӘТИЖЕСІНДЕ ОТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ПОСТОТАРЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ТРАНСМӘДЕНИЕТТІЛІК

Аңдатпа. Мақалада орыстілді қазақ әдебиеті негізінде мәдени трансфер мәселесі зерттеледі. Ол Ресей мәдениетінің Қазақстан мәдениетіне отарлық және постотарлық ықпалының нәтижесі болып табылады. Г. Брандт пен У. Биттерлидің кезеңдеуіне сүйене отырып, орыстілді қазақ ақыны Бақытжан Қанапияновтың шығармашылығының мысалында мәдени трансфердің әртүрлі кезеңдері қарастырылады. Оның поэзиясында мәдени трансфердің бірнеше үдерісінің нәтижелері байқалады: мәдениеттердің енуі, қақтығысы және енгізуі. Донор мәдениеті мен реципиент мәдениетінің қақтығысы нәтижесінде ақынның шығармашылығында гибридті мәтіндер бар. Олар орыс тілінде жазылғанымен, қазақ мәдениетінің бейнелілігін, поэтикалық дәстүрлерін және эстетикасын сақтайды. Енгізу кезеңінде реципиент мәдениетінің негізгі құрылымдары эрозияға ұшырап, ақырында олардың бұзылуы орын алады. Осы кезеңдегі Қанапиянов шығармалары негізінен донор мәдениетінің элементтерін жеткізетін мономәдениетті болып

табылады. Қанапияновтың кейбір шығармалары трансмәдениеттік сипаттағы гибриді мәтіндер, яғни ақынның синкретті қазақ-орыс дүниетанымынан туындаған. Қанапияновтың басқа бірқатар шығармалары донор мәдениетіне еліктеудің нәтижесі болып табылады, онда ақынның көркемдік санасы қабылдаған орыс дүниетанымы көрініс табады. Мақалада сондай-ақ отарлық және постотарлық кезеңдегі мәдени трансфер үдерістерінің ықпалын бастан кешірген басқа да қазақстандық жазушылардың шығармашылығы қарастырылады.

Түйінді сөздер: мәдени трансфер, орыстілді қазақ әдебиеті, Бақытжан Қанапиянов, трансмәдениеттілік, отарлық және постотарлық кезең.

O.K. Andryuchshenko

*Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan
Pavlodar, Republic of Kazakhstan*

G.A. Orynkhanova

*Kazakh National Women's Teacher Training university
Almaty, Republic of Kazakhstan*

TRANSCULTURALITY IN COLONIAL AND POSTCOLONIAL KAZAKHSTANI LITERATURE AS A RESULT OF CULTURAL TRANSFER

Abstract. This article explores cultural transfer based on the material of Kazakh Russian-language literature. It is a result of the colonial and postcolonial influence of Russian culture on the culture of Kazakhstan. Based on the periodization of G. Brandt and U. Bitterli, various stages of cultural transfer are analyzed through the works of the Kazakh Russian-language poet Bakhytzhan Kanapyanov. His poetry reveals the outcomes of several cultural transfer processes: cultural penetration, confrontation, and integration. In the confrontation between the donor culture and the recipient culture, the poet's work generates hybrid texts written in Russian while preserving the imagery, poetic traditions, and aesthetics of Kazakh culture. At the stage of integration, the core structures of the recipient culture undergo erosion and, ultimately, destruction. Kanapyanov's works from this period are monocultural, primarily conveying elements of the donor culture. Some of Kanapyanov's works represent hybrid texts of a transcultural nature, meaning they are generated by the poet's syncretic Kazakh-Russian worldview. Another part of Kanapyanov's works results from mimicry of the donor culture, reflecting the Russian worldview as perceived by the poet's artistic consciousness. The article also examines the works of other Kazakhstani writers from the colonial and postcolonial periods who experienced cultural transfer processes.

Keywords: cultural transfer, Kazakh Russian-language literature, Bakhytzhan Kanapyanov, transculturality, colonial and postcolonial period.

Вклад авторов

Андрющенко О.К. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Орынханова Г.А. – методология, программное обеспечение, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

Н. Ахтаева*Марғұлан университеті**Павлодар, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0001-7004-4015>*e-mail: nagibek78kz@gmail.com***А. Қабыкен***Марғұлан университеті**Павлодар, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0008-5895-9771>*email: kabyken_aziza@mail.ru*

ЕРТЕГІЛЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ПРАГМАТИКАЛЫҚ АСПЕКТ

Аңдатпа. Мақала аударманың, оның ішінде ертегілерді аударудың, прагматикалық аспектілеріне көңіл аудартады. Прагматика тіл мен оның қолданушысы арасындағы қарым-қатынас пен оның әлеуметтік контекстін зерттейтін сала болып есептеледі. Аударма үдерісінде прагматикалық аспектілерді ескеру ерекше маңызды. Себебі аударма тек сөздердің мағынасын дұрыс жеткізу ғана емес, сонымен қатар мәдени, әлеуметтік және тілдік ерекшеліктерді сақтауды қажет етеді. Мақалада аударма іліміндегі ұлттық мәдениет пен арнайы жағдайларға байланысты оқырманның қабылдауына қатысты мәселелер талданды. Атап айтқанда, қазақ тілі аудармаларындағы сөз таңдау, ұлттық ерекшеліктерді жеткізу арқылы ертегінің түпнұсқа мағынасын қалай сақтауға болатындығы зерделенеді. Мақала авторлары аударма мен прагматикалық аспектінің өзара байланысын түсінуге жетелейді. Әсіресе ертегілердің ұлттық ерекшеліктеріне аса мән беріп, олардың басқа тілдерден аударылу деңгейіне қатысты оң көзқарас тудырады. Аударма барысында прагматикалық аспектілерге сүйену тек тілдік құралдардың таңдауымен шектелмейді. Қайта оның әлеуметтік және мәдени қолданымдағы ерекшеліктерін алдыңғы орынға шығарады. Ертегілердің аударылу барысындағы бастапқы мағынасын жоғалтпай, жаңа аудиторияға жеткізілуіндегі қажеттілік сараланады. Сондықтан да мақала тұжырымдары аударма теориясының прагматикалық тұрғыдан дамуына алып келеді, әрі ертегілердің тіл мен мәдениет арасындағы қарым-қатынасты түгендеуге бағытталғанын көрсетеді.

Түйінді сөздер: аударма, ертегі, прагматика, сөйлеу актісі, тілдік таңба

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 09.04.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 23.05.2025

Кіріспе

Прагматикалық үдеріс әр түрлі ғалымдардың зерттеу бағыттарына сәйкес тиянақталып отырған. Мәселен, ағылшын тіліндегі зерттеулерде модальділіктің прагматикалық категориялармен үндестігі алға тартылады: «Бұл тәсіл модальділіктің прагматикалық категориялармен, яғни коммуникацияның төрт негізгі факторымен (сөйлеуші (адресант), сұхбаттасушы (адресат), айтылым мазмұны және объективті шындық) өзара әрекеттестікте қарастырылған» (Mukhtarullina, 2024, p. 323). Демек, модальділік пен прагматика категориялары сөйлесімнің төрт түрлі негізгі фактормен үндеседі.

Қазақ тіл білімінде прагматиканы тілдік белгілердің қызметін зерделейтін тілтанымдық бағыт ретінде сипаттау жиі кездеседі. Бұл тұрғыда А. Салкынбай мен Е. Абақан аталмыш терминді тіл бірліктерінің коммуникативтің қызметін зерттейтін дербес сала ретінде қарастырып, «прагматика – семиотика мен лингвистика саласы», – деп береді (Салкынбай, Абақан, 1998, б. 165). Ал Ф. Жақсыбаеваның көзқарасы бойынша, прагматика – тіл арқылы жеткізілген ой мазмұнын, сондай-ақ тілдік таңдау арқылы көрініс табатын мағыналық және бағалауыштық қатынастарды саралауға бағытталған ғылым саласы. Зерттеу барысында америкалық философ Р. Столнейкер мен отандық ғалым Қ. Кенжеқанованың пікірлері арасындағы теориялық үндестік байқалды. Қос авторлар да прагматиканы сөйлеу актілерін зерттейтін сала ретінде ұсынады. Аталған еңбектердің ғылыми-теориялық қызметі жоғары екені сөзсіз (Жақсыбаева, 2000; Столнейкер, 1985; Кенжеқанова, 2015).

Ғалым Г. Аманбаеваның пікіріне сүйенсек, ««прагматика» термині тілдік белгілердің мақсатты қолдану механизмін де, оны сипаттаудың тиісті аспектілерін де қамтиды» (Аманбаева, 2019, б. 29). А. Әлкебаеваның пайымдауынша, прагматиканың зерттеу нысаны тек тілдік таңбалардың әртүрлі деңгейлерін қамтып қоймайды, сонымен қатар сөйлеу әрекетінің барлық коммуникативтік параметрлерін кешенді түрде талдауға негізделген (Әлкебаева, 2007, б. 30). Ғалым прагматиканың зерттеу өрісіне коммуниканттардың бір-бірімен өзара қатынасы, сондай-ақ мәтіннің жазбаша немесе ауызша үлгідегі мазмұны, тілдесім ниетінің, сұхбат жағдайының өзара байланысы да енетінін атап көрсетеді. Демек, прагматикалық зерттеулер тілдік бірліктердің қызметін контекстпен, сөйлеу жағдаятымен және сөйлеуші мен тыңдаушының коммуникативтік қатысымдарымен сабақтастыра қарастыруды негізге алады (Әлкебаева, 2007, б. 30).

Ғалым З. Ерназарова семиотиканы семантика, синтаксис, прагматика сынды үш салаға бөледі. Ізденуші «...прагматикалық аспект – көзге көрінбей, контекст арқылы ғана анықталмайды, ол – тілдің негізгі сипаттарының бірі. Прагматикалық аспект сөз мәні, грамматикалық формалар мен синтаксистік құрылым түрлерінен көрініс табады», – дей келіп, прагматикалық аспектін сөйлеудің ажырамас бөлігі ретінде танытады (Ерназарова, 2002, б. 10).

Прагматика сөзі грек тілінен аударғанда (pragmatos) іс-әрекет деген мағынада ұғынылады. Бұл терминді Ч. Моррис XX ғасырдың I жартысында белгілер туралы ғылымды синтактика, семиотика, прагматика шеңберінде жеткізді: «Семиотика прагматика, синтаксис және әсіресе семантика салаларында ұқсастыққа негізделген (аналогиялық) құрылым ретінде пайда болды» (Morris, 1971, p. 9). Осыдан барып, ғылымда прагматика семиотиканың бөлімі ретінде танылып, белгілер мағынасының кімге, қандай жағдайда бағытталғанын түсіндіретін тұжырым орнықты. Яғни, тілдік бірліктердің қолданылу шарттары мен сөйлеу актілерін зерттейтін прагматика саласы. Ал прагматикалық аспект сөздің қолданылу контекстіне қатысты тілдік бірліктердің мағынасын, қолдану барысындағы прагматикалық жағын, контекст

пен коммуникативтік жағдайға байланысты мағынасын қарастыратын бағыт. Прагматикалық ұстанымға келсек, бұл белгілі бір прагматикалық мақсатқа жетуге бағытталған сөйлеушінің тактикасы, стратегиялық немесе қарым-қатынасқа деген көзқарасы.

Материалдар мен әдістер

Мақалада теориялық тұрғыдан мол танымға ие және кез келген халықтың сөздік құрамын түгендеуде басты байлық болып саналатын лингвистикалық аударма және түсіндірме сөздіктер, прагматикалық үдерісті тиянақтаған ғылыми еңбектер пайдаланылды. Диссертациялық және монографиялық жұмыстардың қазақ тіл біліміндегі нұсқалары басым болғанымен, отандық ғылыми зерттеулерден тыс, әсіресе алыс шетелдік ғалымдар тұжырымдары ескеріліп отырды.

Салыстыру әдісі арқылы зерттеу материалы ретінде алынған ертегілердің түпнұсқалары мен олардың қазақ тіліндегі аударылымдары талданды. Осының нәтижесінде Дж. Барридің «Питер Пэн» (Барри, 2022), Х. Андерсеннің «Ескі үй», «Бір ананың өмірі», «Бақытты отбасы» атты ертегілерінің танымал нұсқаларын салыстыру мүмкіндігі туды (Құрманғали, 2009). Талдау әдісі аударылған және түпнұсқалы мәтіндер арасындағы тілдік, мәдени және әлеуметтік ерекшеліктерді айқындауға алып келді. Мақаладағы салыстырылған мәнмәтіндерді жинақтау әдісі аударма үдерісінде таңдалған сөздер мен тіркестердің прагматикалық мәнін, олардың контексте қалай қолданылғанын зерделеуге көмектесті. Талдау-жинақтау барысында мәтіннің мәдениетаралық сәйкестігі мен оның тілдік құрылымдағы өзгерістері анықталды.

Нәтижелер және талқылау

Ертегілер – халық ауыз әдебиетінің ең көне және кең тараған жанры. Олардың басты мақсаты немесе мазмұны ретінде адамзат баласының өмір мен қоғамды түсінуін, рухани құндылықтарын, мәдениетін, әлемді қабылдау тәсілдерін бейнелейтін ерекше мәтіндер саналады. Ертегілердің мазмұны мен тақырыптары түрлі мәдениеттерде әрқилы болғанымен, олардың әмбебап мәні мен жалпы адами құндылықтары бірдей. Ал аударма үдерісінде ертегілерге тән ерекшеліктерін сақтай отырып, олардың түпнұсқа мағынасын жеткізу – өте күрделі әрі жауапты міндет. Аударма ісі тек сөздерді басқа тілге көшіріп қоюдан тұратын жүйе емес. Аудармашы мәтіннің мәдени контекстін, тілдік ерекшеліктерін, әлеуметтік және прагматикалық элементтерін де ескеруі қажет. Прагматикалық аспектілерді аударма жүйесінде ескеру аударылатын мәтіннің мағынасын толық және дәл жеткізу үшін аса маңызды. Сондықтан, прагматика аударматанудың маңызды аспектілерінің бірі ретінде қарастырылады. Өйткені ол коммуникацияның контексті мен мақсатынан басқа, мәдени-әлеуметтік ерекшеліктерін, функционалдық стиль мен мәтін жанрын да ескеруді талап етеді. Мұндай прагматикалық ұстанымдар аударма үдерісінде түпнұсқа мәтіннің семантикалық мазмұны мен идеялық мәнін дәл әрі адекватты жеткізу үшін негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл ретте Ө. Тарақов аудармадағы прагматикалық аспектіні былайша сипаттайды: «Аударма рецепторына қалауынша ықпал етуге ұмтылыс прагматикалық аспект немесе аударма прагматикасы деп алалады» (Тарақов, 2016, б. 81). Аударманың прагматикалық өлшемі тек лексикалық бірліктердің прагматикалық мағынасын жеткізумен шектелмейді. Л. Бархударовтың пайымдауынша, бұл аспект аударма

барысында жалқы есімдер, географиялық атаулар, мәдени-тұрмыстық реалийлер мен лакуналарды қамтитын баламасыз лексиканы трансформациялауда да айрықша маңызға ие (Бархударов, 1975). Сонымен қатар, ғалым Ж. Жақыпов аударма ұғымын көпқырлы семантикалық құрылым ретінде қарастырады. Ол аударманы, бір жағынан, «бір тілді екінші бір тілде сөйлету үдерісі» ретінде, екінші жағынан, «осы тілде айтылғанның/жазылғанның келесі тілге қалай жеткенін, яғни іс-әрекеттің нәтижесін, өнімін білдіретін» құбылыс ретінде сипаттайды (Жақыпов, 2004, б. 12).

Аударманың прагматикалық қырларын зерделеуде неміс лингвисті А. Нойберттің ғылыми тұжырымдары маңызды орын алады (Нойберт, 1978, б. 174). Ғалым аударма барысындағы прагматикалық қатынастардың төрт типін көрсетеді. Бірінші типке бастапқы және аударма тілдеріндегі рецепиенттердің қажеттіліктері мен мүдделері сәйкес келетін мәтіндер жатқызады. Мұндай мәтіндерге, әдетте, жарнамалық материалдар мен ғылыми-техникалық әдебиеттер кіреді. Екінші типке тек бастапқы тіл рецепиенттерінің мүддесін көздейтін, олардың тілден тыс біліміне негізделген мәтіндер (мысалы, жергілікті мерзімді баспасөз, заңнамалық құжаттар, қоғамдық-саяси және экономикалық әдебиеттер) енеді. Үшінші тип ұлттық сипаттарды қамти отырып, сонымен бірге жалпыадамзаттық құндылықтарға негізделген көркем әдебиетті қамтиды. Ал төртінші тип – нақты бір мақсатты аудиторияны ескере отырып, аударма жасау үшін арнайы дайындалатын мәтіндерге (мысалы, шетелдік оқырмандарға арналған әдебиет) тән сипат (Нойберт, 1978, б. 174). Аталған классификация шеңберінде ертегілер мәтіннің үшінші типіне жатқызылады. Өйткені фольклор тек әдеби жанр ғана емес, сонымен қатар ұлттық мәдениеттің айқын көрінісі болып табылатын сөз өнерінің ерекше түрі ретінде сипатталады.

Қазіргі уақытта көркем аудармаға қатысты зерттеулерде оның психологиялық аспектілерін әлеуметтік сұраныс тұрғысынан зерделеу белсенді жүргізіліп келеді. Бұл үрдіс көркем мәтінді қабылдаудағы оқырманның эмоциялық және когнитивтік қажеттіліктерін ескеруге негізделген. Аталған бағытта психологиялық бейімделудің маңызын нақты мысал арқылы дәлелдеген зерттеуші – А. Шадина. Ол Оскар Уайльдтің «Портрет Дориана Грея» романын қазақ тіліне аудару үдерісін зерттей келе, респонденттердің жауаптарына сүйене отырып, аудармада кейіпкерлердің ішкі психологиялық болмысын жеткізудің маңыздылығына ерекше назар аударады. Ғалымның пікірінше, «Психология – әдеби әлемнің ажырамас бір бөлігі. Кез келген көркем шығармадағы әр кейіпкердің өзіне тән ішкі әлемі, мінез-құлқы, уайымы мен мақсат-мұраттары болады» (Shadina, 2024, p. 107). Бұл көзқарас көркем аударманың тек тілдік қана емес, психологиялық дәлдікті де талап ететінін айғақтайды. Демек, қазіргі аударматану саласында психологиялық прагматика – мәтіннің шынайылығын, көркемдік тұтастығын сақтауда маңызды рөл атқарады. Прагматикалық тұрғыдан алғанда, «көркем мәтінде адресатқа бағытталған әсер жанама жолмен, яғни адресанттың немесе баяндаушының медиативтік рөлі арқылы жүзеге асады» (Bashirova, 2021, p. 80).

Жалпы ертегілерді тәржімалау жүйесі ұлттық-мәдени ерекшелікті ескеріп аударуды қажет етеді. Сол қажеттілікті таныту мақсатында «Питер Пэн» (Барри, 2022) ертегісін талдауды ұйғардық. Ертегіні қазақ тіліне Г. Исмағұлова аударған. Түпнұсқа авторы – Дж. Барри. Шотланд жазушысының бұл ертегісі 1911 жылы жарық көрген. Ертегі желісі Neverland елінде өтеді. Бұл ойдан шыққан ел. Ағылшын тілінен тәржімалағанда *never* – *ешқашан*, *land* – *жер*, *ел*. Қазақ тіліне «Жұмбақжер»

деп аударылуының өзі ұлттық-мәдени ерекшеліктің көрінісі. Қазақи таным бойынша *жұмбақ* сөзі тек «жасырын айтатын, шешуін табатын» ойын түрі ғана емес. Бұл сөздің мәдени-семантикалық мағынасын *тылсым, беймәлім, сырға толы, танылмаған, құпия құбылыс* деген қырынан тарқатуға болады. Ішкі мәні терең, ойға салмақ түсіретін, шешуін табуға жетелейтін мағыналық қырымен жалпыхалықтық сипат алған аталмыш сөз «Жұмбақтас», «Жұмбақ әлем» қолданысының жалғасы іспеттес. Екінші жағынан, балалар қиялындағы әлемнің «жұмбақ» болуының өзі қазақ дүниетанымы үшін орынды. Мәтінге назар аударсақ:

She explained in quite a matter-of-fact way that she thought Peter sometimes came to the nursery in the night and sat on the foot of her bed and played on his pipes to her (Barrie, 1991) – ...оның айтуынша Пүтер кейде түн ішінде балалар бөлмесіне келіп, мұның төсегінің шетіне отырып, *сыбызғысын* тартады екен (Барри, 2022, б. 14). Алынған мысалдан аудармашының шеберлігі байқалады. Ағылшын тіліндегі *pipes* сөзін *түтік* күйінде тура аударма салмай, қазақ танымына сәйкестендіріп *сыбызғы* деп алған. Үрмелі аспаптың ең көне түрін таңдау арқылы алмастырылу тәсілі орынды пайдаланылған. Қазақ оқырманына түтік қалпында берілсе, түсініспеушілік орын алар еді. Сыбызғы – қурайдан, ағаштан, кейде жезден жасалатын қазақтың үрмелі музыкалық аспабы. Қой баққан халықтың тұрмысында ерекше орын алғаны да белгілі. Осылайша аудармашы мәдени трансформация тәсілін ұтымды қолдана отырып, түпнұсқадағы мағына мен атмосфераны сақтаған. Бұл жерде *pipes* сөзі ағылшын мәдениетінде ертегі кейіпкерлерімен жиі байланысты болатын үрмелі аспаптарды меңзейді. Алайда қазақ оқырманы үшін *түтік* сөзі музыкалық аспапты емес, басқа мағынада қабылдануы мүмкін. Сондықтан аудармашының оны *сыбызғы* деп беруі ұлттық дүниетанымға сәйкес келетін, әрі мәтіннің ертегілік сипатын сақтауға сеп болатын көркем балама.

Тағы бір мысал: *The moon was riding in a cloudy heaven when Peter rose from his tree, begirt with weapons and wearing little else, to set out upon his perilous quest* (Barrie, 1991) – *Бес қаруын асынған* Пүтер жоғарыға өрмелеп шыққан кезде, ай бұлт арасында жүзіп бара жатты (Барри, 2022, б. 155). Ағылшын тіліндегі нұсқада *begirt with weapons* қаруын асынып мағынасында қолданылған. Аудармашы қазақ тіліне аудару барысында өзіміздің қазақ халқына тән бес қаруын асынған тіркесін қолданып отыр. Қазақтың бес қаруы – бұл батырлардың соғыс кезінде қолданған негізгі қарулары, олардың әрқайсысы соғыс әдісіне сай өзіндік ерекшеліктерге ие болды. Бұл қарулар қазақ халқының жауынгерлік дәстүрінде маңызды орын алды, әрқайсысы жаудың түрлі шабуылына қарсы тұруға мүмкіндік берді. Бес қаруға айбалта, қылыш, садақ, найза, шоқпар жатады. Қазақ халқы үшін бес қару – батырлық пен ерліктің символы. Бес қару тек қару ретінде ғана емес, батырдың мәртебесі, оның елін қорғау жолындағы ниетінің көрінісі ретінде қабылданады. Қазақ батырларының жорыққа қару-жарағын асынып аттануы – олардың ұлттық болмысын, ерлік рухын айшықтайтын көрініс. *Begirt with weapons* жалпы жауынгердің қарумен қамтамасыз етілгенін білдіреді. Тәжімалау барысында *бес қаруын асынып* тіркесін пайдалану арқылы оқырманға нақты сурет, ұлттық дүниетаным көрінісін сипаттау арқылы жеңіл қабылдауға жол салған.

Келесі мысал: *How glad I am to see you again, dear children* (Barrie, 1991) – *О, айналайындар-ай сендердің қайтып келгендерін қандай жақсы болды* (Барри, 2022, б. 16). Ағылшын тіліндегі *dear children* мен қазақ тіліндегі *айналайын* сөздері сүйіспеншілік пен қамқорлықты білдіреді. О. Сүлейменовтің пікірі бойынша,

«Айналайын» – қазақ халқының сүйіспеншілігін, қамқорлығын, нәзік сезімдерін білдіретін, басқа тілге аударылмайтын ерекше сөз. Сүлейменов бұл сөздің ерекше күшін мойындайды, әрі оны тек қазақтың мәдениетінен шыққан сөз ретінде қабылдайды.

Г.-Х. Андерсен – көптеген ертегілер мен әдеби шығармаларды жазған әйгілі дат жазушысы. Ол әлемдегі ең танымал ертегілердің бірі болып саналады. Талдау ретінде Г.-Х. Андерсеннің «Ескі үй» («Old house»), «Бір ананың өмірі» («The story of a mother»), «Бақытты отбасы» («The happy family») ертегілерін Құрманғали аудармасымен түгендедік. Аталған ертегілер жанама аударма үлгісінде қазақ тіліне енген. «Ертегі жинақтарының кейбір жанама аудармалары арқылы түпнұсқа мәдениеттің құндылықтарын таныту, тарату және қабылдату да маңызды рөл атқаратыны белгілі» (Jivanyan, 2024, p. 37). Қараңыз:

The iron railings look just like the door to an old family vault, and then they have brass tops-that's so stupid (Andersen, 1847) – Темір **таяныштар** көр лахатына кірер тесікті есіңе түсірсе, ал есіктерде үлкен мыс айыл жарқырап тұр! (Құрманғали, 2009, б. 349). Қазақша-ағылшынша сөздікте *railing* сөзі қанат деп аударылғанын байқаймыз. Мәнмәтін мағынасына қарасақ, бұл жерде басқыштың қанаты туралы айтылған. Қазақ тіліндегі аудармасында *railing* сөзіне негізгі тірек болып *таяныш* деген лексема алынған. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі *таяныш* сөзінің мағыналық реңкін былайша тиянақтайды: «Таяныш – құлап кетпеу үшін, ұстап тұру үшін жасалынған сүйеніш, тіреу. Ауыспалы мағынада арқа сүйер, тірек, сүйемел мағынасын білдіреді» (Қалиев, 2014, б. 313). Қазақ ұғымында таяныш деген киіз үйдің бір бөлігі, босағасының екі жақтауы. Аудармашы бұл жерде ұлттық-мәдени танымның бір бөлшегін пайдаланды деуге болады. Дәл осы мәнмәтінде аудармашының *tops* сөзін *айыл* сөзімен алмастырғанын көреміз. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «Айыл – ер-тоқым ауып кетпес үшін көліктің бауырын шабын орап тартатын жалпақ қайыс» (Қалиев, 2014, б. 57).

Мына аудармаға да көз жіберелік: *The whole passage was hung with portraits of knights in armor, and ladies in silken gowns; and the armor rattled, and the silken gowns rustled* (Andersen, 1847) – Қабырғаларға бес қаруын түгел асынған **серілер** мен жібек көйлекті ханымдардың көне суреттері ілінген; серілердің қару-жарақтары жарқылдап, ал көйлектері судырлап тұрғандай (Құрманғали, 2009, б. 350). Қазіргі кезде *рыцарь* сөзі *сері* аударылымымен беріледі. Серілер таза, әдемі киіну, кербез, паңдық мінездерімен басқалардан оқ бойы озық тұрған. «Олар жомарттық, сақылық, білімдарлық қасиеттерімен айналасына өнеге шашатыны, тек өнер жолына беріліп, сауық құрып, аңшылық-саятшылықпен айналысып жүрген» (Хамзин, 2016, б. 17). Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде «Сері – ойын-сауық құрып, еркін өскен адам, сал» (Қалиев, 2014, б. 368). Қазақ әдеби сөздігінде *рыцарь* сөзін феодалды Еуропадағы әскери-дворян тобына жататын адам ретінде жинақтау бар. Е. Тұрсынов бақсы, ақын, сері және жыраудың қазақ руханиятындағы төркінін тарқатуға бағытталған зерттеуінде *сері* сөзінің көне түркі тіліндегі «чериг» сөзінен шыққанын және «әскер» мағынасын білдіретінін атап өткен. Әдебиеттанушының пікіріне сүйінсек, «Сері» сөзі алғашқыда, жасақ құрамындағы «жасақшы» немесе «жауынгер» деген мағынада қолданылған (Тұрсынов, 1999, б. 18). Біз аудармашының *рыцарь* сөзін *сері* деп аударуын ұтымды қолданыс ретінде қабылдаймыз. Себебі қазақ мәдениетінде *сері* сөзі танымал әрі түсінікті. Аудармашы мәтіннің түпнұсқасындағы ұлттық ерекшеліктерді сақтап, қазақ оқырманына жақын ұғымды таңдаған.

Келесі мысал: *...but the water bore her up, as if she sat in a **swing**, and she flew in the rocking waves to the shore on the opposite side, where there stood a mile-broad, strange house, one knew not if it were a mountain with forests and caverns, or if it were built up; but the poor mother could not see it; she had wept her eyes out* (Andersen, 1847) – *Көл әйелді іліп алды да, **алтыбақан** сияқты бір тербеткенде-ақ дік еткізін арғы бетке өткізді* (Құрманғали, 2009, б. 363). Ағылшын тіліндегі *swing* сөзінің тура мағынасы – *тербететін құрылғы*. Бірақ бұл сөз көбінесе жалпы тербеліс мағынасында қолданылады. Қазақ тіліндегі *әткеншек* те тура мағынада тербелетін құралды білдіреді, бірақ қазақ мәдениетінде әдетте балалардың ойнауы үшін қолданылатын қарапайым құрал ретінде түсініледі. Ал *алтыбақан* – қазақтың дәстүрлі, мәдени маңызы бар, үлкендер мен балалар бірге тербелетін құрал. *Алтыбақан* – қазақтың ежелгі ұлттық ойындарының бірі. Алтыбақан бұрынғы ауыл өмірінде жастардың кешкі уақытта бас қосып, халық аспаптарының сүйемелдеуімен ән салатын, айтысатын, әзіл, қалжың назды күлкісімен көпшілік болып көңіл көтеретін ойынауығы болған. «Бұл ойынды жылдың жылы мезгілдерінде ойнайды. Ертеректе ауыл тойларында, қыз ұзату немесе үйлену тойларында жастар үшін құрылатын болған. Алтыбақанға кезегі жеткен жігіт пен қыз түрегеп тұрып, ән бастаулары қажет, қалғандары алтыбақанды тербетіп, әнге қосылады. Осылайша, ойнаушылар кезек-кезек ауысып, ән жалғаса береді» (Жүсіпова, 2007, б. 104). Бұл сөздің өзі тек физикалық тербелісті ғана емес, қазақ мәдениетіндегі үлкен әлеуметтік, символикалық мәнді білдіреді. Мәтіндегі *көл әйелді іліп алды да, алтыбақан сияқты бір тербеткенде-ақ ...* деген жерді оқыған кезде, қазақ оқырманы үшін алтыбақан тек тербелетін құрал емес, оған қоса әйелдің ішкі күйінің, оның тербелісінің бейнесі болып табылады.

*The great white snails which **persons of quality** in former times made fricassees of, ate, and said, Hem, hem* (Andersen, 1847) – *Баяғыдан бері ұлу жемеген, сол себепті заузәті тегіс қырылып қалған бір **шонжардың** ескі мекенжайы болатын* (Құрманғали, 2009, б. 357). *Persons of quality* сөзі ағылшын тілінен аударған кезде *жоғары тап өкілдері* немесе *қоғамның жоғары деңгейдегі адамдары* деп аударуға болады. Ал «Шонжар – еңбекші халықты қанап, үстемдік жүргізген би, болыс, байлар» (Қалиев, 2014, б. 492). Яғни, шонжар – дәстүрлі қазақ қоғамындағы жоғары билік иесі, бұрынғы заманғы үстем тап өкілі. Ағылшындықтардың түсінігі бойынша жоғары деңгейлі адам деген қоғамның жоғары таптары. Шонжарлар да қазақ ұғымында жоғары тап өкілдері болғандықтан аудармашы осы лексеманы қолданған ба дейміз.

*In the spring they pulled the house down, for, as people said, it was a **ruin*** (Andersen, 1847) – *Көктемде ескі үйді бұза бастады. Осынау **жұпыны итарқа** жұрттың бәріне көзіне шыққан сүйелдей көрінетін* (Құрманғали, 2009, б. 355). Ағылшын тіліндегі *ruin* сөзі үйдің күйреуі немесе оны пайдалану үшін жарамсыз жағдайға түсуі дегенді білдіреді. Бұл сөздің мағынасы арқылы бір нәрсенің құлауын, ескіріп қалғанын аңғаруға болады. Аудармада бұл сөз *итарқа* сөзімен алмастырылыпты. *Итарқа* сөзі қазақ тілінде көбінесе құлағалы тұрған, ескірген, пайдалануға жарамай қалған затты немесе үйді білдіру үшін қолданылады. Сондықтан бұл сөз қазақ оқырманына үйдің ескі, көзге оғаш көрінетін күйін жақсырақ түсінуіне мүмкіндік береді.

Аудармада *көзіне шыққан сүйелдей көрінетін* деген тіркес қосылған, бұл қазақ мәдениетіндегі жағымсыз бейнелеу тәсілін қолдану үшін жасалған. Мұнда

аудармашы үйдің жұпыны және көзге оғаш көрінетін күйін сипаттай отырып, суреттемені айқындай түскен. Қазақ оқырманының арасындағы жалпыхалықтық сипат алған тіркес арқылы көрініс қолайсыздығын нақты көрсеткен. Бұл дәл әрі түсінікті түрде аударылған, өйткені қазақ мәдениетінде сүйелдің сыртқы кемшілікті көрсететін символикалық мәні бар.

Келесі мысал: *A mother sat there with her little child* (Andersen, 1847) – *Анасы баласының бесігінің қасында отыр* (Құрманғали, 2009, б. 361). Ағылшын тіліндегі бұл сөйлем өте қарапайым және жалпы сипаттағы бір оқиғаны жеткізеді. Бұл жерде тек анасының кішкентай баласының жанында отырғаны туралы айтылған. Баланың нақты жас мөлшері туралы ақпарат жоқ. Аудармадағы *besik* сөзі қазақ мәдениетіндегі бала тәрбиелеуге қатысты терең дәстүр мен ұғымды көрсетеді. Бұл жерде тәржімалаушы баланың кішкентай екендігін атамастан, деталь арқылы баланың жас ерекшелігін паш еткен.

As the old man trembled with cold, and the little child slept a moment, the mother went and poured some ale into a pot and set it on the stove, that it might be warm for him; the old man sat and rocked the cradle, and the mother sat down on a chair close by him, and looked at her little sick child that drew its breath so deep, and raised its little hand (Andersen, 1847) – *Қарттың суық өміні қалшылдап тұрғанын көрген ана, баласының қас қағымға қалғып кеткенін байқап, саптыаяққа сыра құйып алып, пештің үстіне қойып, қонағына жылытып беру үшін бесіктің қасынан тұрып кетті* (Құрманғали, 2009, б. 361). Ағылшын тіліндегі нұсқада *ale* (*сыра*) сөзі қолданылған. Бұл сөз әдетте алкогольді ішімдікті білдіреді, бірақ ол сусынның қандай да бір түрі болуы мүмкін, мысалы, ағылшындардың дәстүрлі сырасы. Қазақ тілінде «сыра» деп нақты алкогольдік ішімдік айтылады. Бұл контексте *сыраны* баланы жылыту мақсатында пештің үстінде қояды. Мүмкін, бұл аударма қазақ оқырманы үшін түсініксіз немесе күмән тудыруы мүмкін. Себебі *сыра* – көбінесе ересектер арасында тұтынатын ішімдік, ал баланың жанында қолдану – дәстүр бойынша орынсыз болып саналады. Сонымен қатар *сыраны саптыаяққа құю* – бұл аудармада сәтті шыққан деп айту қиын, себебі қазақ мәдениеті мен тұрмысында саптыаяқ әдетте сүт немесе су, қымыз сияқты сусындарға арналған ыдыс ретінде танылған, ал *сыра* алкогольдік сусын болып табылады. *Сыраны саптыаяққа құю* аудармасы қазақ мәдениеті мен тұрмысына қатысты дәстүрді толық аша алмайды. Әрі оны пештің үстіне қойып жылытуы да қабылданбайтын әрекет. Бұл аударма кемшілігі. Әсіресе қазақ оқырманының көзқарасына, яғни қазақтың дәстүрі бойынша аса үйлеспейтін жағдай ретінде қабыладауға болады.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесін қорыта келе, ертегілерді қазақ тіліне аударудағы прагматикалық аспектінің тек тілдік сәйкестікке ғана емес, мәдени және эмоциялық үйлесімге де басымдық беруді талап ететін маңызды бағыт екенін аңғардық. Аудармашының тек мағынаны жеткізумен шектелмей, түпнұсқаның прагматикалық мәнін – яғни сөйлеу жағдаятын, мәдени реңкін, астарлы мағынасын сақтап қалуға тырысқан сәттері аударманың сәттілігін арттыратынын көрсетті. Зерттеуге алған ертегі аудармасында кездесетін прагматикалық трансформациялардың мәдени бейімделу нәтижелер мен талқылауларда сараланды.

Айта кету керек, А. Алдашева аудармашының интуитивті басқару жетегіне жүрмей, екі жақты өлшемге бағыну керектігін көрсеткен болатын: «оның бірі – түпнұсқаның коммуникативті-функционалдық белгілеріне нұсқан келтірмеу;

екіншісі – аударылатын мәтіннің эстетикалық-прагматикалық күш-қуатын түпнұсқадай төмендетпеу» (Алдашева, 2006, б. 230). Байқағанымыздай, аудармашы түпнұсқадағы мағынаны ішінара өзгерте отырып, мәтінді мақсатты аудитория үшін түсінікті, әсерлі жеткізе алған. Біз жинақтап талдаған мәтіндерде көрініс тапқан ертегілерді қазақ тіліне аударудағы сөздің қолданылуына қатысты прагматикалық жағы, яғни контекст пен коммуникативтік жағдайға байланысты қолданылған мағынасы талданды. Аудармашының мәдени бейімделудегі негізгі мақсаты мәтін қабылдаушының өз мәдениетіне сай танымын қолдану болған. Сол арқылы көркем мәтінді аударудағы тілдік, мәдени ерекшеліктерді ескерген. Прагматикалық трансформация тәсілі арқылы түпнұсқалық мағынаны сақтай отырып, оны мақсатты мәдени ортаға сәтті бейімдеген. Лингвистикалық сәйкестік қана емес, мәдени-коммуникативтік қызметі де ескерілген. Демек, прагматикалық трансформация мәдени бейімделу жүйесіндегі шешуші факторлардың бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Алдашева А. Аударматану. Алматы: Арда, 2006. 248 б.
- Аманбаева Г. Ю. Макрознак: структура, семантика, прагматика: автореферат дисс. ...докт. фил. наук. Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2005. 40 с.
- Өлкебаева Д. Қазақ тілінің прагматилистикасы. Алматы: ЗиятПресс, 2007. 244 б.
- Бархударов Л. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва: Международные отношения, 1975. 240 б.
- Ерназарова З.Ш. Қазақ сөйлеу тілі синтаксистік бірліктерінің прагматикалық негіздері: фил. ғыл. док... дисс. авторефераты. Алматы: Тіл білімі институты, 2002. 53 б.
- Жақсыбаева Ф. Газет мәтінінің прагматикалық функциясы: филол. ғыл. канд. ...дисс. Алматы, 2000. 153 б.
- Жақыпов Ж.А. Аударматануды аңдату. Алматы: InnoPRESS, 2004. 192 б.
- Жүсіпова Б. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Алматы: Көшпенділер, 2007. 160 б.
- Қалиев Б. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2014. 728 б.
- Столнейкер Р. Прагматика. В Новое в зарубежной лингвистике. Москва: Прогресс, 1985. Вып.16.
- Тарақов Ә. Аударманың теориялық және прагматикалық мәселелері. Алматы: Қазақ университеті, 2016. 153 б.
- Турсынов Е. Возникновение баксы, акынов, сэри и жырау. Астана: Фолиант, 1999. 248 с.
- Хамзин М. Қазақ прозасындағы сал-серілер бейнесі. Қарағанды: Типография Арко, 2016. 138 б.
- Bashirova, G. (2021). Text as pragmatic aspect. *International journal of innovative technologies in social science*, 4(32), 77–83. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122021/7738
- Jivanyan, A. (2024). On Mediated Translations of Fairy Tale. In: *Translation Studies: Theory and Practice*, p. 37–47. <https://doi.org/10.46991/TSTP/2024.SI.2.037>
- Mukhtarullina, A., Issakova, S., Alimbek, G., & Issakova, A. (2024). The Pragmatic Aspect of Modality in the English Mass-Media Discourse. *World Journal of English Language*, 14(4), 322–327. <https://doi.org/10.5430/wjel.v14n4p322>
- Shadina, A. (2024). The transfer of a psychological state in artistic translation: the results of a sociological survey (based on the work of O. Wilde «Portrait of Dorian

Gray»). In: *International scientific and practical conference «Language. Culture. Translation: Intercultural Communication in the Digital Age»*, p. 106–113. URL: <https://bit.ly/3GRHt7j> (қаралған күні: 05.04.2025).

Қосымша дереккөздер

- Барри Дж. *Путер Пэн*. Алматы: «Мазмұндама» қоғамдық қоры, 2022. 208 б.
 Құрманғали Қ. *Базарлық*. Алматы: Глобус, 2009. 400 б.
 Andersen, C. (1947). *The old house*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_old_house
 Andersen, C. (1847). *The story of a mother*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_story_of_a_mother
 Andersen, C. (1847). *The happy family*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_happy_family
 Barrie, J. (1991). *Peter Pan*. Retrieved 05 April 2025 from <https://www.gutenberg.org/files/16/16-h/16-h.htm>.

References

- Aldasheva, A. (2006). *Audarmatanu* [Translation studies]. Almaty: Arda. (in Kaz.).
 Alkebaeva, D. (2007). *Qazaq tilinin pragmatistikasy* [Pragmatics of the Kazakh language]. Almaty: ZiyatPress. (in Kaz.).
 Amanbaeva, G. (2005). *Makroznak: struktura, semantika, pragmatika: avtoreferat diss. ... dokt. fil. nauk* [Macro signs: structure, semantics, pragmatics: abstract of the dissertation. ... doct. philol. sciences]. Almaty: KazNU im. Al-Farabi. (in Kaz.).
 Barkhudarov, L. (1975). *Yazyk i perevod (Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda)* [Language and translation (Issues of general and particular theory of translation)]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya. (in Russ.).
 Bashirova, G. (2021). Text as pragmatic aspect. *International journal of innovative technologies in social science*, 4(32), 77–83. https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122021/7738
 Ernazarova, Z. (2002). *Qazaq soyleu tili sintaksistik birlikterinin pragmatikalyq negizderi: fil. gyl. dok. ... diss. avtoreferaty* [Pragmatic foundations of syntactic units of the Kazakh spoken language: abstract of the dissertation. ... doct. philol. sciences]. Almaty: Til bilimi instituty. (in Kaz.).
 Hamzin, M. (2016). *Qazaq prozasyndagy sal-seriler beinesi* [The image of the sal-seryars in kazakh prose]. Qaragandy: Tipografia Arko. (in Kaz.).
 Jaqsybaeva, F. (2000). *Gazet matninin pragmatikalyq funksiasy: filol. gyl. kand. ... diss.* [Pragmatic function of newspaper text: PhD in philology ...diss.]. Almaty. (in Kaz.).
 Jivanyan, A. (2024). On Mediated Translations of Fairy Tale. In: *Translation Studies: Theory and Practice*, p. 37–47. <https://doi.org/10.46991/TSTP/2024.SI.2.037>
 Mukhtarullina, A., Issakova, S., Alimbek, G., & Issakova, A. (2024). The Pragmatic Aspect of Modality in the English Mass-Media Discourse. *World Journal of English Language*, 14(4), 322–327. <https://doi.org/10.5430/wjel.v14n4p322>
 Shadina, A. (2024). The transfer of a psychological state in artistic translation: the results of a sociological survey (based on the work of O. Wilde «Portrait of Dorian Gray»). In: *International scientific and practical conference «Language. Culture. Translation: Intercultural Communication in the Digital Age»*, p. 106–113. Retrieved 05 April 2025 from <https://bit.ly/3GRHt7j>
 Taraqov, A. (2016). *Audarmanyn teorialyq jane pragmatikalyq maseleleri* [Theoretical

- and pragmatic problems of translation]. Almaty: Qazaq universiteti. (in Kaz.).
- Tursynov, E. (1999). *Vozniknovenie baksey, akynov, seri i zhyrau* [The emergence of baksey, akynov, seri and zhyrau]. Astana: Foliant. (in Russ.).
- Qaliev, B. (2014). *Qazaq tilinin tusindirme sozdigi* [Explanatory dictionary of the kazakh language]. Almaty: Memlekettik til di damytu instituty. (in Kaz.).
- Zhaqypov, Zh. (2004). *Audarmatanudy andatu* [Translation Studies]. Almaty: InnoPRESS. (in Kaz.).
- Zhysipova, B. (2007). *Qazaq halqynyn salt-dastyrleri* [Traditions and customs of the Kazakh people]. Almaty: Koshpendiler. (in Kaz.).

Sources

- Barri, J. (2022). *Piter Pan*. [Piter Pan]. Almaty: Mazmundama. (in Kaz.).
- Qurmangali, Q. (2009). *Bazarlyq*. [Gift]. Almaty: Globus. (in Kaz.).
- Andersen, C. (1947). *The old house*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_old_house
- Andersen, C. (1847). *The story of a mother*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_story_of_a_mother
- Anderson, C. (1847). *The happy family*. Retrieved 05 April 2025 from https://www.andersenstories.com/en/andersen_fairy-tales/the_happy_family
- Barrie, J. (1991). *Peter Pan*. Retrieved 05 April 2025 from <https://www.gutenberg.org/files/16/16-h/16-h.htm>.

Н. Ахтаева, А. Кабыкен

Маргулан университет

Павлодар, Казахстан

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРЕВОДА СКАЗОК НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация. Статья уделяет внимание прагматическим аспектам перевода, в частности перевода сказок. Прагматика рассматривается как область, изучающая отношения между языком, его носителем и социальным контекстом. Учет прагматических аспектов в переводе имеет важное значение, так как перевод — это не только точная передача смысла слов, но и сохранение культурных, социальных и языковых особенностей. В статье рассматриваются вопросы восприятия перевода в зависимости от национальной культуры и ситуационного контекста. Особое внимание уделяется выбору слов в переводах на казахский язык и способам сохранения оригинального смысла сказки через передачу национальных особенностей. Авторы стремятся показать взаимосвязь между переводом и прагматикой. Подчеркивается значение культурной специфики сказок и позитивное отношение к их переводу с других языков. Прагматический подход в переводе выходит за рамки простого подбора лексических средств, акцентируя внимание на социальных и культурных аспектах. Также анализируется необходимость донесения исходного смысла до новой аудитории. Выводы статьи способствуют развитию переводческой теории с прагматической точки зрения и раскрывают связь между языком и культурой в сказках.

Ключевые слова: перевод, сказка, прагматика, речевой акт, языковой знак

N. Akhtaeva, A. Kabyken

Margulan University

Pavlodar, Kazakhstan

PRAGMATIC ASPECT OF TRANSLATING FAIRY TALES INTO THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. The article focuses on the pragmatic aspects of translation, particularly the translation of fairy tales. Pragmatics is considered a field that studies the relationship between language, its speaker, and the social context. Taking pragmatic aspects into account in translation is of great importance, as translation involves not only the accurate rendering of word meanings but also the preservation of cultural, social, and linguistic features. The article examines issues related to the perception of translation depending on national culture and situational context. Particular attention is paid to word choice in translations into the Kazakh language and the ways of preserving the original meaning of fairy tales through the conveyance of national characteristics. The authors aim to highlight the connection between translation and pragmatics. The importance of the cultural specificity of fairy tales and the positive attitude toward their translation from other languages is emphasized. The pragmatic approach to translation goes beyond the mere selection of lexical means, placing emphasis on social and cultural aspects. The article also analyzes the necessity of conveying the original meaning to a new audience. Its conclusions contribute to the development of translation theory from a pragmatic perspective and reveal the connection between language and culture in fairy tales.

Keywords: translation, fairy tale, pragmatics, speech act, linguistic sign.

Авторлық үлестер

Ахтаева Н.Х. – тұжырымдама; формалды талдау; деректерге жетекшілік ету; қадағалау; тексеру.

Қабыкен А.А. – хат: бастапқы жоба; жобаны әкімшілендіру; ресурстар; әдіснама; бағдарламалық қамтамасыз ету; жазу – шолу және редакциялау.

Р.К. Койлыбаева*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**Алматы, Қазақстан*<https://orcid.org/0000-0001-6261-3441>*email: 007_raushan@mail.ru***И.Б. Байсыдық***Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**Алматы, Қазақстан*<https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>*email: i.baissydyk@gmail.com*

ОТБАСЫ ТУРАЛЫ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа. Мақалада паремиология ұғымына анықтама беріліп, мақал-мәтелдер арқылы ұрпаққа беріліп жүрген ұлттық танымда қалыптасқан ұғымдардың мазмұны анықталды. Отбасының маңыздылығын көрсететін мақал-мәтелдерге семантикалық талдау жасалынды. Қазақ тіліндегі отбасы туралы мақал-мәтелдердің негізгі контексті: ата-ананың орны, ата-анамен балалардың қатынасы, отбасындағы тәрбиесі, қыз бала тәрбиесі, ұл бала тәрбиесі, туыстардың арақатынасы, ағайындардың өзара қарым-қатынасынан тұратыны анықталды. Отбасылық коммуникация барысында қолданылатын мақал-мәтелдердің коммуниканттарға жағымды және жағымсыз әсері сипатталды. Отбасы құндылығын сипаттайтын мақал-мәтелдерге талдау жүргізілді. Құндылық ұғымына анықтама беріліп, ата-ананың орны, балалы болу, бауырлардың жақсы қарым-қатынасы, ағайынмен тату болу сияқты отбасының басты құндылықтарына талдау жасалынды. Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерді контекстік тұрғыдан талдау арқылы отбасы тақырыбындағы мақал-мәтелдердің аксиологиялық мағынасы ашылды. Мақалада отбасындағы рухани құндылықтарды сипаттайтын мақал-мәтелдер таңдалып алынды. Алынған мақал-мәтелдерді күнделікті коммуникация барысында қолдану отбасының құнды екенін жеткізіп қана қоймай, сондай-ақ, ұрпақ санасында отбасының маңыздылығын қалыптастырумен маңызды екені сипатталды. Қорытындыда отбасылық коммуникация кезінде балаға жақсы мен жаманды ажыратып, өзіндік пікірін қалыптастыруда, өнегеге толы мақал-мәтелдерді айтып отырудың маңыздылығы көрсетілген. Құндылыққа толы қарым-қатынас орнату арқылы отбасын аксиосфераға айналдыруға болатыны ғылыми пайымдаулармен негізделді.

Түйінді сөздер: паремиология, отбасы, аксиология, отбасы құндылығы, қазақ мақал-мәтелдер.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 12.02.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 14.04.2025

Кіріспе

Қазіргі таңда антропоэзектік бағыт аясында тілді зерттеу – әлі де маңыздылығын жоймаған өзекті мәселенің бірі. Тіл арқылы адамның когнитивтік санасын тануға, яғни белгілі бір халыққа тән өзіндік қалыптасқан пайымдаулары мен ұлтқа тән дара құндылықтарын анықтауға болады. Ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан ұлтымызға тән паремиологиялық қор арқылы, ұлттық танымда қалыптасқан түсініктердің мазмұнын, қолданыс аясын анықтауға болады.

Паремиология – белгілі бір ұлттың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесіне негізделіп, жақсы мен жаманды саралаудың нәтижесінде қалыптасатын, өнегеге толы түйін сөз. Паремиологиялық қорға ұлттың өзіндік менталитетін, стереотиптерін және мәдени ерекшеліктерін көрсететін мақал-мәтелдерді, тұрақты сөз тіркестерін жатқыза аламыз. Ата-бабамыздың кезінен келе жатқан рухани құнды ойлар түрлі аңыздар, қанатты сөздер, мақал-мәтелдер арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жетіп отырады. Ұрпақ сабақтастығы да осылайша түбірін жоймай жалғасын тауып отырады.

Отбасы адам өміріндегі басты құндылық болып табылады. Отбасының адам өміріндегі орны, отбасы мүшелерінің қарым-қатынасы, отбасындағы үйлесімділік қоғамдағы маңызды мәселе екені анық. Адам жеке бір отбасында тәрбиеленеді, дегенмен де сол отбасынан алынған тәрбие, адамгершілік айналасындағы адамдарға, яғни қоғамға әсерін тигізбей қоймайды. Сондықтан да отбасылық тәрбие, отбасылық құндылық мәселелері жеке бір адамға ғана қатысты емес, сондай-ақ, мемлекеттің де басты мүддесіне айналып отыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуімізде тілдік материалдар ретінде «Қазақтың мақал-мәтелдері» – деп аталатын А.Т. Смаилованың жинақтаған мақал-мәтелдер жинағы және «Бабалар сөзі» сериясының 65-томына кіретін мақал-мәтелдер алынды. Алынған жинақтарда отбасы тақырыбына қатысты мақалдар: жанұя, туыс, жекжат, ата-ана, бала – ұрпақ, ағайын-туыс, әйел-еркек деген тараушалармен берілген (Смайлова, 2006, б. 4–85; Бабалар сөзі, 2010, б. 68–76).

Аталмыш жинақтардан ата-ананың орнын сипаттайтын: 13 мақал-мәтел, ата-анамен балалардың қарым-қатынасын көрсететін: 5 мақал-мәтел, балалы болудың маңыздылығын сипаттайтын: 6 мақал-мәтел, баланың жақсы-жаман қасиетіне байланысты: 7 мақал-мәтел, ұл бала мен қыз баланың орны туралы: 3 мақал-мәтел, бауыр туралы: 5 мақал-мәтел, туысқандық қатынастарды сипаттайтын: 12 мақал-мәтел алынып, контекстік талдау жүргізілді.

Мақала жазу барысында кешенді зерттеу әдісі пайдаланылды. Аксиология ұғымын зерттеген ғалымдардың еңбектерін жинақтау, сұрыптау, талдау әдістерін қолдану арқылы берілген теориялық пайымдар ғылыми тұрғыда сараланып, тақырыптың толыққанды ашылуына көмектесті. Қазақ тіліндегі отбасы тақырыбындағы мақал-мәтелдер контекстік тұрғыдан талданды және зерттеудің барлық деңгейінде сипаттамалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Мақал-мәтелдер – белгілі бір мәдениет өкілінің ауызекі тілінде қолданыс табатын көп функционалды құрал. Яғни, адам өз ойының астарын жеткізу барысында да мақал қолдану арқылы, айтайын деп тұрған ойының тобықтай түйінін жеткізуі мүмкін. Сөз барысында мақалдатып сөйлеу арқылы сөйлеуші сөздерінің астарын жеткізіп қана қоймай, өзінің жасырын ниеті мен сезімін де білдіре алады.

Қазақ халқының мақал-мәтелдері басқа ұлттардың мақалдары сияқты ғасырлар бойы қалыптасқан халықтың ұжымдық ақыл-ойының нәтижесінің дамығанын айтады (Оразаева, 2012, б. 192). Ф. Оразақынқызының зерттеуінде мақал-мәтелдер – халық тарихы, оның әлеуметтік тіршілігі, ақыл-өнегесі, даналығы мол көрініс тапқан, ой дәлдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленетін тілдік бірліктер болып табылатынын жеткізеді (Оразақынқызы, Герай, Анипина, 2019). Отбасы – адам үшін жан тыныштығы орнайтын, бақыт мекені. Отбасы көзқарасы, арман-мақсаты, екі адамның некелесуі нәтижесінде қалыптасады. Отбасы болу некелесуден ғана тұрмайды. Ол сондай-ақ некенің берік болуы мақсатында орнауы тиіс, отбасындағы ауызбіршілік, сыйластық, төзімділік, адалдық, отбасы мүшелерінің бір-біріне деген ыстық ықыласы сияқты басты құнды көрсеткіштерден тұрады.

Құндылық дегеніміз – жақсы мен жаманды саралау нәтижесінде қалыптасатын, қоғамда қалыптасқан ой. Адамзат тәжірибесінде қоршаған ортада болып жатқан құбылыстарға, мәдени көрсеткіштерге, адамдардың ойын білдіруі арқылы, яғни бағалау арқылы құнды немесе құнды емес деген пікір қалыптасады. Құндылық ұғымы тіл білімінде лингвоаксиология пәнінің шеңберінде зерттелінеді. Құнсыз дүниелер көбейіп кеткен заманымызда құндылықты және құнсыздықты ажырату өзектілігі жоғары тақырыпта берілген. Адам өмірінде жақсылық пен жамандық қатар жүретіні секілді, лингвоаксиологияда құндылық және құнсыздық ұғымын қатар алып қарастыру қалыптасады.

Аксиология – игілікті немесе құндылықты философиялық тұрғыдан зерттеу (Britannica, 2015). Аксиология адам мен қоғам үшін жақсы немесе таңдаулы деп танылған құндылықтарды қарастырады (Biedenbach, Jacobsson, Mattias, 2016, б. 139–155). Н. Каллос пен О. Траснидің зерттеуінде аксиологиялық көзқарас әлеуметтік топтың, жеке қауымдастықтың немесе қоғамның құнды немесе антиқұнды мәндерді анықтайтын тарихи тәжірибесіне, әлеуметтік жағдайға, негізгі мүдделер мен идеологияға негізделетіні айтылады (Kallos, Trasnea, 2019). Н.И. Лапиннің пікірінше құндылықтар қоғамды біріктіруге және әлеуметтік мақұлданған таңдаулар мен өмірлік маңызды жағдайларда тұлғаның мінез-құлқын жүзеге асыруға ықпал ететін жалпыланған мақсаттар мен оларға жетудің құралдары, іргелі нормалар рөлін атқарады (Лапин, 1996, б. 3–23). С. Хоббстың еңбегінде отбасы құндылықтары, отбасын құруға ұмтылатын тұлғалар және отбасылық құқықтық жүйенің өзара әрекеттестігі екені айтылады. Отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынас пен отбасы құқығының маңыздылығы болып табылады. Отбасы туралы заң отбасын құрайды, моральдық құндылықтар арқылы отбасы заңы пайда болып, отбасылық құндылықтар қалыптасады (Hobbs, 1992).

Жалпы моральдық құндылықтардан туындайтын отбасылық құндылықтар отбасында баланың дүниеге келуімен, отбасы мүшелерінің өзара сыйластығымен, бір-біріне деген қамқорлығымен, отбасы мүшелерінің бірге уақыт өткізуімен, дәстүрімізге сай түрлі шараларды өткізуімен әр отбасында өзінше құнды немесе аса құнды емес деп танылуы мүмкін.

Қазақ тілінде отбасының маңыздылығын көрсететін мақал-мәтелдер өте көп. Тілімізде кездесетін отбасы туралы мақал-мәтелдердің негізгі контекстінде: ата-ананың орны, ата-анамен балалардың қатынасы, отбасындағы бал тәрбиесі, қыз бала тәрбиесі, ұл бала тәрбиесі, бауырлардың арақатынасы, ағайындардың өзара қарым-қатынасы туралы айтылады. Сондай-ақ, мақалдар ақпарат беріп қою ғана үшін емес, тәрбиелік мәнде өзара қатынас барысында қолданылып жатады.

«Отанды сүй – от басынан басталады» – деген мақалдың өзі бір-ақ жолдан тұрғанымен, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін беріп тұр (Смайлова, 2006, б. 4). Бала дүниеге келгенде бірден қоғаммен араласпайды, отбасында өсіп, тәрбие көріп, құнды қасиеттерді бойына сіңіреді. Содан кейін ғана, қоғаммен араласып отбасынан алған тәрбиесін, ата-анадан көрген үлгісін айналасына көрсете бастайды. Отбасында тек жағымды қасиеттер қалыптастырып, құнды әңгімелерді естіп өссе, қоғамға да, ең бастысы отанына да зияны тимесі анық.

Отбасы өзара қарым-қатынас кезіндегі құндылықтардың негізінде отбасы мүшелері үшін аксиосфераға, яғни құндылыққа толы ортаға айналады. Ұрпақтан ұрпаққа берілетін отбасылық әңгімелер, жоғары құнды пікірлер, отбасы үшін маңызды ақпарат, адам санасындағы (идеялар, бағалаулар, талғамдар, нормалар мен әдеттер) сияқты құндылықтар мен құндылықтар әлемін қалыптастыратын аксиосфераны құрайды (Koilybayeva, Zhunis, Kusmanova, т.б., 2023, б. 76–90).

Жалпы отбасы тақырыбына қатысты қандай тілдік материалды алсақ та, береке және сүйіспеншіліктің маңызды екені айтылып, отбасындағы басты құндылықтар көрсеткіштері ретінде танылады. Қазақ тілінде отбасы тақырыбына қатысты мақал-мәтелдерден халықтың құндылықты пікірлері шыққанын көруге болады.

Отбасындағы басты құндылық ата-ананың рөлі, бала өміріндегі маңыздылығымен бағаланып жатады. Мұны біз «Ата – асқар тау, ана – бауырындағы бұлақ, бала – жағасындағы құрақ» сияқты мақалдан байқай аламыз (Смайлова, 2006, б. 74). Бұл мақалда, отбасындағы әр адамның өзіндік рөлін көрсетіп қана қоймай, әке мен ананың қаншалықты құрметке лайық екенін жеткізіп тұрғаны анық. Ата-ана – баланы дүниеге әкеліп қана қоймай, сол баланың бойында адами қасиеттерді қалыптастырып, дұрыс тәрбие беріп, еңбекке баулитын басты адамдар. Осы тұста қазақ мақалдарында ұл бала тәрбиесіндегі әкенің рөлін айқындайтын және қыз бала тәрбиесінде ананың рөлін айқындайтын құндылыққа толы мақалдар көптеп кездеседі. «Адам еткен әкеңнің атын ақтап жүргейсің», «Атадан ұл туса игі еді, ата жолын құса игі еді», «Атадан бала туар, атасының жолын құар», «Атадан жақсы ұл туса елінің қамын жейді, атадан жаман ұл туса елінің малын жейді», «Ата көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер», «Атасыз ұл ақылға жарымас, анасыз қыз жасауға жарымас», «Баланың ұяты – әкеге, қыздың ұяты – шешеге», «Аяғын көріп асын іш, анасын көріп қызын ал» (Смайлова, 2006, б. 74–75; Бабалар сөзі, 2010, б. 68) сияқты мақалдардан ата-ана баланың тұлға болып қалыптасуындағы басты адамдар екенін және баланың жақсы қасиеті мен қабілетінің болу немесе болмауы ата мен анадан берілетінін көрсетеді. Бала ата-анасының бойындағы жақсыны да, жаманды да алып, көрген тәлім-тәрбиесін қайталайтыны анық. Келтірілген мақалдардың құндылықты сипаты басым болып, бала тәрбиесінде қолданылып, балаға өзінше бір тұжырым жасауға көмектесіп жатса, ал «Әй, дер әже жоқ, қой, дер қожжа жоқ», «Атасы бұлан атпағанның, баласы құлан атпайды» – сынды мақалдардың антиқұнды сипаты басымырақ

деуге болады (Смайлова, 2006, б. 74). Бірінші мақалда баланың тәрбиесіздігі, яғни отбасында дұрыс тәрбие көрмеген деген сипатта қолданылса, екінші мақалда баланың ата-анасына ұқсап туатыны бейнеленеді. Яғни, әкесі еңбекқор баланың да, еңбекқор болып өсетіні, әкесі жалқау баланың, жалқау болары сипатталған.

Бала үшін ата-ананың орнын ешкімнің баса алмайтыны да келесідей мақалдарда көрініс табады. *«Ана жақсылығын ауырсаң білерсің», «Ата-анаң бар болсын, бала кезде жар болсын»*. Қазақ тіліндегі мақалдардан баланың әкесіне қарағанда анасына жақын болатыны айтылады. Ананың балаға деген мейірімі көбірек сипатталады. Мысалы: *«Ананың алақаны балаға айдынды қоныс», «Мейірімділікті анадан үйрен, әдептілікті данадан үйрен»* (Смайлова, 2006, б. 75). Осы мақалдардан ананың балаға деген ыстық ықыласы ерекше екендігі айтылады. Ана мейірімін әлемде ешқандай жылулықпен алмастыра алмайтынымыз мақалдарда әдемі көрініс тапқан.

Отбасында баланың ата-анасына жасаған жақсылығы, яғни кішкентай кезінен өсіріп жетілдіргені үшін білдіретін алғысы, ата-анаға деген қарым-қатынасы, мейірімі сөзі ықшам болғанымен, мағынасы терең мақалдар арқылы балаға түсінікті тілдерде жеткізіліп жатады. Балалар әдебиетінде тәрбиелік мәні зор мақалдар арнайы беріліп, жас оқырмандарға ой салады. Мәселен: *«Атаңа не қылсаң, алдыңа сол келер», «Атасын құрметтеп тұрған баланың тілеген тілегі қабыл болады», «Әкесін сыйламағанды баласы сыйламайды», «Ата сыйласаң, алдыңа келер», «Ата тұрып ұл сөйлегеннен без, ана тұрып қыз сөйлегеннен без»* (Смайлова, 2006, б. 77; Бабалар сөзі, 2010, б. 69) мақалдарда өмірдің өзі алма-кезек екендігіне түйін жасалғаны мәлім. Мұндағы «ата» сөзі «әке» сөзін алмастырып тұр. Қазақ отбасындағы ең басты құндылық – дүниеге әкелген ата-ананы сыйлау, соларға құрмет көрсету. Өзінің әкесіне немесе анасына көрсетілген құрмет, болашақта балалары арқылы қайтатыны анық. Ата-ана баланың үлгі тұтар басты адамдары. Сондықтан да балаға ата-ананы қалай сыйлау керектігін айтудың керегі шамалы, тек сол сыйластықты ата-ана өз бойынан көрсету жеткілікті.

Қазақ тіліндегі мақал-мәтелдерде *жақсы бала* және *жаман бала* деген ұғым бар. Түрлі аңыз-әңгімелерде, ертегілерде мақалдар арқылы балаларға ой салып, өздерінше бір қорытынды шығаруға ұмтылдырады. *«Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік», «Балаң жақсы болса, жердің үсті жақсы. Балаң жаман болса, жердің асты жақсы», «Атаның жаман ұлы малға ортақ, әзірейіл жанға ортақ»* (Смайлова, 2006, б. 79) – осы сынды мақалдар арқылы жақсы бала мен жаман бала қандай болатынын салыстыру беріледі. Ал бұл мақалдардың мағынасын түсінген әр бала жақсы болуға талпынады. Мақалдар арқылы әңгімелерде қорытынды ой беріледі. Әңгіменің мазмұнын түсінген балада жақсы бала болу мен жаман бала болу туралы өзіндік пікір қалыптасады.

Қазақ отбасының басты құндылығы – отбасында баланың болуы. Бала – ұрпақ, бала – байлық, бала – ата-ананың басты қазынасы. *«Аспанның сәні – ай, жұлдыз, үйдің сәні – ұл мен қыз», «Артында қызы қалғанның ісі қалғаны, ұлы қалғаны өзі қалғаны», «Бала – адамның бауыр еті», «Жаман да болса ұрпақ қалсын, өз орнында отың жансын», «Бесіксіз үйде береке жоқ», «Балалы үй – базар, баласыз үй – қу мазар»* – сияқты мақалдардан қазақ отбасындағы баланың орны ерекше екені көрініс табады (Смайлова, 2006, б. 79). Қазақ отбасындағы басты құндылық – ұрпақ жалғастығы, яғни балалы болу. Жоғарыдағы мақалдарда, бала – ата-ананың басты байлығы, үйдің берекесі екені айтылған. Балалы отбасының өмірге құлшынысы

да ерекше болады. Себебі, ата-ана өзінің көрмегенін, өзінің білмегенін баласына көрсетіп, баласына ұқтыруға тырысады. Баласын өзі жете алмаған жетістікке жетелейді. Ұрпағының білімді болуы, тәрбиелі болуы, жетістікке жетуі әр ата-ана үшін үлкен қуаныш, әрі мақтаныш.

Тіліміздегі мақалдарда ұл бала мен қыз баланың орны, отбасындағы бағалануы, ұлдың тәрбиесі анасына, қыздың тәрбиесі әкесіне байланысты болатыны айтылады. «*Бала – әкенің мұраты, қыз – әкенің жұраты*», «*Ер бала – ата-анаға таяу, қыз бала – үйге жаққан бояу*» (Смайлова, 2006, б. 81; Бабалар сөзі, 2010, б. 68) мақалдарда ұл баланың ұрпақ жалғасы екенін, ата-ананы бағатын қара шаңырақ иесі ретінде танылатыны байқалады. Сондай-ақ, «*Ер бала – он бесте отау иесі*» – деген мақалда ұл баланың жауапкершілігі жоғары екендігі, болашақ әке ретінде, шаңырақ иесі ретінде, ұл балаға жастайынан отбасында басты адам екенін айтып өсірудің маңыздылығы көрсетілген.

Мақал-мәтелдер сөйлеушіге терең ой салумен қатар, өзіндік пікірін де ықшамдап қорытындылауға көмектеседі. Тіліміздегі мақалдарда баланың қылығына, ақылдылығына, көркем мінезіне немесе керісінше қырсық мінезіне қарай алдағы өміріне болжам жасалынады. «*Ат болатын құлынның бауыры жазық келер, адам болар баланың маңдайы жазық келер*», «*Болар бала бесікте белгілі*», «*Би болатын бала ағайыншыл, бай болатын бала айырбасшыл*», «*Болатын бала он бесінде баспын дейді, болмайтын бала жиырма бесінде жаспын дейді*» (Смайлова, 2006, б. 86; Бабалар сөзі, 2010, б. 68). Келтірілген мақалдарда баланың ашықтығына, көпшілдігіне, пысықтығына қарап қандай болары болжанған. Бабаларымыз баланың туа біткен болмысына қарап-ақ қандай боларын тілге тиек етіп отырған.

Жалпы қазақ отбасында көп балалы болуды қолдайды. Жалғыз балалы болғаннан, баланың арқа сүйер бауырлары болғаны көп мақалдарда айтылады. «*Жалғыз баласы атқа шапса, анасы үйінде тақымын қысады*», «*Жалғыз ұлы бар кісінің шығар-шықпас жаны бар, екі ұлы бар кісінің өкпе, бауыр, жалы бар*» (Смайлова, 2006, б. 85) мақалдар – осыған дәлел. Жалғыз балалы ата-ананың уайымы да жоқ емес, себебі балам бірдеңеге ұшырап қалмасын деп шырылдайды.

Келесі бір мақалдарда бауырлы болудың маңыздылығы көрініс табады. Ағалы-інілі болу немесе апалы-сіңілілі болудан асқан бақыт жоқ, алайда бірге жүру мүмкін бола бермейді. Себебі қанша жерден бауыр болғанымен өмір бақи бірге тұру мүмкін емес, әр адамның үйлі болып, отбасын құруы маңызды. «*Бірге тұрмақ бар, бірге жүрмек жоқ. Бірге тұмақ болса да, бірге өлмек жоқ*», «*Інісі бардың тынысы бар, ағасы бардың жағасы бар*», «*Ағаның үйі – ақ жайлау*», «*Ағаны көріп іні өсер, апаны көріп сіңілі өсер*», «*Аға болсаң – ақыл айт, ақыл айтсаң – мақұл айт*» (Смайлова, 2006, б. 71). Бұл мақалдардан адам бауырынан ешқашан алыстамайтыны, алыста болса да, соның тілекшісі болатыны айтылады.

Отбасы мүшелерінің өзіндік рөлі, әркімнің өзінің орнына қарай қатынас жасауы ең маңызды құндылық деуге болады. Сондай-ақ, қазақ отбасының тек өзінің бірге туған бауырларымен, ата-анамен шектеліп қалмайтыны анық. Халқымыз – өте туысшыл халықтың бірі. Туысқандық қатынастар, ағайындардан қол үзбей араласу, сыйласу – ол да бір отбасындағы маңызды құндылық. Жалпы әулеттің татулығы, өзара араласуы, ертеңгі ұрпағының шыққан жерін біліп жүруіне де көмектеседі. Әулет – бір атадан тараған адамдар тобы және сол әулеттің ымырашыл болуы басты құндылық болып табылады. «*Жат туыс болмайды, туыс алыс болмайды*», «*Қадір білмес қарындастан, қаймана қазақ артық*», «*Жақыныңды жат етсең, жатқа*

күлкі боларсың», «Туысы бірдің – уысы бір», «Ағайын бірде араз, бірде тату», «Туғаныңмен сыйыспасаң, кең дүниеге сыймайсың», «Ағайын өкпеге қиса да, өлімге қимайды», «Алыста жүрсе кісінескен ағайын, жақында жүрсе тістескен ағайын», «Жақсы ағайын сыншыл, жаман ағайын күншіл», «Көсеу ұзын болса қол күймес, ағайының көп болса, адам тимес», «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді, ағайынның арасын бір жаман сөз ірітеді», «Ағайын тату болса ат көп, абысын тату болса ас көп» (Смайлова, 2006, б. 70; Бабалар сөзі, 2010, б. 76) келтірілген мақалдарда туыстар арасының жақын болуының маңыздылығы, ағайын болғаннан кейін түсініспеушіліктер болатыны, дегенмен де сондай келіспеушілікті болдырмау, ағайыны көптің қиындығы да тез шешілетіні сияқты мағынада қолданылады.

Отбасы адамдарға үміт сыйлайтын орта, адамның психикалық дамуының маңызды факторы болып табылады. Отбасылық татулық (гармония) діни ұғымды қалыптастыратын, балалар мен ата-аналар арасындағы өзара түсіністік, ашықтық, жанашырлық және өзара сенімнен тұрады (Windarwati, Budiman, et al., 2020, б. 185–193). «Басқадан қорлық көрмеу үшін, өзді-өзің тату бол» – деген мақалдың мағынасына үңілетін болсақ, отбасындағы татулық ол отбасының өміршеңдігін арттырып қана қоймай, отбасының берекесінің де артуына көмектеседі. Отбасында жұбайлар арасындағы, ата-ана мен балалары арасындағы, бауырлары арасындағы, қала берді туыстар арасындағы татулықтың маңыздылығы жоғары. Тату-тәтті өмір сүріп жатқан отбасының ешқандай жағдай шырқын бұзуы мүмкін емес.

Қорытынды

Жұмысымызда отбасындағы негізгі құндылықтарды сипаттайтын мақалдарды қарастырдық. Келтірілген мақалдарды ауызекі тілде қолдану арқылы құнды дүниелерді, құнсыз дүниелермен салыстырып көрсету арқылы, яғни бағалау арқылы адамдардың ойына ой салып, болашағына дұрыс бағдар беруге болады. Мақал-мәтелдерде жалпыға ортақ ой, анықталған тұжырымдар беріледі. Мақал-мәтелдерді отбасылық коммуникация кезінде қолдану арқылы, балаға жақсы мен жаманды ажыратып, өзіндік пікірін қалыптастыруға болады. Бүгінгі күнде отбасылық әңгімелесу кезінде мақалдар мен мәтелдерді қолданып отыратын отбасылар саны азайғаны мәлім. «Қарты бар үйдің қазынасы бар» – демекші, ата-әжесі бар үйде үлкен кісілер өмірден көрген-түйгендерін айтып, сөз арасында мақалдатып сөйлеп отырады. Ал осындай өнегелі сөзді естіп өскен ұрпақтың, сөздік қоры жоғары болып қана қоймай, өзінің ойын еркін жеткізіп және жақсы мен жаманды ажырата алатыны анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т. 65: Қазақ мақал-мәтелдері. Астана: «Фолиант», 2010. 488 б.
- Лاپин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. 1996. № 5. С. 3–23.
- Оразаева Ф.К. Әбубәкір Диваев – фольклорист. Алматы: Білім, 2012. 192 б.
- Оразакынкызы Ф., Герай, Ф., Анипина, А.К. Қытай және қазақ тілдеріндегі мақал-мәтелдердің құрылымдық және мағыналық ерекшеліктері // Хабаршы. Шығыстану сериясы. 2019. №1 (88).
- Смайлова А.Т. Қазақтың мақал-мәтелдері. Алматы: «Көшпенділер» баспасы, 2006. 296 б.

- Britannica. Editors of Encyclopaedia axiology. Encyclopedia Britannica. Retrieved 10 June 2024 from <https://www.britannica.com/topic/axiology>.
- Biedenbach, T. & Jacobsson, M. (2016). The Open Secret of Values: The Roles of Values and Axiology in Project Research. *Project Management Journal*, 47, 139–155. <http://doi.org/10.1177/875697281604700312>
- Hobbs, S.H. (1992). *In Search of Family Value: Constructing a Framework for Jurisprudential Discourse*. 75 Marq. L. Rev. 529. Retrieved 25 July 2024 from <http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol75/iss3/3>
- Kallos, N. & Trasnea, O. (2019). Political Values: Their Status Function. *International Political Review*, 3(2). <http://doi.org/10.1177/019251218200300204>
- Koilybayeva, R., Zhunis, M., Kusmanova, K., Mirov, M., & Missyachenko, S. (2023). Patterns of Interaction in Family Discourse: A Resilience Theory Perspective. *International Journal of Society, Culture & Language*, 11(1), 76–90. <https://doi.org/10.22034/ijsc.2022.1975742.2850>
- Windarwati, H. D., Budiman, A. A., Nova, R., Ati, N. A. L., & Kusumawati, M. W. (2020). The Relationship between Family Harmony with Stress, Anxiety, and Depression in Adolescents. *Journal Ners*, 15(2), 185–193. <http://dx.doi.org/10.20473/jn.v15i2.21495>

References

- Babalar sözi: Jüztomdyq. (2010). T. 65: Qazaq maqal-mätelderi [Kazakh proverbs]. Astana: "Foliant". (in Kaz.).
- Biedenbach, T. & Jacobsson, M. (2016). The Open Secret of Values: The Roles of Values and Axiology in Project Research. *Project Management Journal*, 47, 139–155. <http://doi.org/10.1177/875697281604700312>
- Britannica (2015). Editors of Encyclopaedia axiology. Encyclopedia Britannica. Retrieved 10 June 2024 from <https://www.britannica.com/topic/axiology>
- Hobbs, S. H. (1992). *In Search of Family Value: Constructing a Framework for Jurisprudential Discourse*. 75 Marq. L. Rev. 529. Retrieved 25 July 2024 from <http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol75/iss3/3>
- Kallos, N. & Trasnea, O. (2019). Political Values: Their Status Function. *International Political Review*, 3(2). <http://doi.org/10.1177/019251218200300204>
- Koilybayeva, R., Zhunis, M., Kusmanova, K., Mirov, M., & Missyachenko, S. (2023). Patterns of Interaction in Family Discourse: A Resilience Theory Perspective. *International Journal of Society, Culture & Language*, 11(1), 76–90. <https://doi.org/10.22034/ijsc.2022.1975742.2850>
- Lapin, N.I. (1996). Modernizatsia bazovykh tsenostey rossiyan [Modernization of the basic values of Russians]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 5, 3–23. (in Russ.).
- Orazaeva, F.K. (2012). *Äbubäkır Divaev – fölklorist*. Almaty: Bılım. (in Kaz.).
- Orazakynkyzy, F., Gerai, F., & Anipina, A.K. (2019). Qytai jäne qazaq tilderindegi maqal-mätelderdin qurylymdyq jäne magynalyq erekshelikleri [Structure and meaning of Chinese and Kazakh proverbs]. *Habarşy. Şyğystanu seriasy*, 1(88). (in Kaz.).
- Smailova, A.T. (2006). *Qazaqtyñ maqal-mätelderi* [Kazakh proverbs]. Almaty: «Köşpendiler» baspasy. (in Kaz.).
- Windarwati, H.D., Budiman, A.A., Nova, R., Ati, N.A.L., & Kusumawati, M. W. (2020). The Relationship between Family Harmony with Stress, Anxiety, and Depression in Adolescents. *Journal Ners*, 15(2), 185–193. doi:<http://dx.doi.org/10.20473/jn.v15i2.21495>

Р.К. Койлыбаева, И.Б. Байсыдык*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан***АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОСЛОВИЦ О СЕМЬЕ**

Аннотация. В статье дается определение понятия «паремиология», выявляется содержание понятий, сформированных в народном сознании, которые передаются из поколения в поколение через пословицы и поговорки. Проведен семантический анализ казахских пословиц и поговорок, подчеркивающих важность семьи. Определено, что основной контекст пословиц и поговорок о семье на казахском языке составляют: место родителей, взаимоотношения родителей и детей, воспитание в семье, воспитание девочек, воспитание мальчиков, взаимоотношения между родственниками, взаимоотношения братьев и сестер. Описано положительное и отрицательное влияние пословиц и поговорок, используемых в семейном общении, на коммуникантов. Сделан анализ пословиц и поговорок, описывающих семейные ценности. Определено понятие ценности и проанализированы основные ценности семьи, такие как место родителей, наличие детей, хорошие отношения между братьями и сестрами, мир с родственниками. Посредством контекстного анализа пословиц и поговорок казахского языка было выявлено аксиологическое значение пословиц о семье. В статье подобраны пословицы, описывающие духовные ценности в семье. Отмечено, что использование полученных пословиц и поговорок в повседневном общении важно не только для передачи ценности семьи, но и для формирования значимости семьи в сознании молодого поколения. В заключении подчеркивается важность рассказывания детям нравственных пословиц и поговорок во время семейного общения, помогая им различать добро и зло и формировать собственное мнение. С научной точки зрения обосновывается, что понятие семьи является аксиосферой, построенной на ценностных отношениях.

Ключевые слова: паремиология, семья, аксиология, семейные ценности, казахские пословицы.

R.K. Koilybayeva, I.B. Baissydyk*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan***AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FAMILY PROVERBS**

Abstract. The article defines the concept of “paremiology” and explores the meanings embedded in popular consciousness that are passed down from generation to generation through proverbs and sayings. Semantic analysis of proverbs and sayings emphasizing the importance of the family was carried out. It has been determined that the main contextual themes of Kazakh-language proverbs and sayings about family include the role of parents, parent-child relationships, family upbringing, the upbringing of girls, the upbringing of boys, relationships among relatives, and relationships between siblings. The article also describes both the positive and negative influences of proverbs and sayings used in family communication on the interlocutors. An analysis of proverbs and sayings describing family values has been conducted. The concept of value is defined, and the key family values are examined, such as the role of parents, the presence of children, harmonious relationships between siblings, and peaceful relations with relatives.

Through contextual analysis of Kazakh-language proverbs and sayings, the axiological significance of proverbs about family has been identified. The article presents a selection of proverbs that describe spiritual values within the family. It is noted that the use of these proverbs and sayings in everyday communication is important not only for conveying the value of family but also for shaping its significance in the minds of the younger generation. In conclusion, the importance of sharing moral proverbs and sayings with children during family interactions is emphasized, as it helps them distinguish between good and evil and form their own judgments. From a scientific standpoint, the article argues that the concept of family constitutes an axiosphere – a value-based domain built on relationships rooted in shared values.

Key words: paremiology, family, axiology, family values, Kazakh proverbs.

Авторлық үлестер

Қойлыбаева Р.К. – тұжырымдама; формалды талдау; деректерге жетекшілік ету; қадағалау; тексеру.

Байсыдық И.Б. – хат: бастапқы жоба; жобаны әкімшілендіру; ресурстар; әдіснама; бағдарламалық қамтамасыз ету; жазу – шолу және редакциялау.

УДК 82.091

[DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-2-60-75](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-2-60-75)

МРНТИ 17.07.31

Х. Куссе*Технический университет Дрездена
Дрезден, Федеративная Республика Германии* <http://orcid.org/0000-0003-0471-9330>*email: holger.kusse@tu-dresden.de***Л.Е. Токатова***Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан
Павлодар, Казахстан* <http://orcid.org/0000-0001-8282-1096>*email: tokatova@mail.ru*

ЮМОР И МУДРОСТЬ ТРИКСТЕРОВ. КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ТИПЫ ТИЛЬ УЛЕНШПИГЕЛЬ И АЛДАР КОСЕ

Аннотация. В данной работе проводится сравнительный анализ двух типов трикстеров – Тиль Уленшпигеля и Алдара Косе, которые имеют глубокие корни в немецкоязычном культурном пространстве и в казахской культуре. Тиль Уленшпигель обладает характером, сочетающим в себе черты трикстера и пранкстера; он шутит ради самой шутки, а Алдар Косе, как «обманщик обманщиков», является трикстером во имя справедливости. Оба героя воплощают в себе разные направления мудрости: более гносеологическое (Уленшпигель) или более этическое (Алдар Косе). В каждой из их шуток центральное место занимают разные ценности: свобода (Уленшпигель) и справедливость (Алдар Косе). Юмор и мудрость Уленшпигеля и Алдара Косе можно отнести к общественным особенностям культур, в которых зародились рассказы и сказки о них. В основу их смеховой и ценностной культуры положены разные принципы: лингвистический (игры с многозначностью слов и буквальный их значением) и наивно-этический (мудрые изречения). Ценность свободы шутки-трикстера является реакцией на ограничения индивидуальной жизни в условиях сословного общества эпохи нарастающих экономических и духовных перемен. Ценность справедливости трикстера-праведника представляет собой прямой ответ на социальную несправедливость и иерархию в обществе и восстанавливает гармонию добродушной хитростью. Цель работы – с помощью сравнительно-исторического метода показать этические и гносеологические различия в шутках и проделках обоих характеров и проследить их исторические и социальные истоки. В работе также показано универсальное сходство между юмором и мудростью трикстеров и пранкстеров.

Ключевые слова: Тиль Уленшпигель, Алдар Косе, трикстер, пранкстер, юмор, мудрость, культурно-исторические типы.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления статьи: 05.02.2025

Дата приема в печать: 24.05.2025

Введение**Трикстеры и пранкстеры**

Во многих культурах мира существуют традиции комических героев, которые путем отклоняющегося от нормы поведения их социального окружения обнаруживают скрытые человеческие слабости. Их карнавальное начало показывает людям, каковы они есть, и риторически вопрошает, почему они не хотят признавать, что они есть такие: эгоистичные, злые, наивные или просто глупые. Обычно это делается в юмористической, сатирической, а иногда и злобной манере, которая связана с намерением навредить окружающим и даже получить от этого особое удовольствие, что составляет природу злорадства. В приключениях о таких шутниках, проказниках и ловкачах общественные порядки часто на мгновение переворачиваются с ног на голову, а социальные иерархии на короткое время меняются местами.

Герои, подобные этим, могут быть мифологическими и сказочными (боги и полубоги в греческой и северной мифологиях) или животные (например, ворон и койот в мифологии первых народов Северной Америки, Рейнеке Фукс в немецких баснях и его французская ролевая модель в Романе де Ренара). Исторически начало их традиции может восходить к реальным людям, ставшим впоследствии вымышленными героями в фольклоре и литературе. Возможно, что реальные люди также были прообразами характеров Тиля Уленшпигеля в немецкоязычных и Ходжи Насреддина в тюркоязычных культурах. Однако исторические образцы для подражания остаются неуловимыми, так что их возможная историчность играет роль для сюжетов лишь в той степени, в какой «реальность» героя становится атрибутом его вымышленного характера (ср. Sichtermann, 1978, с. 18–19; Wunderlich, 1984, с. 35–40; Marzolph, 1996, с. 10–12; ср. также Норман, Куссе, 2018, с. 143–171; Kuße, Norman, 2022, с. 173–196).

Во всех случаях литературные герои могут быть выделены как исторически, так и типологически. В историческом плане комизм, насмешка и обман этих кажущихся безумцами, глупцами и проказниками героев относятся к соответствующим пластам общества того времени, когда были письменно зафиксированы их приключения. В то же время они воплощают определенные типы смеховой культуры и насмешки, которые могут оставаться актуальными в социокультуре определенных обществ, но могут также частично уходить в прошлое, особенно когда границы допустимого нарушения табу кардинально меняются (ср. Sichtermann, 1978, с. 18–19). Так, например, У. Марцольф, составитель сборника рассказов о Насреддине в немецком переводе, замечает в качестве предупреждения читателю, что «обращение с табу всегда должно рассматриваться в контексте культурных норм, по-разному определяемых во времени и на региональном уровне» (Marzolph, 1996, с. 22; пер. с нем. Х.К.).

В этнологии такие фигуры, раскрывающие реальность жизни в комической, клоунской или сумасшедшей манере и в то же время ставящие себя вне общества, называются английскими терминами *trickster* (трикстер) или *prankster* (пранкстер) (Brinton, 1885; Boas, 1889; Radin, 1954, 1956; Weber, 1983; Williams, 2000; Szyjewski, 2020), а в немецком – Schelm, Schalk, Narr, а также (по имени самого известного пранкера в истории немецкой культуры) *Eulenspiegel*. В русском языке утвердился термин трикстер. Используется также пранкстер или другие термины – трюкач, плут, балагур, шутник, пранкер, проказник, дурак (ср. Гаврилов, 2006, с. 166–167; Гаврилов, 2009).

Литературовед Э. Уильямс различает трикстеров и пранкстеров следующим образом: первые всегда и во всем ищут свою пользу и прибыль, но за счет других, между тем как шуты, насмешники, трюкачи и т.д. обладают в основном вторичным, инструментальным характером, а пранкстерам само по себе приносит удовольствие смешной и шутливый результат их действий (Williams, 2000, с. 1). В отличие от пранкстеров трикстеры могут приносить ущерб отдельным лицам и определенной социальной группе. Трикстер высмеивает окружающих, пользуется их тщеславием, глупостью и злобой, чтобы добиться выгоды для себя, и часто сеет раздор между людьми. Однако он не однозначно злая фигура. Он побуждает к самопознанию и представлен как та сила, что «путем отрицания или разрушения старого» вызывает такой хаос, из которого возникает новое (Жаринов, 2015, с. 101). В отдельных событиях трикстер может даже выступить в роли помощника. Поэтому Л. Хайд рассматривает трикстера как пересекающего границы лица (*boundary-crosser*), которое отменяет традиционные различия между «правильным» и «неправильным», «добром» и «злом», «чистым» и «нечистым» и т. д. (Hyde, 2010, с. 7; Weber, 1983, с. 107). К тому же трикстеры могут выступать как положительные герои, в том числе, когда они сталкиваются с другими, однозначно отрицательными трикстерами, например, как в сказке «Крестьянин и дьявол» братьев Гримм. Появление литературного архетипа трикстера связывают также с европейским авантюрным романом (Тимофеева, 2021, с. 83). Беря во внимание настоящее положение вещей, нами были определены следующие задачи: рассмотреть сюжеты об Уленшпигеле и Алдаре Косе, раскрыть их происхождение, продемонстрировать и обозначить сходства и различия в характерах, показать универсальность и уникальность мудрости и юмора героев, а также объяснить исторические и общественные причины этических и гносеологических различий в шутках и трюках обоих героев.

Материал и методы

В данной статье мы сравним двух выдающихся трикстеров и пранкстеров, которые характерны для двух культур и популярны в них до сих пор: Тиля Уленшпигеля в немецкоязычных культурах и Алдар Косе в казахской культуре.

Цель сравнения – типологически классифицировать сходства и различия между двумя характерами и соотнести их с общественным и социальным контекстом, в котором возникли рассказы о них. С этой целью мы рассматриваем происхождение и сюжеты рассказов, современную популярность, имена, атрибуты и характерные черты обоих героев. На фоне этого общего сравнения

следует короткий анализ двух отдельных близких между собой сюжетов, чтобы показать и определить сходства и различия между поступками Уленшпигеля и Алдара Косе на конкретном примере. Параллельное и сравнительное исследование связано с вопросом, в какой степени юмор в сюжетах о Тиле Уленшпигеля и Алдара Косе относится к языкам мудрости (ср. Карасик, Куссе, Токатова, 2023), которые, как и юмор, представляют собой общемировой культурный феномен, одновременно универсальный и имеющий особенности в разных культурных контекстах и исторических эпохах (ср. там же, с. 72–78). При анализе национальных типов трикстеров и пранкстеров были использованы методы: сравнительно-исторический (принцип историзма и универсальности позволил выявить изменчивость и устойчивость происхождения сюжетов, их связь с общественно-социальным контекстом), сравнительно-сопоставительный (способом параллельного сравнения герои раскрыты в одной и той же и сходной художественной ситуации), феноменологический (авторы сосредоточили свое внимание на актах культурного сознания народов и феноменологическом понимании сказки) и культурно-исторический (он показался авторам целесообразным при рассмотрении юмора и языка мудрости как общемирового культурного феномена).

Результаты и обсуждение

Тиль Уленшпигель и Алдар Косе: Сравнение характеров

Тиль Уленшпигель и Алдар Косе – неотъемлемые части истории немецкоязычной и казахской культур. Их значения как национального наследия подтверждаются тем, что они появляются на почтовых марках (в ФРГ с Тилем Уленшпигелем в 1977 и 2011 годах и в Казахстане с Алдар Косе в 2003, 2005 годах) и памятных монетах (Уленшпигель в 2011, Алдар Косе в 2013). В некоторых городах героям воздвигнуты памятники (например, в г. Брауншвейг, г. Мёльн, г. Алматы). Они являются предметом все новых литературных аллюзий и киноадаптаций и пользуются особенной популярностью как смешные герои для детей в книжках-картинках и телесериалах. Такая устойчивость образов Уленшпигеля и Алдара Косе в коллективном сознании обществ объясняется не только интересом к сюжетам, но и узнаваемостью героев по имени и определенным атрибутам. Алдар Косе узнается по безбородому лицу и по дырявой шубе. Его имя означает «безбородый обманщик», т.е. однозначно трикстер. Имя *Уленшпигель* (совр. нем. *Eulenspiegel*) можно понимать как словосочетание из обозначений совы (нем. *Eule*) и зеркала (нем. *Spiegel*). Название говорит само за себя. Сову можно интерпретировать как знак мудрости, а зеркало указывает на то, что шутник обнажает слабости и пороки людей. Немецкий фразеологизм «держат перед кем-то зеркало» («*jemanden den Spiegel vorhalten*») означает что-то вроде «показать кому-то, насколько плох он или она, или общество в целом». Точнее, нечего на зеркало пенять, коль рожа крива. С совой и зеркалом в руках Уленшпигель был изображен на титульном листе ранней печати «Историй» Уленшпигеля в 1515 году в Страсбурге (рис. 1).

Рис. 1. Уленшпигель на титульном листе печати 1515 года

Современные представления об Уленшпигеле и Алдаре Косе во многом связаны с изображениями для детей. В случае с Уленшпигелем – это в основном иллюстрации художника Вальтера Триера к пересказам приключений проказника известного автора детских книг Эриха Кестнера, которые впервые появились в 1938 году в Швейцарии и издаются до сих пор (Кёстнер, 2012). См. рис. 2.

Рис. 2. Уленшпигель В. Триера (1938)

В Казахстане большой популярностью пользуется Алдар Косе в виде детского героя в серии мультфильмов 2009 до 2011 годов (рис. 3).

Рис. 3. Алдар Косе в мультфильме (2009–2011)

Нельзя не заметить, что подобные, безусловно, симпатичные адаптации старинных пранкстеров и трикстеров смягчают их характеры и поступки, что особенно заметно в случае с Тилем Уленшпигелем. Даже его имя может иметь другое объяснение, нежели в уже приведенном общеизвестном смысле. В нижненемецком наречии *ulen* означает «подметать, чистить», а *spiegel* также относится к задним конечностям оленя. К тому же, в Северной Германии слово было распространено как обозначение «задницы», что соответствует характеру многих проделок Уленшпигеля, в которых проказник выражает презрение и наказание с помощью скатологических и фекальных жестов (Arendt, 1978, с. 86–95; Wunderlich, 1984, с. 51–52). Выбор проделок значительно сокращается и регулируется общественными табу и нормами поведения. Шутовской колпак как отличительный признак на самом деле не является первичным, исходным. Он также цивилизует Уленшпигеля, поскольку колпак отсылает к функции шута при дворе, который лишь симулирует отрицание общества и не причиняет никого вреда.

В печатной книге об Уленшпигеле 1515 года 1350 назван как год его смерти, и не исключено, что в это время в Северной Германии жил шутник и проказник, который стал образцом фольклорного характера. Однако окончательное описание приключений Уленшпигеля, по всей вероятности, принадлежит городскому таможеннику и писателю Герману Боте (умер в 1520) из города Брауншвейг (Honegger, 1973; Wunderlich, 1984, с. 10–11, 16–32). Эпизоды содержат множество мотивов, отсылающих к обществу конца XV – начала XVI веков, когда происходила трансформация средневекового сословного общества, городское общество становилось все более значимым по сравнению с дворянским, торговля и ремесла вступали в конфликт с безжалостной логикой социально-политической трансформации, религиозные конфликты в преддверии Реформации и революция знаний в начале Раннего Нового времени беспокоили людей своими эпистемологической и этической неопределенностью (Bollenbeck, 1985, с. 3–49, 76–88; Wunderlich, 1989, с. 121–131; Sichtermann, 2023, с. 10). Характер Тиля Уленшпигеля крайне амбивалентен. С одной стороны, он известен остроумием, играми, словами и особенно шутивным, игровым непониманием метафоричности и идиоматичности речи, как, например, в истории 61, когда Тиль выпекает булки в виде сов и мартышек, потому что булочник на его бессмысленный вопрос, что ему надо печь, яростно ответил: «Сов да мартышек, вот что!». С другой стороны, он нередко выступает как настоящий вредитель. Он уничтожает ценные инструменты

ремесленника (история 40), режет драгоценную кожу (история 43), обманым путем «платит» экскрементами (история 46), убивает собаку, сварив ее в котелке для варки пива, и тем самым портит процесс пивоварения (история 47), обманывает жену фермера, лишая ее кур (история 36), играет злые шутки с нищими и больными в больнице (истории 71 и 17) и т.д. (Wunderlich, 1984, с. 69–72; Гаврилов, 2006, с. 172–175). Во многих из этих историй Уленшпигель появляется как персонифицированное зло (Zöllner, 1978, с. 25), и в этом отношении он – настоящий трикстер, который стоит «как дьявольская фигура вне всякого общества» (там же, с. 27). Тем не менее масштабы ущерба и злорадство имеют и социально-гносеологический смысл. С одной стороны, его грубость и вульгарность можно понимать как «инструмент негативной дидактики» (Williams, 2000, с. 176). Но еще важнее то, что цикл историй – это «зеркало общества» (Arendt, 1978), потому что Уленшпигель разыгрывает всех, и эти все без исключения им одурачены, а из-за того, что Уленшпигель, как правило, не ищет собственную пользу, его характер находится между трикстерами и пранкстерами. Д. Гаврилов называет его *шутлом-трикстером* (Гаврилов, 2006, с. 172). Поставив себя вне общества, он нарушает все нормы и воплощает в своем анархическом поведении только одну ценность – абсолютную свободу.

В отличие от Уленшпигеля или Ходжи Насреддина, у Алдара Косе нет исторического прототипа. Рассказы о нем можно отнести к периоду между XV и XVIII вв. (Кузембайулы, Абиля, 2006, с. 164). Однако истоки устных преданий могли лежать между VI и XII веками в культуре тюркских племен огузов и кипчаков, в огуз-кипчакскую эпоху, как предположил известный археолог А. Маргулан (Толеубаев и др., 2010, с. 172). Имя «безбородый обманщик» характеризует Алдара Косе как трикстера. Однако он не корыстен, как другие герои-трикстеры, и не разрушитель, как Тиль Уленшпигель, а обманывает своих жертв, как правило, из богатых и аристократических слоев, используя их жадность и злобу в свою пользу. Он – «обманщик обманщиков», как он сам себя называет в одном из рассказов, которые обычно относят к жанру сказок. В отличие от Уленшпигеля, в них всегда присутствует однозначный этический смысл. «Алдар придает новый смысл действительности, в которой для торжества справедливости нужно скрыть правду, обмануть, в которой ложь становится правдой» (Токатова, 2024, с. 46). Если Тиль Уленшпигель, выступающий как шут-трикстер, воплощает ценность абсолютной свободы, то Алдар Косе можно назвать трикстером-праведником, наивысшей ценностью которого является справедливость.

Юмор и мудрость: Чудесная шуба и два значения слова *земля*

В одном из своих эссе швейцарский писатель Фридрих Дюрренматт назвал юмор «маской мудрости» и заметил: «Без маски мудрость неумолима. Юмор делает неумолимое терпимым» (Dürrenmatt, 1986, с. 160–161). Юмор действительно является характерной чертой многих мудрецов. В наши дни, например, мы можем вспомнить таких вымышленных героев, как Дамблдор из «Гарри Поттера» или мастер Йода из «Звездных войн». Этика справедливости трикстера-праведника Алдар Косе соответствует определению Д. Лихачева: «Мудрость – это ум, соединенный с добротой» (Лихачев, 2006, с. 11). В историях с Тилем Уленшпигелем эта связь гораздо слабее, но, как отмечает лингвист С. Воркачев, «мудрость <...> носит смешанный, этико-гносеологический характер» (Воркачев, 2016, с. 17).

Мудрость может быть скорее гносеологической или этической (Куссе, 2021,

с. 243–244; Куссе, 2024, с. 15). Это различие можно проиллюстрировать, сравнив два очень известных рассказа об Уленшпигеле и Алдаре Косе, которые схожи по своим мотивам, но отличаются по своему соотношению между гносеологией и этикой: история 26 «Как Уленшпигель купил у одного крестьянина немного его земли, насыпал в тачку и сел в нее» (Тиль Уленшпигель, 1986; Voté, 2023, с. 80–82) и известная сказка «Чудесная шуба Алдара Косе» (Казахские народные сказки, 1971, I, с. 207–209). В обоих рассказах герой сталкивается с богатым человеком, которого он обошел своей хитростью. Уленшпигель попадает во владения герцога, который под страхом смерти запретил ему въезжать в свою землю, при этом ранее Уленшпигель купил у одного крестьянина повозку, полную земли. Когда герцог напомнил ему об этом: «Уленшпигель, я тебе запретил появляться на моих землях под страхом повешения, если я тут тебя найду» (Тиль Уленшпигель, 1986), то Уленшпигель ответил: «Милостивый государь, я не на вашей земле, я на своей земле сижу. Я купил ее за серебряный пфенниг» (там же). Герцог признает свое интеллектуальное поражение и отпускает Уленшпигеля: «Уезжай со своей землей с моей земли и больше не возвращайся, не то я велю тебя вместе с лошастью и повозкой повесить» (там же). Эта история – одна из тех игр с многозначностью и буквальным значением, которыми особенно известен Уленшпигель, причем в немецком оригинале игра выглядит еще сложнее, чем в русском переводе, потому что *земля* при переводе имеет два значения: *Land* (в смыслах «страна» и с притяжательным местоимением «землевладение») и *Erde* (в смыслах «мир» и «плодородный грунт»), т.е. в анализируемой сцене обыгрывается четыре значения слова, и герцог искусно вовлечен в эту игру. Но интересно и то, что делает Уленшпигель после этой встречи. Он просто оставляет повозку, которая стоила ему денег, и рассказчик лаконично комментирует: «Там у моста и сейчас еще лежит Уленшпигелева земля». Уленшпигель подвергает себя опасности и инсценирует встречу с герцогом исключительно ради шутки, не ища никакой выгоды. Он даже допускает финансовую потерю, пусть и небольшую, ради удачной игры словами. В этой истории он действует исключительно как шутник, и мудрость, которую можно извлечь из этого, заключается в осознании многозначности языковых выражений, что приводит к ситуации, когда «закон законом можно подпереть».

Встреча Алдара Косе с баем происходит иначе. Глубокой зимой Алдар Косе едет по снегу на старой, худой лошади и мерзнет в своей ободранной, дырявой шубе. Встретивший его богатый бай спрашивает, не холодно ли ему, на это Алдар Косе отвечает, что ветер входит в одни дыры в его шубе, а через другие выходит наружу, поэтому ему жарко. Глупого бая, который хочет присвоить себе чудесную шубу, Алдар Косе уговаривает обменяться шубами и даже забирает коня. Жадность превращает бая в обманутого обманщика. А Алдар Косе использует свою хитрость для борьбы с социальной несправедливостью, чтобы жадному богачу было плохо, а бедняку – хорошо.

Эти две истории демонстрируют две разных мудрости: мудрость Уленшпигеля, в первую очередь, гносеологическая, а мудрость Алдара Косе – этическая. История 26 также показывает, что высшей ценностью Уленшпигеля является свобода. Он не хочет, чтобы ему диктовали или запрещали идти туда, куда он хочет. Для Алдара Косе, напротив, важна социальная справедливость – по крайней мере, для него самого, когда он хитростью отбирает у богача что-то для себя, бедняка. Не случайно Алдара Косе иногда сравнивают с Робин Гудом

(Абилова, Шеина, Полтушева, 2012).

Эти различия в мудрости можно отчасти объяснить социальным контекстом рассказов об Уленшпигеле и Алдаре Косе. В своем радикальном стремлении к свободе Уленшпигель реагирует на сильные социальные ограничения и принуждения сословного общества XV – XVI веков: посредством игры слов на упомянутую выше ментальную неопределенность в отношении того, что правильно и что неправильно, что есть добро и что есть зло, которая была вызвана резким развитием знаний и верований эпохи Раннего Нового Времени, он восстанавливает торжество свободы. Истории Алдара Косе, «обманщика обманщиков», отвечают сильной социальной иерархии и крайней социальной дистанции между баями и бедняками.

Более этически ориентированный характер Алдара Косе также можно увидеть в ряде мудрых изречений в конце или по мере развития сюжетов многих сказок, например: *Далек путь или близок, узнает тот, кто проедет. Горькую еду от сладкой отличит тот, кто поест!* («Чудесная шуба»), *Дом с детьми – базар, дом без детей – мазар* («Волшебная птица»). (Казахские народные сказки, 1971, I, с. 209, II, с. 271; см. Tokatova, 2024, с. 48). Такие мудрые изречения для Тиля Уленшпигеля не характерны. Из рассказов о нем вряд ли можно вывести какие-либо жизненные правила. Их «дидактизм» скорее косвенный и негативный, когда злые шутки Тиля показывают, как не следует поступать, и в то же время не оставляют сомнений в том, что все люди могут стать жертвами шуток Уленшпигеля по собственной злобе, глупости или просто наивности. Осознание мудрости, которая вытекает из шуток Уленшпигеля, является ключевой фразой в 39(40)-ой истории: «Кто Уленшпигеля не знает, пусть хоть разок поймет с ним дело, вперед его хорошо знать будет» (Тиль Уленшпигель, 1986; Vöte, 2023, с. 121).

Заключение

Сравнение фольклорных и литературных характеров немецкоязычной и казахской культур Тиля Уленшпигеля и Алдара Косе показывает два типа трикстера: шут-трикстер (Уленшпигель) и трикстер-праведник (Алдар Косе). Оба типа связаны с двумя типами мудрости. В случае с историями Уленшпигеля, его своеобразными насмешками, игрой словами и значений мудрость носит скорее гносеологический характер, между тем как юмор и проделки Алдара Косе обладают явным этическим смыслом. Юмор и выражающаяся в нем культура насмешки, непосредственно связанная с именами Уленшпигеля и Алдара Косе, возникли в специфичных культурных окружениях, в которых известные рассказы и сказки были выдуманы, переданы и письменно зафиксированы. Остроумие так же, как и грубость Тиля Уленшпигеля, можно понимать как реакцию на этическую и познавательную неопределенность, какую испытывали носители немецкоязычной культуры в начале Раннего Нового Времени. Ценность свободы, которую добросовестно отстаивал Тиль Уленшпигель и которая представляет собой фон многих анекдотов, в том числе анализируемого выше, можно считать реакцией на ограничения индивидуальной жизни в условиях сословного общества эпохи нарастающих экономических и духовных перемен. Мудрость Алдара Косе скорее этическая. Она представляет собой прямой ответ на социальную несправедливость и иерархию в обществе и восстанавливает гармонию добродушной хитростью.

Список использованной литературы

- Абилова Б., Шеина В.Н., Полтушева Г.Я. Алдар-Косе и Робин Гуд: сравнительная характеристика образов двух народных героев // Проба пера. Гуманитарные науки. Новосибирск, 2012. URL: <https://sibac.info/shcoolconf/hum/i/29418> (дата обращения: 14.01.2025).
- Воркачев С.Г. *Lumen naturale: аксиология интеллекта в языке*. Краснодар: КубГТУ, 2016. 296 с.
- Гаврилов Д.А. Трикстер в период социокультурных преобразований: Диоген, Уленшпигель, Насреддин // *Experimentum–2005*. Сб. научных статей философского ф-та МГУ. Москва: Социально-политическая мысль, 2006. С. 166–178. URL: <http://sociokosmos.ru/Gavrilov/yggeld05.pdf> (дата обращения: 30.01.2025).
- Гаврилов Д.А. Трюкач. Лицедей. Игрок. Образ трикстера в евроазиатском фольклоре. Москва: Ганга, ИЦ «Слава!», 2009. 288 с.
- Жаринов Н.Е. Мифологическая пара «сакральное» и «насилие» как близкая мифологической паре «герой» – «трикстер» в антропологии и теории повествования // *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Языкознание и литературоведение*. Москва: ФГБОУ ВО МГЛУ. 2015. Вып. 23 (734). С. 98–108.
- Норман Б., Куссе Х. *Лингвистика в саду. Введение в теорию семантической инвариантности*. Екатеринбург. Москва: Кабинетный ученый, 2018. 194 с.
- Карасик В.И., Куссе Х., Токатова Л.И. *Язык(и) мудрости*. Павлодар: ППУ, 2023. 290 с.
- Кёстнер Э. *Тиль Уленшпигель. С иллюстрациями Вальтера Триера*. Пер. А. Ярина. Москва: Мелик-Пашаев, 2012. 64 с.
- Кузембайулы А., Абилов Е. *История Казахстана. Учебник для высших учебных заведений*. 8-е издание, переработанное и дополненное. Костанай: Костанайский региональный институт исторических исследований, 2006. 350 с.
- Куссе Х. *Язык(-и) мудрости в XX и XXI веках* // *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки*. Москва: ФГБОУ ВО МГЛУ, 2021. Вып. 6 (848). С. 242–253. https://doi.org/10.52070/2542-2197_2021_6_848_242
- Куссе Х. *Языки мудрости. Типология и примеры из разных времен и культур* // *Мудрость и язык. Лингвистические подходы. Избранные материалы конференции «Языки мудрости» Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана 2–3 февраля 2023 года. Сборник в честь 70-летия Владимира Ильича Карасика*. Berlin: Peter Lang, 2024. С. 11–20.
- Лихачев Д.С. *Письма о добром*. М: Наука. Санкт-Петербург: LOGOS, 2006. 316 с.
- Тимофеева М.Н. *Эволюция роли трикстера в мировой литературе* // *Символ науки*. 2021. № 5. С. 82–85.
- Толеубаев А.Т., Касымбаев Ж.К., Койгелдиев М.К., Калиева Е.Т., Далаева Т.Т. *История Казахстана. Учебник для 10 кл. обществ.-гуманит. направления общеобразоват. шк.* 2-е изд., переработанное, дополненное. Алматы: Мектеп, 2010. 240 с.
- Токатова Л.Е. Если для торжества справедливости нужно скрыть правду, то и ложь становится правдой (практическая мудрость от Алдара Косе) // *Мудрость и язык. Лингвистические подходы. Избранные материалы конференции*

- «Языки мудрости». Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана 2–3 февраля 2023 года. Сборник в честь 70-летия Владимира Ильича Карасика. Berlin: Peter Lang, 2024. С. 41–50.
- Arendt, D. (1978). *Eulenspiegel – ein Narrenspiegel der Gesellschaft*. Stuttgart: Klett-Cotta. 170 p.
- Boas, F. (1889). Introduction. In: *James Alexander Teit, Traditions of the Thompson Indians of British Columbia*. Boston/New York (The American Folklore Society), 1–18. <https://archive.org/details/traditionsofthom00teit>; <https://open.library.ubc.ca/collections/bcbooks/items/1.0319224>
- Bollenbeck, G. (1985). *Till Eulenspiegel. Der dauerhafte Schwankheld. Zum Verhältnis von Produktions- und Rezeptionsgeschichte*. Stuttgart: Metzler Verlag. 345 p.
- Bote, H. (2023). *Ein kurzweiliges Buch von Till Eulenspiegel aus dem Lande Braunschweig: wie er sein Leben vollbracht hat; sechsundneunzig seiner Geschichten mit zeitgenössischen Illustrationen*. Hrsg. von Siegfried H. Sichtermann. Frankfurt am Main: Insel Verlag (23. Auflage). 358 p.
- Brinton, D.G. (1885). The Chief God of the Algonkins, in his Character as a Cheat and Liar. In: *American Antiquarian and Oriental Journal*, 137–139.
- Dürrenmatt, F. (1986). *Politik. Essays, Gedichte und Reden*. (= Werkausgabe Bd. 28). Zürich: Diogenes Verlag. 197 p.
- Honegger, P. (1973). *Ulenspiegel. Ein Beitrag zur Druckgeschichte und zur Verfasserfrage*. Neumünster: Verlag Karl Wachholtz. 149
- Hyde, L. (2010). *Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 434 p.
- Kuße, H., Norman, B.J. (2022). *Linguistik im Garten. Einführung in die Theorie der semantischen Invarianz*. Berlin: Frank und Timme. 225 p.
- Marzolph, U. (1996). Viel geliebt und oft verkannt. Zur Entstehung der populärsten Kristallisationsgestalt humoristischer Kurzprosa im islamischen Orient. In: *Nasreddin Hodscha. 666 wahre Geschichten*. Übersetzt und Herausgegeben von Ulrich Marzolph. München: Verlag C.H. Beck, 7–23.
- Radin, P. (1954). *Der Göttliche Schelm. Ein indianischer Mythen-Zyklus*. Von Paul Radin, Karl Kerényi, C.G. Jung. Aus dem Englischen von Ilse Krämer. Zürich: Rhein-Verlag. 219 p.
- Radin, P. (1956). *The Trickster. A Study in American Indian Mythology*. With commentaries by Karl Kerényi and C. G. Jung. New York: Bell Publishing. 211 p.
- Sichtermann, S.H. (2023). Einleitung. In: Hermann Bote. *Ein kurzweiliges Buch von Till Eulenspiegel aus dem Lande Braunschweig: wie er sein Leben vollbracht hat; sechsundneunzig seiner Geschichten mit zeitgenössischen Illustrationen*. Hrsg. von Siegfried H. Sichtermann. Frankfurt am Main: Insel Verlag (23. Auflage), 9–23.
- Szyjewski, A. (2020). In the Shadow of Trickster. Research Fields and Controversies in the Discourse on the Trickster Complex in the Studies of Myth. In: *Studia Religiologica*, 53(3), 163–179. <https://doi:10.4467/20844077SR.20.012.12752>
- Weber, W. & I. (1983). *Auf den Spuren des göttlichen Schelms. Bauformen des nordamerikanischen Indianermärchens und des europäischen Volksmärchens*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag. 176 p.
- Williams, A. (2000). *Tricksters and Pranksters: Roguery in French and German Literature of the Middle Ages and the Renaissance*. Amsterdam. Atlanta: Rodopi. 236 p.

- Wunderlich, W. (1984). *Till Eulenspiegel*. München: Fink. 144 p.
- Wunderlich, W. (1989). Ein Schalk, wer Böses dabei denkt: Till Eulenspiegel. In: Wunderlich, Werner (Hrsg.), *Literarische Symbolfiguren. Von Prometheus bis Švejk. Beiträge zu Tradition und Wandel*. Bern und Stuttgart: Verlag Peter Haupt, 117–140.
- Zöller, S. (1978). Der Schalk in der entfremdeten Gesellschaft. Dil Ulenspiegel als anachronistische Figur. In: Cramer, Thomas (Hrsg.), *Till Eulenspiegel in Geschichte und Gegenwart*. Bern: Verlag Peter Lang, 7–28.

Источники

- Казахские народные сказки. В трех томах. Алматы: Жазушы, 1971. Т.1. 281 с. Т.2. 312 с.
- Тиль Уленшпигель. Прекрасная Магелона. Фортунат. Тиль Уленшпигель. Немецкие народные книги / Пред. Б.И. Пуришева. Пер. Н.А. Москалевой, Р.В. Френкель. М.: Наука, 1986. 310 с. [электронный ресурс]
[https://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/''Literaturnye_pamyatniki''_\(seriya\)/_LP_05._P-R_.html#0529](https://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/''Literaturnye_pamyatniki''_(seriya)/_LP_05._P-R_.html#0529)

References

- Abilova, B., Sheina, V.N. & Poltusheva, G.Ya. (2012). Aldar-Kose i Robin Gud: sravnitel'naya kharakteristika obrazov dvukh narodnykh geroyev [Aldar-Kose and Robin Hood: comparative characteristics of the images of two folk heroes]. In: *Proba pera. Gumanitarnyye nauki*. Retrieved 14 January 2025 from <https://sibac.info/shcoolconf/hum/i/29418>. (in Russ.).
- Arendt, D. (1978). *Eulenspiegel – ein Narrenspiegel der Gesellschaft*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Boas, F. (1889). Introduction. In: *James Alexander Teit, Traditions of the Thompson Indians of British Columbia*. Boston/New York (The American Folklore Society), 1–18. <https://archive.org/details/traditionsofthom00teit>; <https://open.library.ubc.ca/collections/bcbooks/items/1.0319224>
- Bollenbeck, G. (1985). *Till Eulenspiegel. Der dauerhafte Schwankheld. Zum Verhältnis von Produktions- und Rezeptionsgeschichte*. Stuttgart: Metzler Verlag.
- Bote, H. (2023). *Ein kurzweiliges Buch von Till Eulenspiegel aus dem Lande Braunschweig: wie er sein Leben vollbracht hat; sechsundneunzig seiner Geschichten mit zeitgenössischen Illustrationen*. Hrsg. von Siegfried H. Sichtermann. Frankfurt am Main: Insel Verlag.
- Brinton, D.G. (1885). The Chief God of the Algonkins, in his Character as a Cheat and Liar. In: *American Antiquarian and Oriental Journal*, 137–139.
- Dürrenmatt, F. (1986). *Politik. Essays, Gedichte und Reden*. (= Werkausgabe Bd. 28). Zürich: Diogenes Verlag.
- Gavrilov, D.A. (2006). Trixster v period sotsio-kul'turnykh preobrazovaniy: Diogen, Ulenshpigel', Nasreddin [Trickster in the period of socio-cultural transformations: Diogenes, Eulenspiegel, Nasreddin]. In: *Experimentum–2005*. Sb. nauchnykh statey filosofskogo f-ta MGU. Moskva: Sotsial'no-politicheskaya mysl', 166–178. Retrieved 30 January 2025 from <http://sociokosmos.ru/Gavrilov/yggeld05.pdf>. (in Russ.).
- Gavrilov, D.A. (2009.) Tryukach. Litsedey. Igrok. Obraz trikster v yevroaziatskom

- fol'klore [*Trickster. Actor. Player. The image of the trickster in Eurasian folklore*]. Moskva: Ganga, IC "Slava!" (in Russ.).
- Honegger, P. (1973). *Ulenspiegel. Ein Beitrag zur Druckgeschichte und zur Verfasserfrage*. Neumünster: Verlag Karl Wachholtz.
- Hyde, L. (2010). *Trickster Makes This World: Mischief, Myth, and Art*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Karasik, V.I., Kusse, H. & Tokatova, L.E. (2023). *Yazyk(i) mudrosti* [Language(s) of wisdom]. Pavlodar: PPU. (in Russ.).
- Koestner, E. (2012). *Til' Ulenshpigel'* [Till Eulenspiegel]. With illustrations by Walter Trier. Transl. A. Yarin. Moskva: Melik-Pashayev. (in Russ.).
- Kuzembayuly, A. & Abil, E. (2006). *Istoriya Kazakhstana* [History of Kazakhstan]. Uchebnik dlya vysshikh uchebnykh zavedeniy. 8-ye izdaniye, pererabotannoye i dopolnennoye. Kostanay: Kostanayskiy regional'nyy institut istoricheskikh issledovaniy. (in Russ.).
- Kusse, H. (2021). Yazyk(-i) mudrosti v XX i XXI vekakh [Language(s) of Wisdom in the 20th and 21st Centuries]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Gumanitarnyye nauki*. Moskva: FGBOU VO MGLU, 2021, 6(848), 242–253. https://doi.org/10.52070/2542-2197_2021_6_848_242. (in Russ.).
- Kusse, H. (2024). YAzyki mudrosti. Tipologiya i primery iz raznykh vremen i kul'tur [Languages of Wisdom. Typology and Examples from Different Times and Cultures]. In: *Mudrost' i yazyk. Lingvisticheskiye podkhody. Izbrannyye materialy konferentsii «YAzyki mudrosti» Pavlodarskiy pedagogicheskiy universitet im. A. Margulana 2–3 fevralya 2023 goda. Sbornik v chest' 70-letiya Vladimira Il'icha Karasika*. Berlin: Peter Lang, 11–20. (in Russ.).
- Kuße, H., Norman, B.J. (2022). *Linguistik im Garten. Einführung in die Theorie der semantischen Invarianz*. Berlin: Frank und Timme.
- Likhachev, D.S. (2006). *Pis'ma o dobrom* [Letters about the Good]. Moskva: Nauka. Sankt-Peterburg: LOGOS. (in Russ.).
- Marzolph, U. (1996). Viel geliebt und oft verkannt. Zur Entstehung der populärsten Kristallisationsgestalt humoristischer Kurzprosa im islamischen Orient. In: *Nasreddin Hodscha. 666 wahre Geschichten*. Übersetzt und Herausgegeben von Ulrich Marzolph. München: Verlag C.H. Beck, 7–23.
- Norman, B. & Kusse, H. (2018). Lingvistika v sadu. Vvedeniye v teoriyu semanticheskoy invariantnosti [*Linguistics in the garden. Introduction to the theory of semantic invariance*]. Ekaterinburg. Moskva: Kabinetnyy uchenyy. (in Russ.).
- Radin, P. (1954). *Der Göttliche Schelm. Ein indianischer Mythen-Zyklus*. Von Paul Radin, Karl Kerényi, C.G. Jung. Aus dem Englischen von Ilse Krämer. Zürich: Rhein-Verlag.
- Radin, P. (1956). *The Trickster. A Study in American Indian Mythology*. With commentaries by Karl Kerényi and C. G. Jung. New York: Bell Publishing.
- Sichtermann, S.H. (2023). Einleitung. In: Hermann Bote. *Ein kurzweiliges Buch von Till Eulenspiegel aus dem Lande Braunschweig: wie er sein Leben vollbracht hat; sechsundneunzig seiner Geschichten mit zeitgenössischen Illustrationen*. Hrsg. von Siegfried H. Sichtermann. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 9–23.
- Szyjewski, A. (2020). In the Shadow of Trickster. Research Fields and Controversies in the Discourse on the Trickster Complex in the Studies of Myth. In: *Studia Religiologica*, 53(3), 163–179. <https://doi.org/10.4467/20844077SR.20.012.12752>

- Timofeyeva, M.N. (2021). Evolyutsiya roli trikstera v mirovoy literature [Evolution of the role of the trickster in world literature]. *Simvol nauki*, 5, 82–85. (in Russ.).
- Toleubaev, A.T., Kasymbaev, Zh.K., Koigeldiev, M.K., Kalieva, E.T. & Dalaeva, T.T. (2010). *Istoriya Kazakhstana* [History of Kazakhstan]. Uchebnik dlya 10 kl. obshchestv.-gumanit. napravleniya obshcheobrazovat. shk. 2-ye izdaniye, pererabotannoye i dopolnennoye. Almaty: Mektep. (in Russ.).
- Tokatova, L.E. (2024). Yesli dlya torzhestva spravedlivosti nuzhno skryt' pravdu, to i lozh' stanovitsya pravdoy (prakticheskaya mudrost' ot Aldara-Kose) [If for the triumph of justice it is necessary to hide the truth, then even a lie becomes the truth (practical wisdom from Aldar-Kose)]. In: *Mudrost' i yazyk. Lingvisticheskiye podkhody*. Izbrannyye materialy konferentsii «Yazyki mudrosti» Pavlodarskiy pedagogicheskiy universitet im. A. Margulana 2–3 fevralya 2023 goda. Sbornik v chest' 70-letiya V.I. Karasika. Berlin: Peter Lang, 41–50. (in Russ.).
- Weber, W. & I. (1983). *Auf den Spuren des göttlichen Schelms. Bauformen des nordamerikanischen Indianermärchens und des europäischen Volksmärchens*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag.
- Williams, A. (2000). *Tricksters and Pranksters: Roguery in French and German Literature of the Middle Ages and the Renaissance*. Amsterdam. Atlanta: Rodopi.
- Wunderlich, W. (1984). *Till Eulenspiegel*. München: Fink.
- Wunderlich, W. (1989). Ein Schalk, wer Böses dabei denkt: Till Eulenspiegel. In: Wunderlich, Werner (Hrsg.), *Literarische Symbolfiguren. Von Prometheus bis Švejk. Beiträge zu Tradition und Wandel*. Bern und Stuttgart: Verlag Peter Haupt, 117–140.
- Vorkachev, S.G. (2016). *Lumen naturale: aksiologiya intellekta v yazyke* [Lumen naturale: axiology of intelligence in language]. Krasnodar: KubSTU. (in Russ.).
- Zharinov, N.E. (2015). Mifologicheskaya para «sakral'noye» i «nasiliye» kak blizkaya mifologicheskoy pare «geroy» – «trikster» v antropologii i teorii povestvovaniya [The mythological pair “sacred” and “violence” as close to the mythological pair “hero” - “trickster” in anthropology and narrative theory]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Yazykoznaniye i literaturovedeniye*, 23(734), 98–108. (in Russ.).
- Zöller, S. (1978). Der Schalk in der entfremdeten Gesellschaft. Dil Ulenspiegel als anachronistische Figur. In: Cramer, Thomas (Hrsg.), *Till Eulenspiegel in Geschichte und Gegenwart*. Bern: Verlag Peter Lang, 7–28.

Sources

- Kazakhskiye narodnyye skazki. (1971). [Kazakh folk tales]. V trekh tomakh. Almaty: Zhazushy.
- Till Eulenspiegel. (1986). *Prekrasnaya Magelona. Fortunat. Til'Ulenshpigel'. Nemetskiye narodnyye knigi* [The Beautiful Maguelone. Fortunatus. Till Eulenspiegel. German Folk Books] / Pred. B.I. Purisheva. Per. N.A. Moskalovoy, R.V. Frenkel'. Moskva: Nauka.

Х. Куссе*Дрезден техникалық университеті
Дрезден, Германия Федеративтік Республикасы***Л.Е. Токатова***Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Павлодар, Қазақстан***ТРИКСТЕРЛЕРДІҢ ӘЗІЛІ МЕН ДАНАЛЫҒЫ.****МӘДЕНИ-ТАРИХИ ТИПТЕР:****ТИЛЬ УЛЕНШПИГЕЛЬ ЖӘНЕ АЛДАР КӨСЕ**

Аңдатпа. Бұл мақалада екі түрлі трикстердің – Тиль Уленшпигель мен Алдар Көсенің типтері салыстырмалы түрде талданады, олар неміс тілінде сөйлейтін мәдени кеңістікте және қазақ мәдениетінде терең тамыр жайған. Тиль Уленшпигель трикстер мен пранкстердің қасиеттерін үйлестіретін мінезге ие; ол тек қана әзіл үшін әзілдейді, ал Алдар Көсе – әділет жолындағы «алаяқтарды алдаушы» әзілші. Екі кейіпкер де даналықтың әр қырын бейнелейді: гносеологиялық (Уленшпигель) немесе этикалық (Алдар Көсе). Олардың әрбір әзілінде орталық орын алатын әртүрлі құндылықтар бар: еркіндік (Уленшпигель) және әділдік (Алдар Көсе). Уленшпигель мен Алдар Көсенің әзіл-оспағы мен даналығы туралы аңыздар мен ертегілер туған мәдениеттердің қоғамдық ерекшеліктеріне сәйкес келеді. Олардың күлдіргіш және құндылықтық мәдениетінің негізінде әртүрлі принциптер жатыр – лингвистикалық (сөздердің көпмағыналылығымен және олардың сөзбе-сөз мағынасымен ойнау) және аңғырт-этикалық (даналық сөздер). Қоғамдық таптар мен өзгермелі әлеуметтік-экономикалық жағдайда өмір сүрген трикстер-шуттың еркіндікке деген құндылығы – тұлғалық шектеулерге қарсы жауап болса, әділетке ұмтылатын трикстер-тақуаның әділеттілікке негізделген әрекеті – әлеуметтік әділетсіздік пен иерархияға қарсы жасалған айлакерлікпен үйлесім табу жолы. Бұл еңбектің мақсаты – салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы екі кейіпкердің әзілдері мен қулықтарындағы этикалық және гносеологиялық айырмашылықтарды ашып көрсету және олардың тарихи әрі әлеуметтік дереккөздерін бақылау. Сонымен қатар, жұмыста трикстерлер мен пранкстерлердің юморы мен даналығы арасындағы әмбебап ұқсастық та көрсетілген.

Түйінді сөздер: Тиль Уленшпигель, Алдар Көсе, трикстер, пранкстер, әзіл, даналық, мәдени-тарихи типтер.

H. Kusse*Technical University of Dresden,
Dresden, Federal Republic of Germany***L.E. Tokatova***Pavlodar Pedagogical University named after Ә. Margulan
Pavlodar, Kazakhstan***HUMOR AND WISDOM OF THE TRIKSTERS. THE CULTURAL-
HISTORICAL TYPES TILL EULENSPIEGEL AND ALDAR KOSE**

Abstract. This study offers a comparative analysis of two trickster types – Till Eulenspiegel and Aldar Kose – who are deeply rooted in the German-speaking cultural

space and Kazakh culture, respectively. Till Eulenspiegel proves to be a character who combines traits of the trickster with those of the prankster, who makes jokes for their own sake, while Aldar Kose, as the “trickster of tricksters”, is a trickster for the sake of justice. Both characters each embody a different direction of wisdom: the more epistemological orientation (Eulenspiegel) or the more ethical orientation (Aldar Kose). A different value is central to each of their pranks: freedom (Eulenspiegel) and justice (Aldar Kose). The humor and wisdom of Eulenspiegel and Aldar Kose can be traced back to the social characteristics of the cultures in which the stories about them originated. Their laughter and culture of values are based on various principles – linguistic (playing with the polysemy of words and their literal meaning) and naive-ethical (proverbial wisdom). The value of freedom of the prankster-trickster is a reaction to the limitations of individual life under the conditions of the estate-based society in the era of growing economic and spiritual changes. The value of justice in the case of the justice-trickster is a direct response to social injustice and hierarchy in society and restores harmony through good-natured trickery. The aim of this study is to show the ethical and epistemological differences in the jokes and pranks of both characters and to trace their historical and social origins using the comparative historical method. The study also demonstrates the universal resemblance between the humor and wisdom of tricksters and pranksters.

Keywords: Till Eulenspiegel, Aldar Kose, trickster, prankster, humor, wisdom, cultural-historical types.

Вклад авторов

Куссе Х. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание, обзор и редактирование.

Токатова Л.Е. – концептуализация, методология, первоначальный проект, написание, обзор и редактирование.

Y.A. Morugova*Al-Farabi Kazakh National University**Almaty, Kazakhstan*<https://orcid.org/0000-0002-5374-7744>*email: morugova.yelena@gmail.com*

ABC OF MILITARY LANGUAGE IN MEDIA: TRANSLATION OF MILITARY ABBREVIATIONS AND ACRONYMS

Abstract. This study examines the translation challenges and techniques used for military abbreviations and acronyms in international media coverage of conflicts. The research identifies key patterns in abbreviation types and translation methods by analyzing 286 military abbreviations collected from diverse sources, including news outlets, military publications, and academic journals between 2019–2024. The study found that initialisms comprise the majority (75.87%) of military abbreviations, followed by acronyms (11.88%), syllabic abbreviations (7%), and alphanumeric combinations (5.24%). Six primary translation techniques were evaluated, with calque (43.7%) and modulation (25.5%) emerging as the most frequently employed methods. The research reveals challenges in translating NATO terminology to non-NATO languages, military rank equivalencies across different armed forces, and technical military nomenclature. Results indicate that successful translation requires linguistic expertise and a deep understanding of military contexts, organizational structures, and cultural nuances. The findings demonstrate that evolving warfare technology and terminology necessitate adaptive translation approaches. This study contributes to understanding how military abbreviations impact communication effectiveness in international media coverage of conflicts and highlights the importance of context-aware translation strategies for accurate information dissemination.

Keywords: military abbreviations, military acronyms, military terminology, translation techniques, international news.

Conflict of interests:

The authors declare no conflict of interest.

Article history:

Received: 04.01.2025

Accepted: 03.03.2025

Introduction

Effective and accurate communication is of paramount importance for military communication nowadays since military language is intricate and challenging to understand, particularly due to its extensive use of specialized terminology, abbreviations, and acronyms. While numerous studies have examined the essence of military language,

they have mainly focused on broad terminology rather than prioritizing the distinct role of military abbreviations. Moreover, past research tends to concentrate on specific nations or regions, overlooking the global nature of military operations and their dissemination through international media (De Fourestier, 2010; Mrozkova & Sikolova, 2023; Orna-Montesinos, 2018; Okongor, 2016).

The study investigates the translation of military terms, including abbreviations and acronyms, in international media reporting on conflicts. It seeks to determine the applicable translation techniques and strategies with an eye to determining effective ones. This research proposes a contrasting systematic translation framework of military terminology to accurately and precisely describe military terms in the media.

Building on decades of foundational work in this field, the last five decades saw several important publications laying the groundwork for topics of interest to translator scholars today (including military abbreviation and their translations). Hayward's "Jane's Dictionary of Military Terms" (1975) and Cartier's "The Language of the Air Force in English" (1976) established correlations for specialized military terminology between service branches. Pretz's dictionary from 1983 established that further foundation, uniting the field with common definitions and cross-references for militarily relevant abbreviations for the armed forces of several nations.

Military acronym serves a fundamental role in military communication patterns as they allow encoding within groups to achieve efficiency and, at the same time, create an insider group and military subculture (Malenica & Fabijanić, 2013; Eicher, 2001). As pointed out in a recent study by Babanov (2024), military abbreviations represent a vital language standardization as this language helps to brief and efficient communication between different military units, reducing potential errors and misunderstandings. This is all the more important in time-critical scenarios, where information transfer impacts mission success directly. Although abbreviations span a broader semantic spectrum as any shortenings of longer terms or phrases, designed to save time and space at the expense of clarity, acronyms are defined more narrowly as terms that are composed of initial letters of words (e.g., HIMARS – High Mobility Artillery Rocket System, and DARPA – Defense Advanced Research Projects Agency) (Wiffen, 2021; Mack, 2012). Building on these, Imre (2022) also enumerates several other truncation types, such as apocopes, contractions, and clippings, but these all require a distinction of their own as they are linguistically different.

The international media plays an important role in the public disclosure of military conflicts in terms of civilian speech, rhetoric, events, and institutions, where military abbreviations and acronyms are commonly seen. In this specialized context, Żmigrodzki (2024) shows that borrowed abbreviations may be introduced by offering translations, retaining original terms, or offering no definition depending on the familiarity with an abbreviation. This discovery especially applies to military abbreviations found without explanation in media accounts of worldwide conflicts. These include abbreviations used to spotlight the large-scale military conflict in Ukraine, such as MLRS (Multiple launch rocket system), NAF (Novorossiia Armed Forces), and OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe). The situation in Kosovo is also complex and involves the presence of international peacekeeping forces, such as KFOR (Kosovo Force), as well as political entities like the PDK (Democratic Party of Kosovo) and the LDK (Democratic League of Kosovo). The direct military confrontation between Israel and Palestine is abundant in military abbreviations, such as IDF (Israeli Defense Forces),

PLO (Palestine Liberation Organization), and Hamas (Islamic Resistance Movement). Meanwhile, the Sudanese news coverage, especially in Darfur and South Kordofan, adopted the following abbreviations: SAF (Sudan Armed Forces), JEM (Justice and Equality Movement), and UNAMID (United Nations-African Union Mission in Darfur). These examples can demonstrate the increasing use of military and political explanations in discussing contemporary conflicts and demonstrate the widespread use of these terms in conflict resolution and interpretation. The widespread use of military abbreviations in international media coverage of crises demonstrates that their use in contemporary communication transcends military situations. While abbreviations might increase productivity, their incorrect formulation or irregular patterns can cause confusion and faulty communication, according to recent research by Dilla and Agustina (2024). Their analysis of public leaders' social media accounts highlights the importance of following established formation guidelines and considering audience understanding capacity.

Translating military abbreviations might pose sparkling challenges that have lighted the fuse of academic debate. While Venuti (2013) made readability through adaptation the cornerstone and advocated for a target-centered approach, Newmark (1988) supports a model with source-oriented strategies, where technical accuracy is the driving force for preserving original forms and explanatory notes. The tension between accessibility and accuracy inevitably exists in contemporary translation practice.

Recent developments have opened up new horizons in analyzing abbreviations. Grossman Liu et al. (2021) showed that the identification and development of abbreviations require databases, and their study showed that multiple inventories are needed, up to 96% of which can be found in the technical literature. Although their research focuses on medical abbreviations, the quality control and importance of database development are highlighted.

The development of military technology and the emergence of new organizations are constantly expanding military abbreviations, challenging translators to maintain accuracy while ensuring accessibility (Howard, 1956; Imre, 2018; Keshen, 2000). This dynamic landscape supports the hypothesis that successful translation of military acronyms and abbreviations requires a hybrid approach that combines various translation techniques rather than relying solely on standard military dictionaries. The literature shows that the effectiveness of military abbreviation translation depends on the translator's ability and skill in accurately balancing the audience's understanding and comprehension. As international conflicts dominate the media, the need for accurate and consistent translation of military abbreviations becomes even more important to facilitate communication across languages and cultures. This study employed a mixed-methods approach combining quantitative and qualitative analyses to address these challenges in military abbreviation translation, with quantitative analysis counting the frequency of different translation techniques and strategies, among which is a statistical analysis of patterns in how military abbreviations are handled across different media sources and the types of abbreviations, and qualitative analysis providing an in-depth examination of the chosen translation techniques, assessment of how the meaning shifts or changes during the translation process, and case studies of particularly complicated abbreviations and their translations.

Material and methods

This research uses a mixed-methods approach that connects quantitative content and qualitative translation analyses to explore military abbreviations and their translations

in international English-language media. Combining systematic sampling from different media sources, multi-level content analysis providing verified data with triangulated information on the meaning of abbreviations, and cross-linguistic translation assessment created a research framework to deeply comprehend military abbreviations and how they flow through and shape international media coverage. This integrated approach helps capture the precise statistical patterns and the nuanced contextual elements that make this topic such a fascinating area of study.

The resulting data analysis revealed some systematic features in the forms of military acronyms covered in the media and the techniques of their translation into the target languages. The research questions addressed in the study are as follows:

Q1: What are the main categories of military acronyms that feature in international media reporting on conflicts?

Q2: What translation methods work best and are most commonly used for military abbreviations?

The sampling frame of the study is based on the selection of military abbreviations and acronyms from five sources:

- a) international news media outlets from different countries (The BBC, The Guardian, The Sky News, Reuters, The Independent, etc.) – the use of international media from different countries allows for diverse cultural, political, and linguistic interpretations of military terminology as this makes sense because military acronyms are tailored to different audiences around the world;
- b) military publications (field manuals, military doctrines – NATO doctrine, U.S. Joint Doctrine): They provide official standardized terms used within military organizations themselves and serve as a basis against which media usage could be compared;
- c) official defense ministry websites: National Security Bureau and authorities' websites provide officially accepted terminology that reflects how experts communicate in the public space on military matters and are widely accessible to laypeople;
- d) academic journals on military studies (Journal of Military Studies, Journal of Advanced Military Studies, Journal of Military Learning): Distinguished military scholars and leading lights in defense studies provide trustworthy details and corroborated evidence, as well as reports and interpretations of events, often with historical and educational agendas;
- e) International conflict reporting platforms (ACLED, IWPR): They showcase how authentic military abbreviations and acronyms are frequently used in local conflicts for emergency reporting, and oftentimes, they provide the most recent updates on newly invented terms.

In total, 286 military abbreviations and acronyms were selected from the above-mentioned sources, covering a period of 2019–2024. A stratified sampling approach was used to highlight geographical stratification and divide the abbreviations and acronyms into focus regions mostly covered in the news: active conflict zones (Ukraine, Palestine, Middle East, Sudan, Ghana), NATO countries, non-NATO military powers (Russia, China, India, Iran, North Korea, Pakistan), and United Nations peacekeeping regions.

Out of the selected abbreviations, the following categories were identified: 1) acronyms – abbreviations made of initial letters of the words and pronounced as words (e.g. SOCOM, NEDSA); 2) initialisms – abbreviations made of initial letters of the words and pronounced as separate letters (MODAFL, CRPF, PAA); 3) syllabic abbreviations – abbreviations made of initial syllables of the words and pronounced as words (HUMINT, SIGINT). A subcategory of alphanumeric combinations was found among initialisms, consisting of a combination of initial letters of the words and numbers randomly (UH-60, 9K720, A2/AD).

When reviewing the abbreviations, their full forms were clarified and explained to the audience (case studies), appropriate translation techniques were selected to translate them into Russian, and, if possible, their corresponding Russian equivalents were found for better comprehension. Furthermore, English military abbreviations and acronyms were revised using a systematic approach, and the continuous sampling method served as the basis for selecting abbreviations and acronyms from different media sources.

Results and discussion

A total of 286 military abbreviations of various types were considered and scrutinized, and this number will be used in its entirety for the analysis. Initial abbreviations (initialisms) (75.87%) are commonly employed in the media, particularly in military contexts, while syllabic abbreviations comprise only 7% of the total number of the analyzed material. Out of the overall total, it can be seen that 11.88% consisted of acronyms, while 5.24% represented alphanumeric abbreviations.

The study employed diverse methodological approaches for translating abbreviations, focusing on the milieu of military abbreviations. To help translate the list of the nomenclature – initial and syllabic abbreviations and acronyms, such lexical and semantic substitutions as concretization and modulation, calque (translation of the full form), explication–descriptive translation, decompression or addition, transcription, and transliteration were used.

- Calque. It replaces lexical units with their equivalents in the target language and is used to reduce speech effort; 43.7% (125) of abbreviations were successfully translated with the help of this translation technique.
- Modulation. It replaces words or phrases with logically derived units, connecting definitions through cause-and-effect relationships; 73 abbreviations were translated with its help, which accounts for 25.5% of the total.
- Explication. It replaces linguistic units with phrases that clarify their meaning in the target language, helping to disambiguate non-equivalent terminology; 17 abbreviations (5.9%) were translated using this technique.
- Decompression. Lexical deployment accounts for 12.6% of translations (36 abbreviations) in this study.
- Concretization. It is used when the level of organization in the source language is lower than that of the target language, with 5.6% (16) of units analyzed in this study.
- Transcription and transliteration. They maintain brevity of notation in the source language while emphasizing specificity, translating military abbreviations and acronyms in 6.6% (19) cases.

The results are presented in Fig. 1, indicating the ratio of different techniques employed to translate military abbreviations and acronyms in this study.

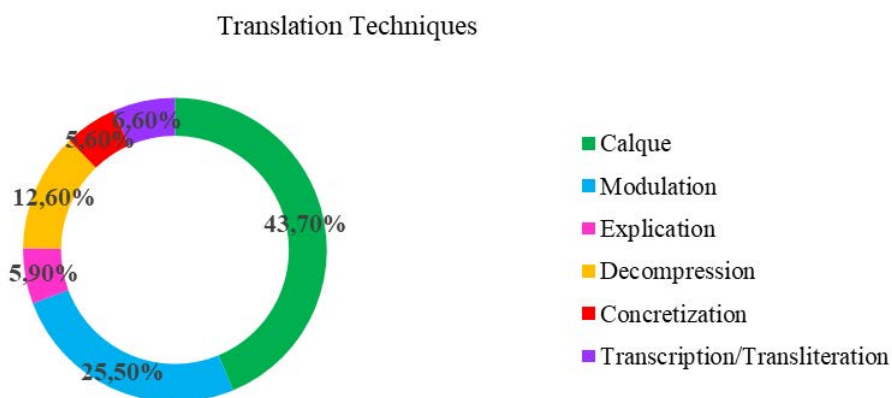

Fig. 1. Ratio of translation techniques for military abbreviations and acronyms

The landscape of military terminology varies across operational contexts, reflecting regional influences and organizational requirements. Ukraine's transition from ATO (Anti-Terrorist Operation) to JFO (Joint Forces Operation) demonstrates how traditional abbreviations adapt to modern warfare needs. At the same time, the US military's SOCOM (Special Operations Command) and CENTCOM (Central Command) exemplify syllabic abbreviations conveying complex organizational structures. Other nations, such as Russia's VKS (Aerospace Forces) and China's PLAAF (People's Liberation Army Air Force), develop parallel but culturally distinct organizational terminology. The United Nations peacekeeping operations, such as UNMISS (UN Mission in South Sudan) and MONUSCO (UN Stabilization Mission in DR Congo), require structured terminology that can function across linguistic boundaries. Technical military terminology, like C4ISR (Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Reconnaissance), shows remarkable consistency across different powers, demonstrating how complex military concepts can be condensed into functional abbreviations. Intelligence and security services, such as the FBI, CIA, and FSB, or the counterpart agencies (DGSE in France–General Directorate for External Security and MSS in China – Ministry for State Security) show how abbreviations preserve institutional legacy while adapting to modern requirements.

The following examples will illustrate the challenges of military language and the need for accurate translation for effective communication and understanding in media reporting through military abbreviations and acronyms.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>UNRWA in the Near East</i>	Initialism	<i>the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees</i>	<i>БАПОР – Ближневосточное агентство ООН для помощи и организации работ палестинским беженцам</i>	Modulation

“The United Nations Relief and Works Agency (UNRWA) has revealed that the number of displaced individuals in the Gaza Strip has reached approximately 1.7 million since 7 October” (UNRWA: *1.7m Displaced*, 2023), as was reported in the “Middle East Monitor”. Translation: «Ближневосточное агентство ООН для помощи и организации работ палестинским беженцам (БАПОР) сообщило, что с 7 октября число эвакуированных в секторе Газа достигло примерно 1,7 миллиона».

According to Britannica, UNRWA is an agency created by the United Nations to provide relief, health, and education services to Palestinians who lost their homes and livelihoods during the Arab-Israeli wars. It was established in 1950, and its member states include Belgium, Egypt, France, Japan, Jordan, Lebanon, Syria, Turkey, the United Kingdom, the United States, and several Arab states of the Persian Gulf region. The agency aims to help Palestinian refugees in the Near East region.

This example shows how modulation can translate an initial abbreviation into Russian. Modulation involves replacing a word or phrase in the source language with a unit in the target language that has a logical connection to the meaning of the original unit. This helps to ensure that the meaning of the actual abbreviation is accurately conveyed in the translation.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>SAS</i>	Initialism	<i>Special Air Service</i>	<i>Специальная авиационная служба</i>	Calque

“Internal emails show “incredulity” at official reports of SAS night raids in which Afghans were killed, he said” (Faulkner & O’Grady, 2023), according to BBC News. Translation: «Внутренние электронные письма демонстрируют “недоверие” к официальным сообщениям о ночных рейдах *специальной авиационной службы*, в ходе которых были убиты афганцы, – сказал он».

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>SBS</i>	Initialism	<i>Special Boat Service</i>	<i>Особая лодочная служба</i>	Calque

“The veterans took part in *SBS* operations in the Falklands, which included helping to retake South Georgia and capturing Argentine intelligence vessels”, as given in “The Telegraph” (Simpson, 2023). Translation: «Ветераны принимали участие в операциях *Особой лодочной службы* на Фолклендских островах, которые включали в себя помощь в освобождении острова Южной Георгии и захват аргентинских разведывательных судов».

SBS is a special forces unit of the Royal Navy of Great Britain. The SAS is a special unit of the British Armed Forces that serves as a role model for many other special forces units worldwide. They carry out missions such as gathering information about enemy forces, fighting terrorism, engaging in armed conflicts, and rescuing hostages. The given military abbreviations can be translated using the calque method. This involves closely reproducing the morphemic or verbal structure of words and expressions from one language to another. The aim is to maintain accuracy while making the translation understandable in the target language.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>RBL</i>	Initialism	<i>Royal British Legion</i>	<i>Королевский британский легион</i>	Calque

“The *Royal British Legion (RBL)* has appointed the RNID’s chief executive, Mark Atkinson as its next director general”, as written in the “Charity Times” (Lepper, 2023). Author translation: «Королевский британский легион назначил исполнительного директора Государственного института для глухих Марка Аткинсона следующим генеральным директором».

In this particular instance, the translation has been executed using calque. This linguistic term refers to a type of borrowing where a word or phrase from one language is directly translated into another language, often without regard for the differences in grammar or syntax between the two languages. This technique can be helpful in specific contexts, but it may also result in awkward or stilted translations that do not accurately convey the intended meaning.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>FSB</i>	Initialism	Federal Security Service	ФСБ (Федеральная служба безопасности)	Transliteration

“*FSB* says it has detained people carrying out reconnaissance near the homes of Margarita Simonyan and Ksenia Sobchak”, reported by The Guardian (Ambrose, Clinton, & Fulton, 2023). Translation: «ФСБ заявляет, что задержала людей, проводивших разведку возле домов Маргариты Симоньян и Ксении Собчак».

As presented in this example, transliteration is commonly used to translate military unit and organization names by writing them in one alphabet using the letters of another.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>ICC</i>	Initialism	<i>International Criminal Court</i>	<i>Международный уголовный суд</i>	Calque
<i>EJK</i>	Initialism	<i>Extrajudicial killing</i>	<i>Казнь без суда и следствия</i>	Modulation

“Gov’t pressed to cooperate with *ICC* as Duterte admits using secret funds for *EJK*”, according to “Inquirer.Net” (Lalu, 2023). Translation: «Правительство вынуждено сотрудничать с *Международным уголовным судом*, поскольку Дутерте признается в использовании секретных средств для казни без суда и следствия».

The ICC, established by the Rome Statute in 1998, is an international criminal justice body that prosecutes individuals responsible for genocide, war crimes, crimes against humanity, and crimes of aggression. In contrast, extrajudicial killing refers to the deliberate killing of a person without lawful authority granted by a judicial proceeding, often involving government authorities targeting specific people for death, violating their human rights. This term can also be synonymous with Lynch’s Law and applies to organized, lethal enforcement of extralegal social norms by non-government actors.

Abbreviation	Type of Abbreviation	Decoding of Abbreviation	Translation of Abbreviation	Translation Technique
<i>Maj Gen</i>	Syllabic abbreviation	<i>Major-General</i>	1. Генерал-майор 2. Генерал-лейтенант	1. Calque 2. Modulation
<i>Lt Gen</i>	Initial syllabic abbreviation	<i>Lieutenant General</i>	1. Генерал-лейтенант 2. Генерал-майор	1. Calque 2. Modulation

In the Kazakhstani Army, the “*Major General*” rank is a one-star general rank with a pay grade equivalent to NATO OF-6. The equivalent rank in the US Army is Brigadier General. When translating “*Major General*” from English to Russian for the Kazakhstani Army, the term “генерал-майор” is used. However, in the United States Armed Forces, a Major General holds a two-star general rank higher than a Brigadier General and lower than a Lieutenant General. Therefore, a US “*Major General*” will be translated to Russian as “генерал-лейтенант” and the modulation translation technique will be employed. In the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, a Lieutenant General is a two-star rank below Colonel General and above Major General and is translated as “генерал-лейтенант”. Therefore, when translating, it is important to remember that although the names of military ranks in the Kazakhstani and American/British armies may be the same, the ranks differ by one step. This can be seen by comparing rank categories and rank descriptions. Therefore, avoiding using interlanguage homonyms without proper explanation is essential when translating these titles, as it can mislead the reader/listener. It is necessary to note which country’s armed forces are being referred to, regardless of whether a literal/homonymous or semantic translation option is chosen.

NATO-specific terminology translation into non-NATO languages presents significant structural challenges. For example, the “*Special Operations Command*” (*SOCOM*) in Russian requires different approaches, such as preserving operational clarity while adapting to local linguistic structures. “*HIMARS*” (*High Mobility Artillery Rocket System*) is often rendered as “Хаймарс” through adaptation and transcription translation techniques, balancing recognition with usability while sacrificing the descriptive elements of the original abbreviation. The Israeli “*IDF*” (*Israel Defense Forces*) is a unique case where the translation acknowledges the source language acronym rather than creating a new one from the Russian translation. The Palestinian organization “*Hamas*” maintains its Arabic-derived acronym in translation (“*XAMAC*” in Russian), demonstrating how some abbreviations transcend traditional translation methods to become internationally recognized terms. Technical military terminology presents distinct translation challenges, such as “*C4ISR*” (*Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, Reconnaissance*) in Russian, which often retains the English abbreviation due to its international recognition and the awkwardness of creating a Russian equivalent. The translation of “*MLRS*” (*Multiple Launch Rocket System*) into Russian as “*PC30*” (*реактивная система залпового огня*) is a successful adaptation where both languages maintain similarly efficient abbreviations while preserving technical accuracy.

Based on the given examples and translations, it can be inferred that the same abbreviation may have different interpretations in different fields. In a military context, the abbreviation signifies a series of operations carried out to maintain the secrecy of preparations for combat operations. However, in the cyber security domain, the abbreviation is still associated with security but does not bear any significance regarding the battlefield.

Conclusion

Upon analyzing the English-language military abbreviations and acronyms utilized by major media outlets, it can be inferred that the intricacy of these units may lead to a lack of attention from individuals during ongoing war battles and conflicts. This is because the general audience is unlikely to possess expertise in such abbreviations, resulting in a lack of awareness regarding their meanings. As presented in the study analysis, before translating the military abbreviation or acronym, it is crucial to delve into deciphering the meaning of the term with a particular focus on its origin and the armed forces, which are discussed in the particular context. It is crucial to consider the context of a media report when dealing with abbreviations since some abbreviations can have multiple full forms with entirely different meanings. Choosing the wrong full form of an abbreviation can result in serious mistakes and misunderstandings. Therefore, it is important to be mindful of the context in which an abbreviation is used. The study identified six primary translation techniques, with calque being the most frequently employed method (125 cases), followed by modulation (73 cases). This outcome may be explained by the fact that with the help of calques, we can aspire to choose such a structure in the target language that will resemble the original lexical unit, thus rendering the meaning of the given abbreviation/acronym more precisely and closer to the original term. The favorability of modulation as a translation technique is due to its possibility of establishing connections between the original unit and the target language, leading to the derivation of meaning based on cause and effect. Other techniques, including decompression/addition (36 examples), transcription and transliteration (19 examples), explication (17 abbreviations), and concretization (16 cases), were used less frequently but proved valuable in some contexts.

This study demonstrates the complex nature of translating military abbreviations, especially military ranks in different military hierarchical formations, NATO's rhetoric and its military doctrine displays, and military technology nomenclature. Research shows that language and structure are often considered when it comes to proper translation. International or technical military abbreviations have been found to be valid in both languages. Furthermore, the development of modern warfare and the terminology of war led to translation practices that responded to technological advances, and as medieval warfare transitioned to contemporary military engagements, conditions, and situations arose that required translators to change their approaches. These findings suggest that language proficiency is not the only factor influencing conflict resolution; it can also influence military morale, attitudes, and paradigms.

To conclude, this research might be fundamental in several domains. For instance, in international media, researchers increasingly use the military context to provide accurate sources of information about the military. This study may simplify the development of communications protocols for military liaison professionals working in global operations. Translation teams and defense contractors can use frequency-sensitive technology to develop customized training programs targeting military voice. Future studies have the prospect of including experimental designs to measure the level of understanding of the target population when using different translation technologies and different languages and provide quantitative evidence for choosing the most appropriate language-based translation strategy and translation method.

References

- Ambrose, T., Clinton, J., & Fulton, A. (2023, July 15). *Kremlin says it has thwarted Kyiv-backed plot to kill prominent journalists*. The Guardian. Retrieved 9 February 2024 from <https://www.theguardian.com/world/live/2023/jul/15/russia-ukraine-war-kyivs-troops-forcing-russians-out-of-positions-in-south-says-general>
- Babanov, B. (2024). Significance of military abbreviations in the army. *European Journal of Applied Research (EJAR)*, 4(7), 57–58. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13148435>
- Cartier, F.A. (1976). *The Language of the Air Force in English*. Regents Publishers.
- De Fourestier, J. (2010). Official languages in the armed forces of multilingual countries: A comparative study. *European Journal of Language Policy*, 2(1), 91–100. <https://doi.org/10.3828/EJLP.2010.7>
- Dilla, F. & Agustina, A. (2024). Use of Abbreviations in Social Media Accounts of Public Officials and Their Impact on Communication Effectiveness. *Advances in Social Science, Education, and Humanities Research*, 604, 11–17. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211215.002>
- Eicher, J. H., Eicher, D. J., & Simon, J. Y. (2001). *Civil War high commands*. Stanford University Press.
- Faulkner, D. & O’Grady, H. (2023, October 12). *Afghanistan inquiry hears senior officers hid SAS killings*. The BBC News. Retrieved 23 September 2024 from <https://www.bbc.com/news/uk-67080825>
- Grossman Liu, L., Grossman, R. H., Mitchell, E. G., Weng, C., Natarajan, K., Hripcsak, G., & Vawdrey, D. K. (2021). A deep database of medical abbreviations and acronyms for natural language processing. *Scientific data*, 8(1), 149. <https://doi.org/10.1038/s41597-021-00929-4>
- Hayward, P.H.C. (1975). *Jane’s Dictionary of Military Terms*. Macdonald & Jane’s.
- Howard, D. (1956). United States Marine Corps Slang. *American Speech*, 31(3), 188–194. <https://doi.org/10.2307/453678>
- Imre, A. (2018). Military Terminology in the Subtitles of Band of Brothers. *Acta Universitatis Sapientiae: Philologica*, 10(3), 167–178. <https://doi.org/10.2478/AUSP-2018-0034>
- Imre, A. (2022). Categorizing and translating abbreviations and acronyms. *Open Linguistics*, 8(1), 378–389. <https://doi.org/10.1515/opli-2022-0204>
- Keshen, J. (2000). *The Media and the Military: From Crimea to Desert Strike*: By Peter Young and Peter Jesser, St. Martin’s Press: New York, 1997. 391 p. *American Journalism*, 17(2), 107–109. <https://doi.org/10.1080/08821127.2000.10739245>
- Lalu, G.P. (2023, October 18). *Gov’t pressed to cooperate with ICC as Duterte admits using secret funds for EJK*. Inquirer.Net. Retrieved 24 April 2024 from <https://newsinfo.inquirer.net/1847780/fwd-makabayan-urges-govt-to-cooperate-with-icc-as-duterte-admits-using-secret-funds-for-ejk>
- Lepper, J. (2023, November 16). *Royal British Legion names next director general*. Charity Times. Retrieved 5 November 2024 from [https://www.charitytimes.com/ct/Royal-British-Legion-names-next-director-general.php#:~:text=The%20Royal%20British%20Legion%20\(RBL,the%20armed%20forces%20veterans’%20organisation.](https://www.charitytimes.com/ct/Royal-British-Legion-names-next-director-general.php#:~:text=The%20Royal%20British%20Legion%20(RBL,the%20armed%20forces%20veterans’%20organisation.)
- Mack, C.A. (2012). How to Write a Good Scientific Paper: Acronyms. *Journal of Micro-nanolithography, MEMS and MOEMS*, 13(2), 020101. <https://doi.org/10.1117/1.JMM.11.4.040102>
- Malenica, F. & Fabijanić, I. (2013). Abbreviations in English military terminology. *Brno*

- studies in English*, 39(1), 59–87. <https://doi.org/10.5817/BSE2013-1-4>
- Mrozikova, I. & Sikolova, M. (2023). One Standard, Different Approaches: Language Assessment in the Military Context. A Visegrad countries analysis. *Vojenské rozhledy*, 32(1), 118–134. <https://doi.org/10.3849/2336-2995.32.2023.01.118-134>
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.
- Okongor, T.A. (2016). A Lexico-Semantic Analysis Of Military Language. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(2), 617–629.
- Orna–Montesinos, C. (2018). Language practices and policies in conflict: an ELF perspective on international military communication. *Journal of English as a Lingua Franca*, 7(1), 89–111. <https://doi.org/10.1515/jelf-2018-0004>
- Pretz, B. (1983). *A Dictionary of Military and Technological Abbreviations and Acronyms* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003150282>
- Simpson, C. (2023, June 28). *Could we defend the Falklands with current Armed Forces?* The Telegraph. Retrieved 5 October 2023 from <https://www.telegraph.co.uk/news/2023/06/28/could-we-defend-the-falklands-with-current-armed-forces/>
- UNRWA: 1.7m displaced in Gaza since Israel's aggression. (2023, November 21). Middle East Monitor. Retrieved 23 October 2024 from <https://www.middleeastmonitor.com/20231121-unrwa-1-7m-displaced-in-gaza-since-israels-aggression/>
- Venuti, L. (2013). *Translation Changes Everything: Theory and Practice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203074428>
- Wiffen, P. (2021). BCWA: don't we love abbreviations and acronyms!. *European journal of hospital pharmacy: science and practice*, 28(5), 241. <https://doi.org/10.1136/ejpharm-2021-002981>
- Żmigrodzki, M. (2024). The techniques of introducing English acronyms in the Polish medical texts: A corpus-based study. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Linguistica*, 19, 275–290. <https://doi.org/10.24917/20831765.19.19>

Е.А. Моругова

*ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан*

БАҚ-ТАҒЫ ӘСКЕРИ ТІЛДІҢ ӘЛІППЕСІ: ӘСКЕРИ ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕР МЕН АКРОНИМДЕРДІҢ АУДАРМАСЫ

Аңдатпа. Бұл зерттеу халықаралық медианың қақтығыстарды жариялауындағы әскери қысқартулар мен акронимдерді аудару кезіндегі қиындықтар мен әдістерді қарастырады. 2019–2024 жылдар аралығында жаңалықтар агенттіктері, әскери басылымдар және академиялық журналдардан жинақталған 286 әскери қысқартуларды талдау арқылы зерттеу қысқарту түрлері мен аударма әдістерінің негізгі үлгілерін анықтайды. Зерттеу нәтижесінде әскери қысқартулардың басым бөлігін (75.87%) инициализмдер құрайтыны, одан кейін акронимдер (11.88%), буындық қысқартулар (7%) және әріптік-сандық тіркесімдер (5.24%) келетіні анықталды. Алты негізгі аударма әдісі бағаланды, олардың ішінде калька (43.7%) және модуляция (25.5%) ең жиі қолданылатын әдістер болып шықты. Зерттеу НАТО терминологиясын НАТО-ға мүше емес елдердің тілдеріне аудару, түрлі қарулы күштердегі әскери шендердің баламалылығы және техникалық әскери номенклатура саласындағы қиындықтарды анықтады. Нәтижелер сәтті

аударма үшін тек лингвистикалық білім ғана емес, сонымен қатар әскери контекстерді, ұйымдық құрылымдар мен мәдени ерекшеліктерді терең түсіну қажет екенін көрсетеді. Қорытындылар соғыс технологиясы мен терминологиясының дамуы бейімделгіш аударма тәсілдерін қажет ететінін көрсетеді. Бұл зерттеу әскери қысқартулардың халықаралық медианың қалыптасуына жариялауындағы коммуникация тиімділігіне әсерін түсінуге үлес қосады және ақпаратты дәл тарату үшін контекстке негізделген аударма стратегияларының маңыздылығын атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: әскери қысқартулар, әскери акронимдер, әскери терминология, аударма әдістері, халықаралық жаңалықтар.

Е.А. Моругова

*Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан*

АЗБУКА ВОЕННОГО ЯЗЫКА В СМИ: ПЕРЕВОД ВОЕННЫХ АББРЕВИАТУР И АКРОНИМОВ

Аннотация. Данное исследование рассматривает трудности и приемы перевода военных аббревиатур и акронимов в международном медиаосвещении конфликтов. На основе анализа 286 военных аббревиатур, собранных из различных источников, включая новостные агентства, военные публикации и академические журналы в период 2019–2024 годов, исследование выявляет ключевые закономерности использования разных типов аббревиатур и приемов перевода. В исследовании было установлено, что инициализмы составляют большинство (75.87%) военных аббревиатур, за ними следуют акронимы (11.88%), слоговые аббревиатуры (7%) и буквенно-цифровые комбинации (5.24%). Были выделены шесть основных приемов перевода, при этом калька (43.7%) и модуляция (25.5%) оказались наиболее часто применяемыми методами. Исследование выявляет проблемы перевода терминологии НАТО на языки стран, не входящих в НАТО, эквивалентности воинских званий в различных вооруженных силах и технической военной номенклатуры. Результаты показывают, что для успешного перевода требуется не только лингвистические знания, но и глубокое понимание военного контекста, организационных структур и культурных нюансов. Полученные данные демонстрируют, что развитие военных технологий и терминологии требует адаптивных подходов к переводу. Это исследование способствует пониманию того, как военные аббревиатуры влияют на эффективность коммуникации в международном медиаосвещении конфликтов, и подчеркивает важность контекстно-ориентированных стратегий перевода для достоверной передачи информации.

Ключевые слова: военные аббревиатуры, военные акронимы, военная терминология, техники перевода, международные новости.

А.С. Нурахинова*Казахский национальный университет имени аль-Фараби**Алматы, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0009-0001-4502-5338>*email: a.nurakhynova@iitu.edu.kz***Н.Ж. Шаймерденова***Казахский национальный университет имени аль-Фараби**Алматы, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0002-2830-8336>*email: 777nursulu@mail.ru*

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем формирования социолингвистической компетенции у студентов технических университетов при обучении русскому языку с использованием социолингвистических словарей. Дается определение социолингвистической компетенции как важного компонента в компетентностной модели будущих специалистов. Основное внимание в статье уделяется результатам, указывающим на уровень сформированности социолингвистической компетенции студентов. Исследование опирается на анкетирование 266 студентов технических специальностей, изучающих русский язык как неродной на 1-м, 2-м курсах. Вопросы носили открытый характер и были нацелены на выявление знаний студентов о значимых понятиях и фактах социолингвистического характера: о статусе казахского языка в Казахстане, русского языка, о терминах «языковая политика», «языковая ситуация», об образовательной политике в области полиязычия. Студенты в большей степени продемонстрировали владение знаниями о статусе языков, о важных понятиях социолингвистики, о политике полиязычия в образовании. Тем не менее опрос показал, что на занятиях недостаточно используется социолингвистический словарь как дополнительный учебный материал. Его использование будет повышать социолингвистическую компетенцию студентов. Проведенный нами анализ «Типовой программы по русскому языку» для вузовского образования демонстрирует, что в темах занятий заложены потенциальные возможности для повышения социолингвистической компетенции студентов нефилологических, технических специальностей путем разработки заданий, основанных на использовании лексикографических источников. Авторы подчеркивают значение полученных в результате анкетирования среди студентов технического вуза данных, которые способны улучшить процесс обучения русскому языку и образовательные программы в мультикультурном контексте Казахстана.

Ключевые слова: социолингвистическая компетенция, Казахстан, языковая политика, статус языка, студенты технических специальностей, социолингвистический словарь.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления статьи: 25.03.2025

Дата приема в печать: 23.05.2025

Введение

В настоящее время Республика Казахстан представляет собой культурно разнообразное и полиэтническое суверенное государство, в котором проживают представители более 100 этносов, с отличительными генетическими, антропологическими, культурно-языковыми характеристиками. В ноябре 2023 года численность населения в Республике Казахстан достигла 20 миллионов человек, согласно данным Бюро национальной статистики (Агентство по стратегическому планированию..., 2025). Важно отметить, что ведётся работа по гармонизации межэтнических отношений Ассамблеей народа Казахстана (Ак Орда, 2025). С конца XX века, особенно в период становления Казахстана как суверенного государства, в научных кругах и в образовании начинают активно вестись лексикографическая работа по разработке словарей различного типа, в том числе активизируется работа по созданию социолингвистических словарей. Исследования ученых ведётся в русле социолингвистики – научной дисциплины, изучающей взаимное влияние языка и общества, актуализирующей проблемы общественной природы, эволюции, функционирования и взаимодействия языков (Яковенко, 2011, с. 113). При этом социальная среда оказывает значительное воздействие на языковое поведение и повседневные речевые практики индивида, что составляет предмет исследования социолингвистики.

Социолингвистика в Казахстане рассматривается как область научного знания, изучающая взаимодействие языка и общества, особенности языковой ситуации в Казахстане, языковую политику, функционирование языков этнических групп. Она развивалась на основе научных подходов, характерных для социолингвистического направления, сформировавшегося в бывшем СССР. В период независимости Республики Казахстан были проведены исследования, посвященные языковой ситуации в стране, а также её специфическим аспектам, к примеру, внедрение трёхязычия на государственном уровне. С момента обретения независимости языковая политика Республики Казахстан была направлена на развитие многоязычного и многокультурного общества, обеспечение прав всех этнических групп в сфере языкового взаимодействия, а также на укрепление национальной идентичности и государственного единства. Русский язык употребляется в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским языком, тем самым поддерживается его значимое функциональное назначение в системе общественных коммуникаций, включая сферу образования и культуры. Именно поэтому изучение казахского как государственного языка и русского как языка межнационального общения является необходимым условием для формирования социокультурной компетенции (Atygaeva, Temirgazina, 2024, с. 97–98).

Социолингвистика в Казахстане изучает не только взаимодействие языка и общества, но и вопросы двуязычия, функционирования языков в различных социальных контекстах. В научном исследовании Б.Х. Хасанова «Языки народов Казахстана и их взаимодействие» (1976) дана характеристика языковой ситуации в стране, анализируется взаимодействие языков народов Казахстана, а также уровень владения языками и их функции в обществе. М.М. Копыленко рассмотрел вопросы интерференции и функционирования русского языка среди казахов, дома, с друзьями, говорящих на казахском языке, а русский язык при этом являлся языком образования (Копыленко, Ахметжанова, 1984). А.Е. Карлинский в работе «Основы теории взаимодействия языков» анализирует вопросы взаимодействия языков, возникновение билингвизма, его место в обществе, а также понятия языкового коллектива и интерференции (Карлинский, 1990). З.К. Ахметжанова в соавторстве с М.М. Копыленко (1985) исследовали психолингвистические аспекты двуязычия. Языковое строительство независимого Казахстана нашло отражение в труде Э.Д. Сулейменовой «Языковые процессы и политика» (2011), в коллективной монографии «Императивы государственной этнополитики Республики Казахстан» под редакцией Е.Л. Тугжанова (2012).

Этот период связан также со становлением терминологии и терминологических словарей (Кенесбаев, 1987; Nielsen, 2018); анализируются методологические аспекты лексикографии и терминологии (Salgado, 2021) и междисциплинарные подходы к интеграции лингвистических и информационных знаний (Fuertes-Olivera, Bergenholtz, 2011; Granger, Paquot, 2012). Вопросы междисциплинарности в лексикографии активно обсуждаются в научном сообществе (Құрманбайұлы, 2002; Costa, Roche, Salgado, 2022; Grimm, 2022). Ряд исследователей подчеркивают необходимость взаимодополняемости деятельности лексикографов и терминоведов.

Первый систематизированный словарь социолингвистических терминов был издан в Казахстане авторами Э.Д. Сулейменовой, Н.Ж. Шаймерденовой в 2002 году (Сулейменова, Шаймерденова, 2002). Особое внимание в нем уделяется разработке терминов, связанных с языковой политикой и планированием в Казахстане, что обусловлено уникальной языковой ситуацией в стране, где гармонично взаимодействуют казахский, русский и другие языки более ста этнических групп.

В социолингвистическом словаре (2007) даны базовые с методологической точки зрения для нашего исследования термины «социолингвистика», «компетенция», «компетентность». Социолингвистика рассматривается как одно из значимых направлений филологической науки, то есть «социальная лингвистика, социология языка, социологическая лингвистика, социологическое языкознание, лингвосоциология. Она представляет собой раздел языкознания, изучающий язык и общество в их причинной взаимообусловленности, специфику функционирования языка в обществе, язык в его социальной детерминированности и др.» (Словарь..., 2007, с. 201). В этом же словаре изложено понимание следующего важного для нашего исследования понятия: «компетенция – это совокупность полученных знаний, умений и навыков, сформированных в процессе обучения языку с целью адекватного употребления единиц языка в речи» (Словарь ..., 2007, с. 107). В этом же словаре определяется компетентность как «результат образования, выражающийся в овладении учащимися универсальными способами деятельности, в том числе речевой деятельности» (Словарь..., 2007, с. 107).

В связи с основной целью нашей статьи важно рассмотреть термин «социолингвистическая компетенция». Широкое понимание данного термина в структуре компетентностной модели будущего специалиста предлагает А.А. Чомаева: «Социолингвистическая компетенция – это интегративное личностное качество каждого студента – совокупность знаний и умений, пространство возможностей, которое соотносится с другими компетенциями и определяет уровень профессионального развития и эффективность работы будущего специалиста» (Чомаева, 2003, с. 1). Более конкретное, приближенное к коммуникативной трактовке определение дают М.Ф. Овчинникова, Н.Ж. Дагбаева, которые считают, что социолингвистическая компетенция – это «способность языковой личности организовывать свое речевое поведение адекватно ситуациям общения с учетом коммуникативной цели, намерения, социальных статусов, ролей коммуникантов и обстановки общения в соответствии с социолингвистической нормой и установками конкретного национально-лингво-культурного сообщества» (Овчинникова, Дагбаева, 2012, с. 103). Из этого определения следует, что социолингвистическая компетенция предполагает знание и понимание того, как язык функционирует в различных социальных контекстах, а также умение учитывать этот контекст при обучении. Она включает в себя не только знание языка преподавания, но и понимание культурных особенностей и социальных практик, что позволяет сделать образовательный процесс более эффективным и ориентированным на потребности студентов.

Цель статьи состоит в выявлении уровня владения у студентов технических специальностей основными социолингвистическими знаниями и терминами, свидетельствующими об уровне сформированности у них социолингвистической компетенции. Предметом исследования, таким образом, является формирование социолингвистической компетенции у студентов технического вуза. Важную роль в ее формировании играют методы и приемы, основанные применении системы заданий и упражнений с социолингвистическими словарями.

О недостаточности социолингвистического подхода в изучении языков в современной образовательной практике пишут исследователи, педагоги и методисты: «Педагоги часто игнорируют социолингвистические аспекты в преподавании языка. Они больше сосредоточены на обучении второму или иностранному языку, грамматике и произношению (говорению). Изучение языка с помощью социолингвистики может помочь говорящим различать, где, кто, когда говорит. Поэтому педагог должен связывать материалы с социальным контекстом» (Чомаева, 2023, с. 2). Акцент на формирование компетенций в учебном процессе означает их практическую значимость, иначе говоря, «компетентностный подход предполагает значительное усиление практической направленности образования» (Болотов, 2003, с. 9).

Социолингвистическая компетенция студентов определялась в результате анкетирования, что позволило установить уровень этой компетенции и определить дальнейшие перспективы ее формирования и развития.

Материалы и методы

Для выявления сформированности социолингвистической компетенции студентов использовался в качестве основного метод анкетирования с открытыми вопросами. Анкетирование является методом сбора количественных и качественных

данных, помогающих определить сформированность социолингвистической компетенции студентов в процессе обучения русскому языку как неродному, знание ими базовых социолингвистических терминов и применения их в своей речевой деятельности.

Анкетирование проведено среди студентов 1 и 2 курса Международного университета информационных технологий г. Алматы, изучающих дисциплину «Русский язык». В опросе приняло участие 266 студентов. Социальный портрет респондентов включал такие характеристики, как возраст, пол. Средний возраст составил диапазон от 17 до 25 лет. См. рис. 1.

Укажите свой возраст (полных лет).
266 ответов

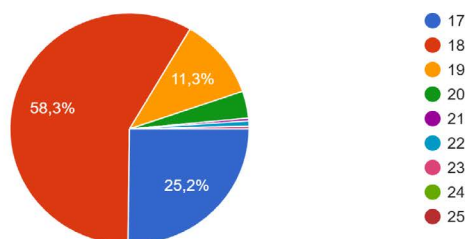

Рис. 1. Возрастные характеристики респондентов

Как показывает диаграмма, 58,3 % составляют студенты в возрасте 18 лет, следующая по численности возрастная группа – 22 года, 11,3 % составляют студенты 19 лет. В целом возрастной состав респондентов примерно отражает реальное соотношение студентов определенного возраста в вузе.

Далее на рис. 2 представлен соотношение респондентов по национальному признаку. Оно показывает корреляцию количества представителей той или иной национальности с реально существующим соотношением в демографии современного Казахстана, что демонстрирует верифицированность полученных в ходе опроса количественных и качественных данных.

Укажите свою национальность.
266 ответов

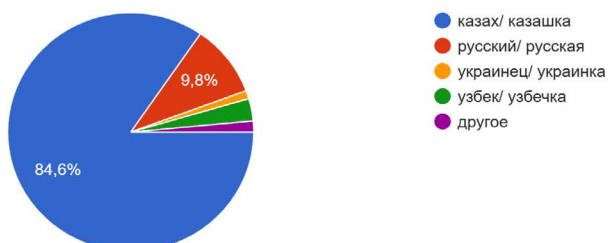

Рис. 2. Соотношение студентов, участвовавших в опросе, по национальности

Целью опроса было изучение формирования базовых умений и навыков использования социолингвистической терминологии, законодательных документов у студентов технических специальностей, в которых используются распространенные термины и терминологические сочетания, связанные с социокультурным контекстом Казахстана и его языковой ситуацией, а также значимости социолингвистических словарей в формировании указанных умений и навыков. Поскольку респондентами были студенты технических специальностей, в предметную компетенцию которых не входят специальные познания в области социолингвистики, кроме общеизвестных, в анкету были включены открытые вопросы об элементарных знаниях и умениях социолингвистического характера.

Результаты и обсуждение

Как показывают ответы на открытый вопрос о государственном языке, подавляющая часть студентов – 83,5 % – владеет информацией о том, что статус государственного языка в Казахстане имеет казахский язык (см. рис. 3). Это важная часть базового знания, определяющая многие элементы социолингвистической компетенции студентов технических специальностей. Тем не менее 14,7 % студентов имеют неверное представление о том, что в Казахстане статус государственного имеют два языка: казахский и русский. Это свидетельствует о недостаточной сформированности у этих студентов базовой социолингвистической компетенции, касающейся страны их проживания и образования.

1. Какой язык государственный в Казахстане?
266 ответов

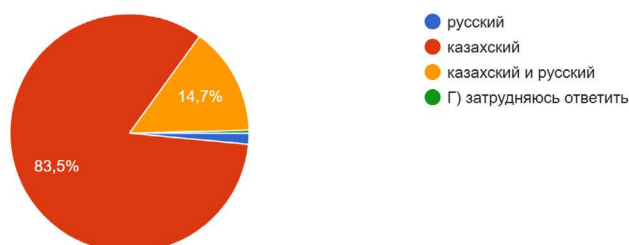

Рис. 3. Статус государственного языка в Казахстане с точки зрения респондентов

Следующий ответ выявлял представление студентов о статусе русского языка, определенного Конституцией Республики Казахстан. Несмотря на то, что 74,6 % студентов дали верный ответ о статусе русского языка как языка межнационального общения, 19,2 % определили его как государственный язык (см. рис. 4), что говорит о недостаточной социолингвистической подготовке студентов и пробелах в обучении русскому языку в вузе.

2. Какой статус имеет русский язык в Казахстане?

266 ответов

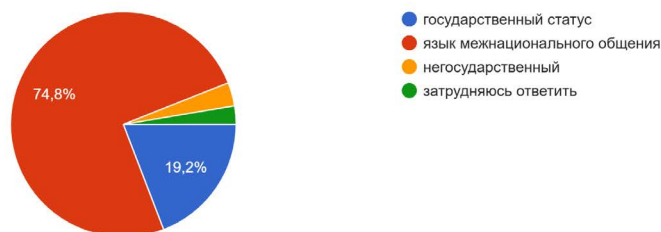

Рис. 4. Статус русского языка в Казахстане с точки зрения студентов

Следующий круг вопросов определял более высокий уровень сформированности социолингвистической компетенции студентов, поскольку включал в себя вопросы об основных понятиях социолингвистики как науки: о языковой политике, языковой ситуации; и об основных направлениях языковой стратегии в образовании в Казахстане – о полиязычном образовании.

5. Что такое языковая ситуация в стране?

266 ответов

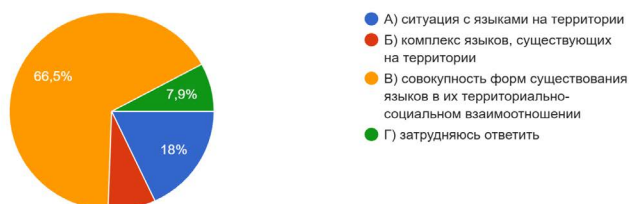

Рис. 5. Знание социолингвистического термина «языковая политика» студентами технических специальностей

Необходимо заметить, что понятие языковой политики знакомо 72,6 % респондентов, которые верно определили этот социолингвистический термин, см. рис. 5. Также большинство опрошенных – 66,6 % – хорошо знакомы с термином «языковая ситуация». Лишь 7,9 % затруднились с ответом на него (см. рис. 6). Это свидетельствует о том, что студенты на занятиях по русскому языку как практическому курсу работали с этими терминами, понимают их суть и значение. Можно говорить об определенном уровне сформированности у студентов социолингвистической компетентности и владении ими базовыми понятиями.

3. Знаете ли вы, что такое языковая политика?

266 ответов

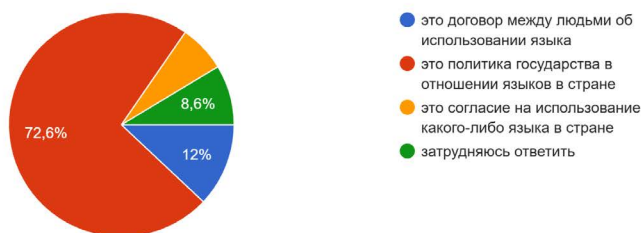

Рис. 6. Знание социолингвистического термина «языковая ситуация» студентами

По поводу проводимой больше десятилетия в образовательной системе Казахстана политики полиязычия, разработанной в ряде государственных документов, лишь 54,5 % опрошенных имеют правильное представление, но почти половина не имеет об этом четкого представления (см. рис. 7). Вероятно, что учителя в средних школах и преподаватели вузов не делают акцента на образовательной политике полиязычия в Казахстане, отвечающей современным тенденциям и свидетельствующей о стремлении казахстанского образования интегрироваться в мировой образовательный процесс.

4. Что такое полиязычие в Казахстане?

266 ответов

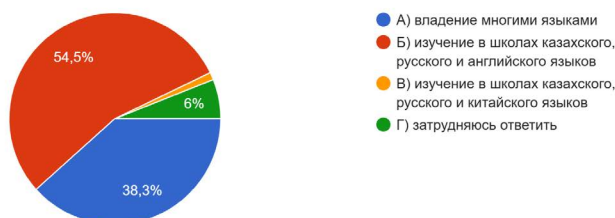

Рис. 7. Знание студентов о политике полиязычия в казахстанском образовании

Как говорилось выше, социолингвистические словари содержат в себе научно-понятийный аппарат и терминологическую систему социолингвистики как отрасли языкознания. Соответственно, ознакомление с ними студентов на занятиях по русскому языку, использование социолингвистических словарей как дополнительного учебного источника при выполнении различных заданий повышает уровень сформированности социолингвистической компетенции студентов, владение их базовыми понятиями науки, касающейся окружающей их языковой действительности.

33,1 % опрошенных положительно ответили на вопрос об использовании на занятиях социолингвистического словаря как учебного материала, почти столько же – 34,2 % – ответили, что пользуются редко (см. рис. 8). 19,5 % дали отрицательный ответ, а 13,2 % затруднились с ответом. В целом можно говорить о том, что 32,7

% студентов, т.е. около трети заявляют о том, что социолингвистические словари не используются на занятиях. Для достаточно высокого уровня сформированности социолингвистической компетенции, по всей видимости, преподавателям в учебном процессе необходимо больше привлекать данные названного словаря для получения знаний и формирования умений в рамках указанной компетенции.

6. Пользуетесь ли вы на занятиях по русскому языку социолингвистическими словарями?
266 ответов

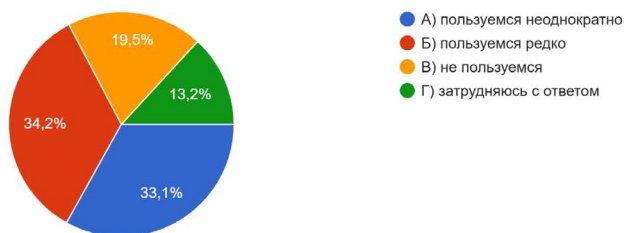

Рис. 8. Использование социолингвистического словаря на занятиях

Далее мы рассмотрим некоторые аспекты «Типовой программы по русскому языку» для вузовского образования, утвержденной Приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 603 (Типовые программы., 2018). Мы попытаемся выяснить на основе уровней владения русским языком, есть ли возможность и необходимость в предлагаемых в «Типовой программе» темах формировать социолингвистическую компетенцию студентов, давать знание научно-понятийного аппарата социолингвистики и развивать умения ориентироваться в языковой политике Казахстана, в языковой ситуации в стране и в своем регионе.

Так, например, анализ показывает, что в «Типовой программе по русскому языку» (уровень А1) при изучении темы «Республика Казахстан» (неделя 14) ставится цель самостоятельной работы – подготовить монологическую речь по темам «Природа Казахстана», «Административное устройство», «Население Республики». При выполнении задания студенты могут повышать уровень социолингвистической компетенции, используя разработанную систему упражнений и заданий с привлечением социолингвистического словаря. На уровне А2 в темах «Малая родина» (неделя 8), «Город, в котором я учусь» (неделя 9) в первом семестре можно также привлечь лексикографический материал из словаря для составления заданий. Второй семестр уровня владения русским языком А2 начинается с темы «Языки и образование», в которой студентам предлагается изучить «Программу трехязычия в Казахстане», осуществить анализ нормативно-правовых документов, регламентирующих функционирование языков в Казахстане. На уровне В1 первый семестр начинается с темы «Русский язык в современном мире» (неделя 1), в котором студентам должны обсудить такие проблемы, как «Русский язык в мире, Казахстане», «Русский язык и моя специальность». Перечень тем в «Типовой программе» с разными уровнями владения русским языком дает представление о том, что на материале разных тем можно повышать уровень социолингвистической компетентности студентов, конструировать задания с

разнообразными лексикографическими заданиями.

Таким образом, проблема заключается в практике преподавания дисциплины «Русский язык», в которой преподавателям рекомендуется использовать потенциал «Типовой программы» в формировании названной компетенции.

Заключение

В заключение хочется отметить, что современное образование в Казахстане требует от педагогов студентов предметных знаний, основанных на сформированной социолингвистической компетенции, которая становится неотъемлемой частью успешного образовательного процесса в условиях билингвизма, мультилингвизма и этнокультурного разнообразия. Результаты анкетирования показали, что большинство респондентов владеют базовыми знаниями о статусе казахского языка как государственного, русского – как языка межнационального общения фактора, что способствуют успешной коммуникативной и социокультурной деятельности учащихся. При этом качественный анализ письменных ответов респондентов выявил недостаток и острую необходимость в развитии социолингвистической компетенции студентов технических вузов, которая позволяет преподавателям адаптировать свои методы и подходы к обучению в зависимости от потребностей и особенностей студентов, эффективно использовать социолингвистические словари для понимания казахстанских этнополитических реалий. В условиях глобализации и меняющихся социальных реалий социолингвистическая компетенция становится важным инструментом для формирования гармоничного и толерантного общества через призму системы образования. Формирование у студентов знаний в области социолингвистики и ее терминосистемы способствует эффективному развитию социолингвистической компетенции с опорой на родной и неродные языки.

Таким образом, главный тезис исследования состоит в том, что социолингвистическая компетенция – это необходимое условие эффективного образовательного процесса и гармоничного взаимодействия в билингвальной и полиязычной среде Казахстана. Формирование социолингвистической компетенции является важнейшим условием для успешной интеграции студентов в межэтнические и международные сообщества, инструментарий, позволяющий гармонично и эффективно готовиться к будущей профессиональной деятельности.

Благодарность. Статья подготовлена при поддержке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках научного проекта [ИРН AP23486380] «Тюркские языки Казахстана в условиях духовной модернизации общества: от графики к эпическому тексту» (по Программе грантового финансирования научных и научно-технических проектов на 2024–2026 годы).

Список использованной литературы

- Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.
Бюро национальной статистики. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/socialstatistics/demography/publications/117680/> (дата обращения: 24.11.2024).
Акорда, Республика Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (дата обращения: 24.12.2024).
Ахметжанова З.К., Копыленко М.М. Психолингвистический аспект двуязычия. Алма-Ата: Наука, 1985. 168 с.

- Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. № 10. С. 8–14.
- Дагбаева Н.Ж., Овчинникова М.Ф. Принципы формирования социолингвистической компетенции на начальном этапе языкового вуза // Вестник науки ТГУ. № 1(8). 2012. С. 103–105.
- Императивы государственной этнополитики Республики Казахстан. Аналитические материалы и методические реком. для гос. органов на каз. и рус. яз. / под общ. ред. Е. Л. Тугжанова. Астана, 2012. 515 с.
- Карлинский А.Е. Основы теории взаимодействия языков. Алматы: Наука, 1990. 181 с.
- Кенесбаев С.К. Исследования по казахскому языкознанию. Алма-Ата: Наука, 1987. 348 с.
- Копыленко М.М., Ахметжанова З.К. Фонетическая интерференция в русской речи казахов. Алма-Ата: Наука, 1984. 64 с.
- Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы дамуының кезеңдік сипаты (монография). Астана: «Елорда», 2002. 212 б.
- Словарь социолингвистических терминов. Изд. 2-е, дополн. и перераб. / Отв. ред. Э.Д. Сулейменова. Алматы: Қазақ университеті, 2007. 330 с.
- Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социологических терминов. Алматы: Қазақ университеті, 2002. 170 с.
- Сулейменова Э. Д. Языковые процессы и политика: монография. Казахский национальный университет им. аль-Фараби. Алматы: Қазақ университеті, 2011. 115 с.
- Типовые учебные программы цикла общеобразовательных дисциплин для организаций высшего и (или) послевузовского образования. Сборник. Астана, 2018. 282 с.
- Хасанов Б. Языки народов Казахстана и их взаимодействие. Алма-Ата: Наука, 1976. 216 с.
- Чомаева А.А. Социолингвистическая компетенция как фактор профессионализма будущего специалиста // Мир науки. Педагогика и психология. 2023. Т. 11. № 2. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/34PDMN223.pdf> (дата обращения: 23.02.2025).
- Яковенко Л.К. Речевой портрет профессионала (социолингвистическая практика). // Актуальные проблемы филологии и лингводидактики: язык, сознание, этнос, культура. Мат-лы междунар. науч. конф., посвящ. 60-летию проф. Н.В. Дмитрюк. Шымкент: МКТУ им. Ясави, АИУ, 2011. С. 113–121.
- Atygaeva, Zh., & Temirgazina, Z. (2024). Methods of forming components of sociocultural competence in the study of russian as a non-native language. *Til jäne ädebiet: teoriyası men täjiribesi / Language and Literature: Theory and Practice*, 3(2), 94–114. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-94-114>
- Costa, R., Roche, C., & Salgado, A. (2022). *LexModel – Core Terminology for Lexicography*. Retrieved 17 January 2024 from <https://hal.science/hal-03730918>
- Fuertes-Olivera, P., & Bergenholtz, H. (2011). *E-Lxicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781474211833>
- Granger, S., & Paquot, M. (2012). *Electronic Lexicography*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780199654864.003.0001>

- Grimm, N. (2022). Documentary Approaches to Lexicography. In: M.E. Ekpenyong, & I.I. Udoh (Eds.), *Current Issues in Descriptive Linguistics and Digital Humanities*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2932-8_37
- Nielsen, S. (2018). LSP Lexicography and Typology of Specialized Dictionaries. In J. Humbley, G. Budin, & C. Laurén (Eds.), *Languages for Special Purposes: An International Handbook*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 71–95. <https://doi.org/10.1515/9783110228014-004>
- Salgado, A. (2021). *Terminological Methods in Lexicography: Conceptualising, Organising and Encoding Terms in General Language Dictionaries*. Doctoral dissertation, NOVA University. Retrieved 23 December 2024 from <https://core.ac.uk/download/pdf/516522153.pdf>

References

- Agentstvo po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Byuro natsional'noy statistiki [Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Bureau of National Statistics]. Retrieved 24 November 2025 from <https://stat.gov.kz/ru/industries/socialstatistics/demography/publications/117680/> (in Russ.).
- Akorda, Respublika Kazakhstan [Akorda, Republic of Kazakhstan]. Retrieved 24 November 2025 from https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (in Russ.).
- Akhmetzhanova, Z.K., & Kopylenko, M.M. (1985). *Psikholingvisticheskiy aspekt dvuyazychiya* [Psycholinguistic aspect of bilingualism]. Alma-Ata: Nauka. (in Russ.).
- Atygaeva, Zh., & Temirgazina, Z. (2024). Methods of forming components of sociocultural competence in the study of russian as a non-native language. *Til jäne ädebiet: teoriyası men jäne täjiribes / Language and Literature: Theory and Practice*, 3(2), 94–114. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-94-114>
- Bolotov, V.A., & Serikov, V.V. (2003). Kompetentnostnaya model': ot idei k obrazovatel'noy programme [Competence model: from idea to educational program]. *Pedagogika*, 10, 8–14. (in Russ.).
- Dagbaeva, N.Zh., & Ovchinnikova, M.F. (2012). Printsipy formirovaniya sotsiolingvisticheskoy kompetentsii na nachal'nom etape yazykovogo vuza [Principles of formation of sociolinguistic competence at the initial stage of a language university]. *Vestnik nauki TGU*, 1(8), 103–105. (in Russ.).
- Chomaeva, A.A. (2023). Sotsiolingvisticheskaya kompetentsiya kak faktor professionalizma budushchego spetsialista [Sociolinguistic competence as a factor of future professionalism]. *Mir nauki. Pedagogika i psikhologiya*, 11(2): 34PDMN223. Retrieved 20 February 2025 from <https://mir-nauki.com/PDF/34PDMN223.pdf>. (In Russ.).
- Costa, R., Roche, C., & Salgado, A. (2022). *LexModel – Core Terminology for Lexicography*. Retrieved 17 January 2024 from <https://hal.science/hal-03730918>
- Fuertes-Olivera, P., & Bergenholtz, H. (2011). *E-Lxicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London: Bloomsbury Academic. <https://doi.org/10.5040/9781474211833>

- Granger, S., & Paquot, M. (2012). *Electronic Lexicography*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780199654864.003.0001>
- Grimm, N. (2022). Documentary Approaches to Lexicography. In: M.E. Ekpenyong, & I.I. Udoh (Eds.), *Current Issues in Descriptive Linguistics and Digital Humanities*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2932-8_37
- Imperativy gosudarstvennoy etnopolitiki Respubliki Kazakhstan (2012). [Imperatives of the state ethnopolicy of the Republic of Kazakhstan]. Analiticheskiye materialy i metodicheskiye rekom. dlya gos. organov na kaz. i rus. yaz. / pod obshch. red. Ye.L. Tugzhanova. Astana. (in Russ.).
- Karlinskiy, A.Ye. (1990). *Osnovy teorii vzaimodeystviya yazykov* [Fundamentals of the theory of language interaction]. Almaty: Nauka. (in Russ.).
- Khasanov, B. (1976). *Yazyki narodov Kazakhstana i ikh vzaimodeystviye* [Languages of the peoples of Kazakhstan and their interaction]. Alma-Ata: Nauka. (in Russ.).
- Kenesbayev, S.K. (1987). *Issledovaniya po kazakhskomu yazykoznaniyu* [Research on Kazakh linguistics]. Almaty: Nauka. (in Russ.).
- Kopylenko, M.M., & Akhmetzhanova, Z.K. (1984). *Foneticheskaya interferentsiya v russkoy rechi kazakhov* [Phonetic interference in Russian speech of Kazakhs]. Alma-Ata: Nauka. (in Russ.).
- Kurmanbayuly, Sh. (2002). *Kazak terminologiyasinin damu kezenderi* [Development of Kazakh terminology]. Astana: "Elorda". (in Russ.).
- Nielsen, S. (2018). LSP Lexicography and Typology of Specialized Dictionaries. In J. Humbley, G. Budin, & C. Laurén (Eds.), *Languages for Special Purposes: An International Handbook*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 71–95. <https://doi.org/10.1515/9783110228014-004>
- Salgado, A. (2021). *Terminological Methods in Lexicography: Conceptualising, Organising and Encoding Terms in General Language Dictionaries*. Doctoral dissertation, NOVA University. Retrieved 23 December 2024 from <https://core.ac.uk/download/pdf/516522153.pdf> (in Russ.).
- Slovar' sotsiolingvisticheskikh terminov. (2007). [Dictionary of sociological terms]. Izd. 2-ye, dopoln. i pererab. Otv. red. E.D. Suleimenova. Almaty: Kazak universiteti. (in Russ.).
- Suleimenova, E.D., & Shaimerdenova, N.Zh. (2002). *Slovar' sociologicheskikh terminov* [Dictionary of sociological terms]. Almaty: Kazak universiteti. (in Russ.).
- Tipovyye uchebnyye programmy tsikla obshcheobrazovatel'nykh distsiplin dlya organizatsiy vysshego i (ili) poslevuzovskogo obrazovaniya. (2018). [Standard curricula for the cycle of general educational disciplines for organizations of higher and (or) postgraduate education]. Sbornik. Astana. (in Russ.).
- Yakovenko, L.K. (2011). Rechevoy portret professionala (sotsiolingvisticheskaya praktika) [Speech portrait of a professional (sociolinguistic practice)]. In: *Aktual'nyye problemy filologii i lingvodidaktiki: yazyk, soznaniye, etnos, kul'tura*. Mater. mezhdunar. nauch. konf., posvyashch. 60-letiyu prof. N.V. Dmitryuk. Shymkent: MKTU imeni Yasavi, AIU, 113–121. (in Russ.).

А.С. Нурахынова, Н.Ж. Шаймерденова
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы, Қазақстан

ОРЫС ТІЛІН ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақала техникалық университет студенттерінің орыс тілін оқыту барысында социолингвистикалық сөздіктерді пайдалана отырып, әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілігін қалыптастыру мәселелерін зерттеуге арналған. Әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілік болашақ мамандардың құзыреттілік моделінің маңызды компоненті ретінде қарастырылады. Мақалада негізінен студенттердің әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілігінің қалыптасу деңгейін көрсететін нәтижелерге ерекше назар аударылады. Зерттеу орыс тілін ана тілі емес ретінде оқитын 1-ші және 2-ші курс техникалық мамандықтарындағы 266 студентке жүргізілген сауалнамаға негізделген. Сұрақтар ашық сипатта болды және студенттердің әлеуметтік-лингвистикалық маңызды ұғымдар мен фактілер жөніндегі білімін анықтауға бағытталды: Қазақстандағы қазақ тілінің және орыс тілінің мәртебесі, «тіл саясаты», «тілдік жағдай» терминдері, сондай-ақ көптілділік саласындағы білім беру саясаты туралы. Студенттер негізінен тілдердің мәртебесі, әлеуметтік-лингвистиканың маңызды ұғымдары, білім берудегі көптілділік саясаты жөніндегі білімдерін жақсы деңгейде көрсетті. Дегенмен, сауалнама нәтижелері көрсеткендей, сабақтарда қосымша оқу материалы ретінде әлеуметтік-лингвистикалық сөздік жеткілікті қолданылмайды. Оны қолдану студенттердің әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілігін арттырады. Біз жүргізген «Жоғары оқу орындарына арналған орыс тілі бойынша типтік бағдарлама» талдау сабақ тақырыптарында филологиялық емес, техникалық мамандықтардағы студенттердің әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілігін арттырудың әлеуетті мүмкіндіктері бар екенін көрсетеді. Бұл мүмкіндіктерді лексикографиялық дереккөздерді пайдалана отырып тапсырмалар әзірлеу арқылы іске асыруға болады. Авторлар техникалық жоғары оқу орны студенттері арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде алынған деректердің маңыздылығын атап өтеді. Бұл деректер орыс тілін оқыту процесін және Қазақстанның мультимәдениетті контекстіндегі білім беру бағдарламаларын жетілдіруге ықпал ете алады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік-лингвистикалық құзыреттілік, Қазақстан, тіл саясаты, тіл мәртебесі, техникалық мамандықтардағы студенттер, әлеуметтік-лингвистикалық сөздік.

A.S. Nurakhynova, N.Zh. Shaimerdenova
al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

FORMATION OF STUDENTS' SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE IN LEARNING THE RUSSIAN LANGUAGE

Abstract. The article explores the issues related to the development of sociolinguistic competence among students of technical universities in the process of learning the Russian language using sociolinguistic dictionaries. A definition of sociolinguistic competence is provided as an essential component of the competency-based model for future specialists. The article focuses primarily on the results indicating the level of students' sociolinguistic competence development. The study is based on a survey of 266 students in technical specialties who are learning Russian as a non-native language in their first and second years. The questions were open-ended and aimed at assessing students' knowledge of key sociolinguistic concepts and facts, such as the status of the Kazakh language in Kazakhstan, the Russian language, the terms "language policy" and "language situation," as well as educational policy in the field of multilingualism. The students predominantly demonstrated knowledge of language status, key sociolinguistic concepts, and multilingualism education policy. However, the survey revealed that the sociolinguistic dictionary is not sufficiently used in lessons as supplementary learning material. Its use will increase the sociolinguistic competence of students. Our analysis of the "Standard Russian Language Program" for higher education shows that the lesson topics contain potential opportunities for enhancing the sociolinguistic competence of non-philology and technical students by developing assignments based on the use of lexicographic sources. The authors emphasize the significance of the survey data collected from technical university students, as it can contribute to improving the process of learning the Russian language and enhancing educational programs in the multicultural context of Kazakhstan.

Keywords: sociolinguistic competence, Kazakhstan, language policy, language status, technical students, sociolinguistic dictionary.

Вклад авторов

Нурахынова А.С. – программное обеспечение, курирование данных, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

Шаймерденова Н.Ж. – концептуализация, методология, написание – обзор и редактирование.

З.К. Темиргазина*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан**Павлодар, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>*email: temirgazina_zifa@pspu.kz***Ю.С. Мельничук***Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан**Павлодар, Казахстан* <https://orcid.org/0009-0009-0225-5027>*email: yulya_melnichuk@list.ru***КОМПОЗИТЫ-ОККАЗИОНАЛИЗМЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ
Д. НАКИПОВА: ТРАНСКУЛЬТУРНАЯ СЕМИОТИКА**

Аннотация. В статье анализируется художественно-эстетическая роль окказиональных сложных глаголов, графически оформленных с помощью дефиса, в авторском стиле романа Дюсенбека Накипова «Круг пепла: роман интенций». Выявлено, что глагольные композиты служат созданию многоплановых, экспрессивно насыщенных образов событий. На соединение глаголов в едином композите в русском тексте романа повлияли морфологические особенности казахского языка, для которого типично функционирование глагольных сложных или аналитических конструкций, выполняющих единую синтаксическую функцию и обозначающих «единое событие». Это отражает транскulturность художественного мировоззрения автора. Метод компонентного анализа семантики композитов позволяет установить общие семы в глагольных компонентах. Установлено, что между элементами композита возникают паратаксические отношения: последовательность, одновременность действий. Один из элементов композита может нести на себе основную смысловую нагрузку, придавая событию экспрессивность, эмоциональность, усиливая тем самым воздействие на читателя. Функционирование глагольных композитов-окказионализмов в тексте Накипова создает уникальный синтаксис текста, особый ритм и интонационную структуру, передавая взаимодействие различных семиотических систем: музыки, хореографии, вербальных знаков. Использование глагольных композитов в художественном стиле Накипова относится к уникальным авторским транскulturным приемам.

Ключевые слова: Д. Накипов, «Круг пепла», транскulturность, окказиональное словотворчество, композиты, глагольные сериальные конструкции.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления статьи: 17.02.2025

Дата приема в печать: 20.04.2025

Введение

Казахстанский писатель Дюсенбек Накипов известен также, как хореограф-либреттист, сценарист. Его литературные произведения несут в себе следы его театральной деятельности. В них затрагиваются такие важные проблемы, как поиск своего места в мире, сохранение национально-культурных традиций и при этом способность адаптироваться к современности. В его творчестве можно увидеть попытки осмысления трансформации казахской литературы и её интеграции в глобальную культурную среду. Накипов часто работал с элементами магического реализма, что помогало ему передать многозначность и сложность человеческой жизни.

Творчеству Д. Накипова посвящен ряд научных исследований, в которых оно рассматривалось с постмодернистских позиций, с точки зрения интертекстуальности и других художественных особенностей. Литературоведы отмечают в его художественных текстах такие параметры постмодернистской литературной техники, как использование функциональных кодов и маркеров, символичность, сложный синтаксис и экспрессивность. Особое внимание уделяется роману «Круг пепла: роман интенций» (Накипов, 2005), который рассматривается как пример постмодернистского гипертекста в современной казахстанской литературе. Через анализ авторского дискурса и концептуальных характеристик произведения А.Ж. Жаксылыков, А.Ж. Жапарова делают вывод о значительном вкладе Накипова в развитие постмодернистской эстетики в Казахстане (Жаксылыков, Жапарова, 2014). Это мнение поддерживает и Э.Т. Какильбаева: «Роман интенций Д. Накипова органично вписан в контекст современной ему казахстанской постмодернистской литературы конца XX – начала XXI веков» (Какильбаева, 2019, с. 1841).

Ж.С. Толысбаева исследовала восточные корни литературных образов в романе «Круг пепла» (Толысбаева, 2009). Также внимание исследователей привлекла жанровая сторона этого романа, в частности, отражение в нем традиций антиутопии (Овчеренко, 2021), специфика хронотопа романа (Овчеренко, Щенникова, 2024). В статье Н.У. Исиной подчеркивается традиционализм в изображении художественного пространства романа, в конструировании «алматинского» текста: “Traditionalism is found, for example, in the image of artistic space in the novel by D. Nakipov. So, the book reproduces a lot of toposes: city (Alma-Ata, St. Petersburg) and aul (the birthplace of the Ballet dancer), theater (stage, scene, class) and the daily routine (apartment, shop, café), the earthly life and extraterrestrial (cosmic) civilization” (Исина, 2016, с. 1169). [Традиционализм обнаруживается, например, в изображении художественного пространства в романе Д. Накипова. Так, в книге воспроизводится множество топосов: город (Алматы, Санкт-Петербург) и аул (родина артиста балета), театр (сцена, подмостки, класс) и повседневность (квартира, магазин, кафе), земная жизнь и внеземная (космическая) цивилизация. – Перевод наш. З.Т., Ю.М.].

Ш.К. Жаркынбекова и В.А. Вишницкая рассматривают концептуализацию понятия «путь» в романе Д. Накипова, а также то, каким образом автор передает мифологические и экзистенциальные культурные коды (Жаркынбекова, Вишницкая, 2023а). Исследователи приходят к выводу о том, что концепт «путь» в тексте романа имеет своеобразную авторскую трактовку и представляется в виде танца. Роман «Круг пепла» является репрезентантом национально-культурной и индивидуально-

авторской картины мира: «Рассмотрение культурных кодов, реализуемых в метафорических и других (невербальных, графических) единицах (теологический, мифологический, исторический, природный, социальный, пространственный, числовой), показало их связь с культурными представлениями, установками, замыслом писателя как представителя конкретного этноса» (Жаркынбекова, Вишницкая, 2023б, с. 51).

Таким образом, творчество Д. Накипова в целом вызывает интерес литературоведов, но особое внимание привлекает роман «Круг пепла», который изучен в различных аспектах. Однако окказиональное словотворчество писателя, специфика «языка автора» исследованы недостаточно. Целью нашей статьи является анализ окказионализмов-композигов, образованных сложением слов и графически оформленных с помощью дефиса, выявление их идейно-эстетической роли в художественном тексте романа Накипова с учетом транскультурности их семиотики. К композигам относят сложные слова, образованные соединением двух и более основ без соединительного элемента. В.Д. Аракин называет этот способ словообразования «агглютинативным» (Аракин, 2005, с. 207). Композиты могут оформляться графически дефисным способом написания, что является важным формальным признаком для окказиональных композигов как знаков, характерных для авторского стиля Д. Накипова.

Материалы и методы

Материалом исследования являются окказиональные слова-композигов, графически оформленные дефисом, функционирующие в тексте романа Дюсенбека Накипова «Круг пепла» (2005). С семиотической точки зрения роман насыщен символами, метафорами и культурными кодами, т.е. знаками, формальным выражением которых выступают в том числе композигов окказионального характера. В статье анализируются 267 композигов гомогенного типа, состоящих из нескольких глаголов. Они составляют 14% от общего числа окказиональных слов-композигов (1912 слов) в тексте романа Накипова.

Методология исследования носит междисциплинарный характер, она основывается на сочетании лингвистического, литературоведческого и семиотического подходов. Структурный анализ позволил выделить и систематизировать окказиональные структурные элементы текста, характеризуя их с словообразовательной и грамматической точек зрения. Метод компонентного анализа способствовал выявлению смысловых элементов окказионализмов и конструированию авторской семантики, заложенной в композигах как сложных знаках. Количественный анализ использовался для определения частотности тех или иных типов окказионализмов как специфического эстетического приема в реализации идейно-художественного замысла романа. Основным инструментом исследования стал семиотический анализ, направленный на изучение знаковых систем и их функций в тексте. Этот метод помог интерпретировать символику произведения, раскрыть глубинные культурные коды и выявить связи между различными уровнями смысла.

Взаимосвязь используемых методов отражена в Таблице 1.

Таблица 1. Междисциплинарность методологии исследования

Лингвистические методы	Литературоведческие методы	Семиотический метод
Метод компонентного анализа. Функция: определить семантику окказионализмов, выявить авторские смыслы	Формально-структурный метод. Функция: определить роль сложных слов в выражении идейно-эстетического замысла автора, в сюжете и композиции романа	Семиотический анализ. Функция: выявить особенности окказиональных сложных слов, оформленных с помощью дефиса, как специфического знака в художественной семиотике
Структурный анализ. Функция: установить словообразовательные типы окказионализмов		

Применение различных методов обеспечило комплексный подход к интерпретации художественного текста, позволило охватить его разные аспекты, способствуя более глубокому пониманию авторской концепции и специфики художественной семиотики произведения.

Результаты и обсуждение

Из художественного текста романа Накипова извлечены окказионализмы, которые образованы путем сложения и дефисного оформления нескольких слов (от двух до пяти и больше) в одно сложное слово. С точки зрения синтаксической семантики между компонентами базового сочетания композитов выделяются паратаксические (сочинительные), гипотаксические (подчинительные), предикативные отношения.

Автор соединяет как одинаковые части речи, например, *закрывания-зарастания-затемнения*, так и разные части речи: [существительное + прилагательное] – *самка-богомолка-боготворимая*, [наречие + глагол] – *упоительно-воссиял*, [деепричастие + глагол] – *исчезая-таяли*. Таким образом, окказионализмы-композиты носят в художественном стиле Накипова гомогенный и гетерогенный характер с точки зрения частеречной принадлежности компонентов сложного слова.

В следующей таблице показано общее количество композитов-окказионализмов гомогенного и гетерогенного характера, извлеченных из текста романа Накипова.

Таблица 2. Количество композитов-окказионализмов с точки зрения гомогенности – гетерогенности частеречной принадлежности компонентов

	Часть речи	Количество	% соотношение
I.	Гомогенные модели композитов		
1	[сущ. + сущ.]	1089	57%

2	[прилаг. + прилаг.]	347	18%
3	[глагол. + глагол.]	269	14%
4	[нареч. + нареч.]	60	3%
5	[дееприч. + дееприч.]	27	1%
6	[прич. + прич.]	10	0,5%
II.	Гетерогенные модели композитов	110	6%
	Итого	1912	100 %

Рассмотрим с помощью компонентного анализа смысл глагольных композитов, объединенных графически с помощью дефиса в тексте Накипова: *В широком настенном аквариуме **плыли-вились-переливались** разноцветные рыбки, светясь-проецируясь невесомой виртуально-перламутрово-нежной плотью-деликатесом для вождения-утоления самого изысканного вкуса-интеллекта гурмана усатого...* (Накипов, 2005, с. 5).

Автор соединяет отдельные глаголы в композит для создания эффекта непрерывного, многослойного действия, которое формирует ощущение текучести и многоцветности описываемой сцены. Каждый компонент-глагол добавляет новую деталь к общей картине: «*плыли*» фиксирует базовое движение в пространстве, «*вились*» добавляет сему изящества движения, плавности извивающихся линий, уподобляя движение танцу, «*переливались*» акцентирует игру света и красок, создавая эстетическую визуальную динамику. Окациональное соединение глаголов в композите как специфическом семиотическом знаке подчёркивает одновременность и взаимосвязь всех этих действий, создавая многомерный разноплановый образ и емкий смысл художественного знака. В результате читатель воспринимает сцену как единое целое, где физическое движение рыбок, их форма и световые эффекты объединяются в целостное гармоничное явление.

В начале XX века немецкий исследователь D. Westermann (1907) выявил в западно-африканских языках акан и эве глагольные комбинации, которые могли быть частично переведены сокращенными предложениями или отдельными структурами предложений, однако очень часто они выражались одним глаголом. И это объясняется семантическими свойствами глагольных конструкций. “Der Eweer beschreibt nämlich jede Handlung, jeden Vorgang in allen Einzelheiten vom Beginn bis zum Ende und drückt jede solche Einzelhandlung durch ein besonderes Verbum aus; er zerlegt jede Handlung in ihre einzelnen Teile und bringt jeden Teil für sich zur Darstellung, während wir im Deutschen nur die Haupthandlung herausgreifen und sie durch ein Verbum ausdrücken, während alle Nebenhandlungen entweder ganz unberücksichtigt bleiben oder mittels einer Präposition, eines Adverbs, einer Konjunktion oder einer Vorsilbe des Verbum etc. wiedergegeben werden” (Westermann, 1907, с. 95). [Носитель языка эве описывает каждое действие, каждый процесс в мельчайших подробностях от начала до конца и выражает каждую такую деталь особым глаголом; он разбивает каждое действие на отдельные части и представляет каждую часть отдельно, тогда как в английском языке мы выделяем только главное действие и выражаем его глаголом, а все второстепенные действия либо совершенно не учитываем, либо воспроизводим с помощью предлога, наречия, союза или префикса глагола и т. д. Перевод – З.Т., Ю.М.]. Таким образом, Westermann описал глагольные комплексы, состоящие из двух и более глаголов, как специфически детализированный семантический способ описания «единого события», продиктованный взглядом носителей языка

на мир. W.T. Balmer & F.C.F. Grant впервые использовали для наименования этого языкового явления термин «serial verb construction» («сериальные глагольные конструкции») (Balmer & Grant, 1929; см. также: Aikhenvald & Dixon, 2005).

Для агглютинативных языков, к которым относится и казахский язык, сериальные вербальные конструкции выступают естественной частью грамматической системы, демонстрируя синкретичность значения в разделенной последовательности глагольных форм, например, *жүгіріп жүр* («бежит») *ойнап келе жатыр* («подходит, играя»). Важно, что последовательность глаголов в казахском языке сохраняет одинаковые морфологические характеристики времени, наклонения, вида, лица, числа, рода и объединяется семантикой «единого события», например, приведенный выше композит *плыли-вились-переливались* характеризуется общими грамматическими признаками: индикатив, прошедшее время, несовершенный вид, множественное число. Важную роль в означающем композита как художественного знака играет дефис, который выполняет функцию графического оформления компонентов композита в единое слово, в единый знак, обозначающий сложное, но «единое событие». Между глаголами-элементами композита определяются паратаксические отношения, характеризующие их как равноправные элементы в составе композита.

Мы полагаем, что в основе авторского словотворчества Накипова лежит именно это свойство глагольных конструкций казахского языка обозначать «единое событие», перенесенное писателем на материю русского языка. В результате влияния (вольного или невольного) оно породило в русском языке казахского писателя глагольные композиты со своеобразной многоплановой семантикой, где-то трудно уловимой, зыбкой, но создающей полифоничные образы событий и действий. Они стали специфической чертой транскультурного языкового стиля писателя, способом отразить его мультикультурный взгляд на окружающий мир.

О взаимосвязи морфологической структуры агглютинативных языков с процессом словообразования свидетельствует и мнение В.Д. Аракина, который называл сложение слов без соединительных элементов «агглютинативным» способом словообразования, о чем мы писали выше в статье.

Рассмотрим семантическую специфику композитов-окказионализмов в тексте романа Накипова. В предложении *Да! Там, в те дни грохотала поистине «пушечная» балетная канонада! Это надо было видеть-созерцать-пить, как драгоценное вино для глаз* (Накипов, 2005, с. 88) функционирует композит *видеть-созерцать-пить*, состоящий из трех глагольных компонентов. Они имеют следующие значения: *видеть* – «воспринимать зрением» (Кузнецов, 2000, с. 130), *созерцать* – «(книжн.) рассматривать, пассивно наблюдать» (Кузнецов, 2000, с. 1230), *пить* – «1) глотая, поглощать какую-либо жидкость. 2) вбирать в себя, вдыхать глубоко, с наслаждением» (Кузнецов, 2000, с. 835). Первые два глагола объединены общей семой «воспринимать зрением, наблюдать», причем глагол *созерцать* носит возвышенную, книжную стилистическую окраску, автор тем самым придает событию возвышенный характер. В третьем глаголе *пить* писатель задействует потенциальную сему «впитывать, поглощать, наслаждаться» разворачивающейся перед глазами картиной балетного спектакля. Метафорическое употребление третьего компонента придает всему композиту многоплановое, экспрессивно-выразительное значение. Отношения между элементами композита характеризуются с грамматической точки зрения как паратаксические, передающие

одновременность осуществления названных действий.

Таким образом автор создает сложное, но «единое событие»: наблюдая, с наслаждением впитывать в себя балетное искусство. Семантика композита *видеть-созерцать-пить* перекликается со сравнением как *драгоценное вино для глаз*, подкрепляющим семы наслаждения и визуального восприятия в композите. Автор с помощью глагольного композита возводит обычный просмотр балетного спектакля в возвышенное, духовное действо, приносящее наслаждение ему и зрителям. Основная художественно-смысловая нагрузка ложится на последний компонент в композите, поэтому художественно-эстетическая роль элементов в рассматриваемом окказионализме различна.

Во следующей фразе функционируют два разных глагольных композита-окказионализма: *Все подумали, что вернется вскоре и принялись гужевать-обсуждать-смеяться-грустить*, а Дока обиделся, что так и не смог *сказать-поведать*, как она – Балерина – была прекрасна сегодня и всегда! (Накипов, 2005, с. 212).

Четырехэлементный композит *гужевать-обсуждать-смеяться-грустить* создает картину, где несколько приятелей собрались, чтобы весело провести время, обменяться новостями, мыслями и эмоциями. Элемент *гужевать* разговорного стиля, имеет значение «весело проводить время; выпивать» (Кузнецов, 2000, с. 234), *обсуждать* – значение «всесторонне рассмотреть, разобрать что-либо, высказать своё мнение, свои соображения по поводу чего-либо» (Кузнецов, 2000, с. 688), *смеяться* – «издавать смех» (Кузнецов, 2000, с. 1218), *грустить* – «испытывать чувство грусти; печалиться» (Кузнецов, 2000, с. 232). Событие «встреча друзей» сопровождается выпивкой, на что указывает семантика глагола *гужевать*, веселыми и грустными разговорами (см. семантику элементов *обсуждать, смеяться, грустить*). Окказионализм, обозначая конкретные действия (выпивку, разговор), включает в образ события эмоциональный ореол смеха и грусти, что усиливает экспрессивно-воздействующий потенциал окказионализма на читателя (Рахимжанов, Акишева, Темиргазина, 2020). Также нужно отметить, что глагольные компоненты соединены паратаксическими отношениями, передавая последовательность действий в «едином событии».

Двухкомпонентный композит *сказать-поведать* передает семантику речевого события: *сказать* – «выразить словесно мысли, мнения, сообщать (устно или письменно); произнести» (Кузнецов, 2000, с. 1191), *поведать* – «сообщить, рассказать (обычно неторопливо, подробно)» (Кузнецов, 2000, с. 850). Второй компонент несет основную идейно-смысловую нагрузку, передавая значение важности информации, которую хочет рассказать персонаж в комфортной обстановке, неторопливо, во всех деталях и подробностях. Можно говорить о том, что этот компонент связан с первым компонентом отношениями уточнения и дополнения, а не хронологическими связями одновременности или последовательности, как в предыдущих глагольных композитах.

В следующей фразе *Целое тревожное десятилетие пришлось травить-изгонять-ничтожить* это скользкое проклятие, мохотелом единое, множественное в исчислениях-гранулах-корпускулах малых-мохнатых-мишистых (Накипов, 2005, с. 165) глагольный композит *травить-изгонять-ничтожить* выражает длительный и мучительный процесс воздействия с целью уничтожения. *Травить*, согласно словарю, означает «постепенно уничтожать с помощью ядов»

(например, травить вредителей) (Кузнецов, 2000). Этот глагольный элемент в контексте с глаголом *изгонять* в значении «выгонять, заставляя уйти»; «удалять кого-то из какого-либо места» (например, изгонять врагов) подразумевает активное и насильственное устранение чего или кого-либо. Последний элемент композита *ничтожить* «уничтожать, сводить к ничтожеству»; «полностью уничтожать» (например, ничтожить врага) подразумевает полное искоренение объекта, его превращение в ничто. Глагольные элементы в композите объединены семой уничтожения объекта, но каждый из них добавляет свой оттенок интенсивности процесса: *травить* указывает на постепенность и применение ядовитых средств, *изгонять* – на активное насильственное удаление откуда-либо, а *ничтожить* – на полную степень уничтожения.

Иными словами, элементы в композите связаны хронологическими отношениями последовательности этапов и степенью интенсивности уничтожения: от постепенного до полного уничтожения. Дефис как важный семиотический элемент знака-композита служит для объединения этих глаголов и подчеркивает их неразрывную связь, а также усиливает авторское восприятие процесса как многогранного и многоэтапного.

Заключение

Соединение глаголов в композитах нужно рассматривать как элемент авторского индивидуального стиля. Оно выступает, во-первых, как языковая игра: дефисное соединение разрушает стандартный синтаксис, создавая новую структуру и интонацию текста, во-вторых, передает влияние музыки: глаголы соединены таким образом, чтобы создать необычную ритмико-мелодическую организацию слов и предложений, которые перекликаются с основной темой романа – музыкальной и балетно-танцевальной.

Таким образом, использование композитов в художественном произведении подчеркивает особую стилистическую задачу автора – создание многослойных образов, смысловых ассоциаций и передачу нюансов события и действия через различные сочетания глаголов в композите. Возникновению уникального транскультурного приема в художественном стиле Дюсенбека Накипова способствовало влияние грамматических традиций казахского языка, в частности, соединение нескольких глаголов для обозначения «единого события», о чем мы писали выше. Создание окказиональных композитов демонстрирует не только языковую гибкость писателя, но и его стремление интегрировать элементы разных семиотических систем (языка, танца, музыки) в разных знаках, что отвечает художественно-эстетическому мировоззрению самого автора, который был хореографом, сценаристом, поэтом и прозаиком. Это позволило ему увидеть в каждой отдельной семиотической системе новые эстетические возможности и инкапсулировать их в таком вербальном знаке, как сложные слова, формируя уникальный синестетический стиль повествования, усиливая эмоциональное воздействие на читателя.

Благодарность. Исследование финансировано Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, грант ИРН №АР23487222 «Транскультурная русскоязычная литература Казахстана как часть мирового литературного мейнстрима».

Список использованной литературы

- Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. 3-е изд. Москва: Физматлит, 2005. 232 с.
- Жаксылыков А.Ж., Жапарова А.Ж. Гипертекст Дюсенбека Накипова // Вестник КазНУ. Серия филологическая. 2014. № 152(6). С. 47–53.
- Жаркынбекова Ш.К., Вишницкая В.А. Концепт «путь» как репрезентация культурных кодов (на материале романа Д. Накипова «Круг пепла») // Керуен. 2023а. № 2(79). С. 127–141.
- Жаркынбекова Ш.К., Вишницкая В.А. Познание мира сквозь призму авторского видения коммуникативного события // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Language and Literature: Theory and Practice / Язык и литература: теория и практика. 2023б. № 3. С. 46–53. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-3-33-42>.
- Исина Н.У. Circle as a Reflection: “Almaty” Text as a Way to Express Traditionalism (D. Nakipov’s Novel “The Circle of Ash”) // Журнал Сибирского федерального университета. Гуманитарные и социальные науки. 2016. № 5(9). С. 1166–1173.
- Какильбаева Э.Т. «Круг пепла» Д. Накипова в контексте современной казахстанской прозы // Русское слово в многоязычном мире: материалы XIV Конгресса МАПРЯЛ / ред. Н.А. Боженкова, С.В. Вяткина, Н.И. Клушина и др. 2019. С. 1840–1846.
- Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт, 2000. 1536 с.
- Овчеренко У.В. Традиции жанра антиутопии в романе Д. Накипова «Круг пепла. Роман интенций» // Мир науки, культуры, образования. 2021. № 1(86). С. 437–439.
- Овчеренко У.В., Щенникова Н.В. Хронотоп романа Д. Накипова «Круг пепла» // Полилингвильность и транскультурные практики. 2024. № 2. Т. 21. С. 250–259. EDN: NBUIBI. <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2024-21-2-250-259>.
- Рахимжанов К.Х., Акошева М.К., Темиргазина З.К. Метафорическо-метонимическая интерпретация сердца в казахском и тувинском языках: взаимодействие языка, анатомии и культуры // Новые исследования Тувы. 2020, № 4. С. 261–271. <https://doi.org/10.25178/nit.2020.4.18>
- Толысбаева Ж.Ж. Восточные корни литературных образов (по роману Д. Накипова «Круг пепла») // Актуальные научные достижения. Филологические науки. 2009. URL: http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Philologia/49040.doc.htm (дата обращения: 11.01.2025)
- Aikhenvald, A.Y. & Dixon, R.M.W. (eds). (2005). *Serial Verb Constructions: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 394 p.
- Balmer, W.T. & Grant, F.C.F. (1929). *A grammar of the Fante-Akan language*. London: Atlantis Press. 224 p.
- Westermann, D. (1907). *Grammatik der Ewe-Sprache*. Berlin, Reimer.

Источники

- Накипов Д. Круг пепла: роман интенций. Алматы: Искандер, 2005. 226 с.

References

- Aikhenvald, A.Y. & Dixon, R.M.W. (eds). (2005). *Serial Verb Constructions: A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press.

- Balmer, W.T. & Grant, F.C.F. (1929). *A grammar of the Fante-Akan language*. London: Atlantis Press.
- Isina, N.U. (2016). Circle as a Reflection: “Almaty” Text as a Way to Express Traditionalism (D. Nakipov’s Novel *The Circle of Ash*). *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*, 5(9), 1166–1173.
- Kakil’baeva, E.T. (2019). “Krug pepla” D. Nakipova v kontekste sovremennoy kazakhstanskoy prozy [“The Circle of Ash” by D. Nakipov in the context of contemporary Kazakhstani prose]. In: N.A. Bozhenkova, S.V. Vyatkina, N.I. Klushina, & others (eds), *Russkoe slovo v mnogoyazychnom mire: materialy XIV Kongressa MAPRYAL*, 1840–1846. (in Russ.).
- Kuznetsov, S.A. (2000). *Bol’shoy tolkovyy slovar’ russkogo yazyka. Avtorskaya redaktsiya* [Big explanatory dictionary of the Russian language. Author’s edition]. Sankt-Peterburg: Norint. (in Russ.).
- Ovcherenko, U.V. (2021). Traditsii zhanra antiutopii v romane D. Nakipova “Krug pepla. Roman intensiy” [Traditions of the dystopia genre in D. Nakipov’s novel “The Circle of Ash. A Novel of Intentions”]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya*, 1(86), 437–439 (in Russ.).
- Ovcherenko, U.V. & Shchennikova, N.V. (2024). Khronotop romana D. Nakipova “Krug pepla” [Chronotope of D. Nakipov’s novel “The Circle of Ash”]. *Polilingvial’nost’ i transkul’turnye praktiki*, 2(21), 250–259. EDN: NBUIBI. (in Russ.). <https://doi.org/10.22363/2618-897X-2024-21-2-250-259>
- Rakhimzhanov, K., Akosheva, M., & Temirgazina, Z. (2020). Metaforicheskometonimicheskaya interpretatsiya serdtsa v kazakhskom i tuvinskom yazykakh: vzaimodeystviye yazyka, anatomii i kul’tury. [Metaphorical and metonymic interpretation of the heart in the Kazakh and Tuvan languages: the interaction of language, anatomy and culture]. *Novyye issledovaniya Tuvy*, 4, 261–271. (in Russ.). <https://doi.org/10.25178/nit.2020.4.18>
- Tolysbaeva, Zh.Zh. (2009). Vostochnye korni literaturnykh obrazov (po romanu D. Nakipova “Krug pepla”) [Eastern roots of literary images (based on D. Nakipov’s novel “The Circle of Ash”)]. In: *Aktual’nye nauchnye dostizheniya. Filologicheskie nauki*. Retrieved 1 February 2025 from http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Philologia/49040.doc.htm (in Russ.).
- Westermann, D. (1907). *Grammatik der Ewe-Sprache*. [Grammar of the Ewe language]. Berlin, Reimer. (in Germ.)
- Zhaksylykov, A.Z. & Zhaparova, A.Z. (2023). Gipertekst Dyusenbeka Nakipova [Hypertext of Dyusenbek Nakipov]. *Vestnik KazNU. Seriya filologicheskaya*, 152(6), C. 47–53. (in Russ.).
- Zharkynbekova, Sh.K. & Vishnitskaya, V.A. (2023a). Kontsept “put” kak reprezentatsiya kul’turnykh kodov (na materiale romana D. Nakipova “Krug pepla”) [The concept “path” as a representation of cultural codes (based on the novel by D. Nakipov “The Circle of Ash”)]. *Keruen*, 2(79), 127–141 (in Russ.).
- Zharkynbekova, Sh.K. & Vishnitskaya, V.A. (2023b). Poznanie mira skvoz’ prizmu avtorskogo videniya kommunikativnogo sobytiya. [Cognition of the world through the prism of the author’s vision of a communicative event]. *Til jāne ādebīet: teorīyası men tājirībesi / Language and Literature: Theory and Practice*, 3, 46–53. (in Russ.) <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-3-33-42>

Sources

Nakipov, D. (2005). *Krug pepla: roman intentsiy* [The Circle of Ash: A Novel of Intentions]. Almaty: Iskander (in Russ.).

З.К. Темірғазина, Ю.С. Мельничук

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті
Павлодар, Қазақстан*

**Д. НАКИПОВТИҢ КӨРКЕМ СТИЛІНДЕГІ КОМПОЗИТТЕР-
ОККАЗИОНАЛИЗМДЕР:
ТРАНСМӘДЕНИ СЕМИОТИКАСЫ**

Аңдатпа. Мақалада Дюсенбек Накиповтың «Күл шеңбері: Интенция романы» атты көркем шығармасындағы сызықша арқылы графикалық түрде жасалған окказионалды күрделі етістіктердің көркемдік-эстетикалық ролі талданады. Етістік құрамалары оқиғаның көп қырлы, мәнерлі бай бейнесін жасауға қызмет ететіні анықталды. Орыс тіліндегі мәтінде етістіктердің бір композитке бірігуіне қазақ тіліне тән морфологиялық ерекшеліктер әсер еткені көрсетілді, қазақ тілінде біртұтас синтаксистік қызмет атқарып, «бір оқиғаны» білдіретін күрделі немесе аналитикалық етістік құрылымдары кеңінен қолданылады. Бұл автордың көркем дүниетанымының трансмәдени сипатына ие екенің көрсетеді. Құрама сөздердің семантикасын компоненттік талдау әдісі етістік компоненттерінде ортақ семалар орнатуға мүмкіндік береді. Құрама элементтердің арасында паратаксистік қатынастар туындайтыны анықталды: іс-әрекеттердің реттілігі, бір мезгілдігі байқалады. Композиттік элементтердің бірі оқиғаның мәнерлілігін, эмоционалдылығын беріп, сол арқылы оқырманға әсер етуді күшейте отырып, негізгі мағыналық жүктемені көтереді. Накипов мәтініндегі вербальды композиттік-окказионализмдердің қызметі әртүрлі семиотикалық жүйелердің: музыка, хореография, сөздік белгілердің өзара әрекетін жеткізе отырып, мәтіннің ерекше синтаксисін, ерекше ырғақ пен интонациялық құрылымды қалыптастырады. Накиповтың көркемдік стилінде етістік құрамаларын қолдану – автордың бірегей трансмәдени әдістерінің бірі болып табылады.

Түйінді сөздер: Д. Накипов, «Күл шеңбері», трансмәдениет, окказионалды сөз жасау, композиттер, етістікті сериялық конструкциялар.

Z.K. Temirgazina, Yu.S. Melnichuk

*A. Margulan Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan*

**OCCASIONAL COMPOUND VERBS IN THE LITERARY STYLE OF D.
NAKIPOV: TRANSCULTURAL SEMIOTICS**

Abstract. The article analyzes the artistic and aesthetic function of occasional compound verbs, graphically formed with a hyphen, in the authorial style of Dyusenbek Nakipov's novel "The Circle of Ashes: A Novel of Intentions". It has been revealed that verbal compounds contribute to the creation of multi-layered, expressively rich depictions of events. The fusion of verbs into a single compound in the Russian-language text of the novel is influenced by the morphological features of the Kazakh language, in which

compound or analytic verbal constructions are typical. These constructions perform a unified syntactic function and denote a “single event”. This reflects the transcultural nature of the author’s artistic worldview. The method of componential analysis of the compound verbs’ semantics makes it possible to identify common semes in the verbal components. It has been established that paratactic relations emerge between the elements of the compound, such as the sequence or simultaneity of actions. One of the elements in the compound may carry the primary semantic load, adding expressiveness and emotional intensity to the described event and thereby enhancing the reader’s perception. The use of occasional compound verbs in Nakipov’s text creates a unique syntactic structure, a distinctive rhythm, and an intonational pattern, conveying the interaction of various semiotic systems – music, choreography, and verbal signs. The use of verbal compounds in Nakipov’s literary style represents a unique authorial transcultural device.

Keywords: D. Nakipov, “The Circle of Ashes”, transculturality, occasional word creation, compounds, verbal serial constructions.

Вклад авторов

Темиргазина З.К. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Мельничук Ю.С. – методология, программное обеспечение, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

**2 БӨЛІМ.
ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ**

**РАЗДЕЛ 2.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ**

**SECTION 2.
METHODS OF TEACHING LANGUAGES**

ӨОК 372.881.161.1:81'27
FTAXP 14.25.09

[DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-2-116-128](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-2-116-128)

Ж.Е. Атығаева

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар, Қазақстан

<https://orcid.org/0009-0002-3841-851X>

email: atygayeva.zhaniya@ppu.edu.kz

А.Ш. Тілеулесова

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Астана, Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>

email: tleulesova.ardak@mail.ru

**ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ СЕМИОТИКАЛЫҚ
ТРАНСФОРМАЦИЯ**

Аңдатпа. Мақала қазақ тілінде оқытатын мектептерде орыс тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыруда семиотикалық трансформация әдісін қолдануды зерттеуге арналған. Билингвалды білім беру жағдайында авторлар семиотикалық трансформацияны вербалды, визуалды және мультимодальды таңбалық жүйелерді оқу үдерісіне біріктіру тәсілі ретінде қарастырады. 5-сыныптарда өткізілген әдістемелік эксперимент барысында интеллект-карталар, цифрлық кітаптар, комикстер, визуалды жобалар мен мәдениетаралық өзара әрекеттесу сценарийлері сияқты мультимодальды өнімдер жасалды. Оқыту үдерісі Miro, Pixton және StoryJumper сияқты цифрлық платформаларды қолдану арқылы жүзеге асырылып, бұл мәдени мағыналарды визуализациялауға және оқушыларды оқытылатын мәдениетпен диалогқа тартуға мүмкіндік берді. Семиотикалық трансформация иллюстрацияларды интерпретациялау, маршруттар құрастыру және мультфильмдерді дыбыстау тапсырмалары арқылы жүзеге асырылды. Мұндай тапсырмалар оқушылардың тұлғалық рефлексиясын, мәдениетаралық қиялын және білім беру үдерісіне белсенді

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

қатысуын ынталандырды. Мақалада сипатталған тәсіл визуалды қабылдауға және цифрлық технологияларды қолдануға бейім қазіргі заман оқушыларының танымдық және эмоционалдық ерекшеліктеріне сай келетін тиімді оқыту әдісі ретінде өз тиімділігін көрсетті. Бұл әдісті білім беру сапасын жақсарту және оқушылардың полимәдени қоғамда өмір сүруге қажетті негізгі құзыреттіліктерін дамыту мақсатында оқу үдерісіне енгізуге болады.

Түйінді сөздер: екінші тіл ретіндегі орыс тілі, билингвалды білім беру, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік, семиотикалық трансформация, цифрлық платформалар.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 13.04.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 23.05.2025

Кіріспе

Қазақстан Республикасының көпмәдениетті және көптілді кеңістігінде мектеп оқушыларының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін дамыту – қазіргі тілдік білім берудің басты бағыттарының бірі болып табылады. Бұл мәселе, әсіресе, оқу тілі қазақ тілі болып саналатын мектептерде орыс тілін екінші тіл ретінде оқыту барысында айқын көрінеді. Мұндай жағдайда оқушылар тек тілдік жүйені меңгеріп қана қоймай, орыс тілінде сөйлейтін қауымның дүниетанымы мен құндылықтарын жеткізетін мәдени кодтарды да түсінуі тиіс. Әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыру тек мәдениетаралық тиімді қарым-қатынасты қамтамасыз етпейді, сонымен бірге мәдени саналы ойлау қабілеті бар және мәдени әртүрлілікті құрметтейтін тұлғаның дамуына жағдай жасайды.

Тілді мәдениетті жеткізуші әрі әлемді түсіндіру құралы ретінде қарастыру лингвистикалық тұрғыдан терең теориялық негіздерге сүйенеді. Э. Сепир мен Б. Уорфтың еңбектерінде тіл адамның шындықты қабылдауын қалыптастыратын жүйе ретінде қарастырылады (Sapir, 1921; Whorf, 1956). Бұл тұжырымдар В. фон Гумбольдтың (1985) еңбектерінде дамытылып, ал орыс тіл білімінде В. В. Красных (2002, б. 161–162) тілдік әлем бейнесі ұғымын енгізсе, Е.М. Верещагин мен Ю.Н. Костомаров (2014) тілдік тұлғаны мәдени нормалардың тасымалдаушысы ретінде сипаттаған.

Қазақстандық контексте тіл мен мәдениет арасындағы өзара байланысты зерттеу тілдің ұлттық құндылықтарды, этникалық бірегейлікті және менталитетті бейнелейтін әлеуметтік-мәдени құбылыс ретіндегі мәнін ұғынуға бағытталған. Сонымен қатар, билингвальды және полимәдени білім беру мәселелеріне, сондай-ақ мәдениетаралық төзімділікті қалыптастырудағы лингвомәдени компоненттің маңыздылығына да ерекше назар аударылады (Temirgazina et al., 2021).

Заманауи халықаралық зерттеулер тілдерді оқыту үдерісінде мәдени компоненттерді біріктірудің маңыздылығын айқын көрсетеді. Үйреніліп жатқан тілдің мәдениетімен танысу әлеуметтік-мәдени сауаттылықты дамытуға ықпал етіп, тілдік ортаға тереңірек бойлауға мүмкіндік береді (Khouni, Boudjelal, 2019). Билингвальды білім беру аясында оқытудың лингвистикалық, мәдени және әдістемелік қырларын үйлестіру қажеттілігіне ерекше назар аударылады (Domke, May, 2024).

Осылайша, жинақталған теориялық және эмпирикалық материал орыс тілін екінші тіл ретінде оқытуда әдістемелік тәсілдерді қайта қарастыру қажеттігін көрсетеді. Болашағы бар бағыттардың бірі ретінде визуалды, вербалды және поликодты мәтіндерді талдау мен интерпретацияға негізделген семиотикалық трансформация әдісін қолдану ұсынылады. Бұл әдістемелік көзқарастың негізінде таңбалар мен таңбалық жүйелерді зерттейтін ғылым – семиотика қағидаттары жатыр. Семиотикалық бағыт тілге тек жеке жүйе ретінде емес, мағынаны білдірудің өзге де тәсілдерімен: көрнекі бейнелермен, ишаралармен, белгілермен және кеңістіктік ұйымдастырумен тығыз байланыста қарауға мүмкіндік береді.

Межсемиотикалық талдаудың маңыздылығын алғаш негіздеген зерттеушілердің бірі Р. Якобсон (Jakobson, 1959, б. 233) болды. Ол аударудың үш түрін анықтап көрсеткен: ішкітілдік, тіларалық және межсемиотикалық (немесе трансмутация). Соңғысы – бір таңбалық жүйеден екіншісіне көшу үдерісін білдіреді (мысалы, мәтінді бейнеге айналдыру). Осы үдеріс білім беру тәжірибесіндегі семиотикалық трансформацияның басты тетігіне айналады.

Қазіргі зерттеулер семиотикалық тәсілдің дидактикалық әлеуетін, әсіресе оқушылардың мәдени феномендерді мағыналық тұрғыдан интерпретациялау дағдыларын дамыту контекстінде ерекше атап көрсетеді. Семиотикалық диагностиканың жасалған әдістемелері креативті білім беруге деген әлеуметтік сұранысты және қазіргі медиалық кеңістікке тән көпкодты хабарламаларды қабылдауға оқушылардың дайындығын өлшеуге мүмкіндік береді (Люрья, 2020, б. 123–124). Семиотикалық трансформация цифрлық дәуірде ерекше маңызға ие бола бастайды, себебі визуалды және мультимодальды коммуникация түрлері біртіндеп вербалды қатынастың орнын басуда. Қазіргі білім беру тәсілдері оқушылардың тек тілдік емес, сонымен қатар цифрлық контентті саналы түрде қабылдау мен желілік мәдениетке белсенді араласу үшін қажет визуалды-семиотикалық сауаттылығын дамытуға бағытталған (Constantinidou, 2023).

Мектептегі білім беру жүйесінде семиотикалық трансформация әдісін визуалды, вербалды-визуалды (креолизацияланған) және цифрлық мәтіндермен жұмыс істеу арқылы, сондай-ақ оқушылардың өз мультимодальды өнімдерін – комикстер, инфографикалар мен цифрлық әңгімелер – жасау арқылы жүзеге асыруға болады. Мұндай оқу әрекетінің формалары тілдік білім берудің әлеуметтік бағытталған әрі мағынаға негізделген моделінің негізін құрай отырып, оқушыларды нақты мәдени контекске енгізуге мүмкіндік береді (Mickan, 2017).

Осылайша, семиотикалық трансформация билингвальды және мультимодальды білім беру жағдайында мектеп оқушыларының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігінің негізін қалыптастыратын мағыналық талдау мен рефлексия дағдыларын дамытуға бағытталған тиімді әдіс ретінде қарастырылады.

Осы зерттеудің мақсаты – қазақ тілді мектептерде орыс тілін екінші тіл ретінде оқыту барысында семиотикалық трансформация әдісінің әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастырудағы тиімділігін зерттеу.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін 2024 жылғы 14 наурыз бен 17 мамыр аралығында 5-сыныптарда әдістемелік эксперимент жүргізілді. Эксперимент билингвальды білім беру жағдайында, орыс тілі екінші тіл ретінде оқытылатын және «Орыс тілі мен әдебиеті» интеграцияланған курсы аясында қамтылған қазақ

тілді жалпы білім беретін мектепте өткізілді. Мектеп заманауи мультимедиялық ресурстармен қамтамасыз етілген, бұл оқу үдерісінде цифрлық платформаларды, визуалды және аудиалды материалдарды белсенді пайдалануға мүмкіндік берді. Экспериментке екі 5-сыныптың 71 оқушысы қатысты: бақылау тобында – 36 оқушы, эксперименттік тобында – 35 оқушы. Бұл жас категориясын таңдау себебі – оқушылардың бастауыш пен негізгі мектеп арасындағы өтпелі кезеңде болуы. Бұл кезеңде олардың когнитивтік, эмоциялық және әлеуметтік дамуының ерекшеліктері айқын көрінеді. Дәл осы уақытта оқушылар тіл мен мәдениеттің өзара байланысын түсіне бастайды және өздерін кең мәдени кеңістіктің бір бөлігі ретінде сезіне бастайды. Сонымен қатар, бұл жас тобы Альфа буынына жатады – бұл ұрпақ визуалды ақпаратты қабылдаудың жоғары деңгейімен, креативті ойлаумен және цифрлық контентке жедел реакциямен ерекшеленеді. Осы қасиеттер олардың семиотикалық және мультимодальды оқыту түрлерін қабылдауға ерекше бейімділігін айқындайды (McCrindle et al., 2021).

Эксперимент алдында 5-сыныптарға арналған орыс тілі мен әдебиеті пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы мен оқулықтарына контенттік талдау жүргізілді (Atygayeva, Temirgazina, 2024). Зерттеу әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыру тұрғысынан қолданыстағы білім беру материалдарының мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтауға бағытталды. Теориялық негіз ретінде А.Н. Шукин мен Г.М. Фролова (2015, б. 158–159) ұсынған әлеуметтік-мәдени құзыреттілік компоненттерінің жіктемесі алынды. Бұл жіктемеге лингвистикалық, прагматикалық, этикалық, эстетикалық және елтанымдық компоненттер кіреді. Талдау нәтижелері қазіргі бағдарламалардың әлеуметтік-мәдени оқытудың барлық қырларын толық деңгейде ескермейтінін көрсетті. Бұл оқушылардың тілді тек таңбалық жүйе ретінде ғана емес, сонымен қатар мәдени мағынаға толы қарым-қатынас құралы ретінде меңгеру мүмкіндігін шектейді.

Алынған қорытындылар негізінде семиотикалық трансформация әдісін қолдануға негізделген эксперименттік әдістеме әзірленді. Әдістеме визуалды, вербалды және мультимодальды таңбалардың интерпретациясы мен түрлендірілуін көздей отырып, оқушыларда орыс тілін мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде тұтас қабылдауды қалыптастыруды мақсат етті. Оқыту үдерісінде Miro, Pixton және StoryJumper сияқты цифрлық ресурстар белсенді қолданылды. Бұл платформалар креолизацияланған мәтіндермен, визуалды бейнелермен және мәдени-мағыналық белгілермен жұмыс істеуге мүмкіндік берді.

Әдістемелік эксперимент үш кезеңде жүзеге асырылды:

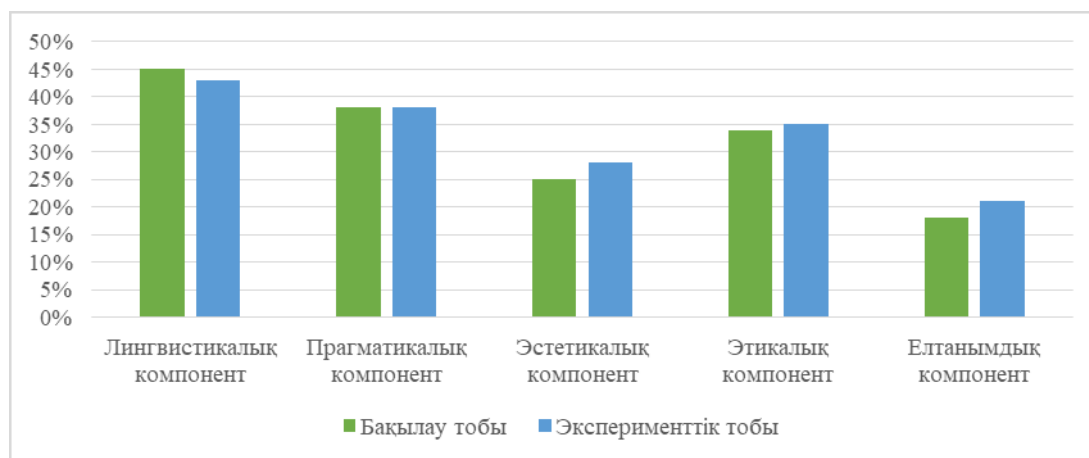
- 1) оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігінің бастапқы деңгейін диагностикалау;
- 2) эксперименттік әдістемені оқу үдерісіне енгізу;
- 3) оқушылардың қорытынды диагностикасы.

Әдістеме мектептегі оқу үдерісі жағдайында сынақтан өткізілді және оқушылар мен мұғалімдердің рефлексиясымен қатар жүрді. Алынған деректер семиотикалық тәсілдің қазақ мектептерінде орыс тілін екінші тіл ретінде оқытудағы тиімділігін бағалаудың негізіне айналды.

Нәтижелер және талқылау

Кіріспе диагностика эксперименттің алғашқы кезеңі ретінде жүргізілді және оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігінің бастапқы деңгейін бағалауға

бағытталды. 5-сынып оқушылары арасында жүргізілген бастапқы тестілеудің нәтижелері 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Оқушылардың кіріспе диагностикасының нәтижелері

Бастапқы тестілеу нәтижелерін талдау оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігінің негізінен лингвистикалық (бақылау тобында – 45%, эксперименттік топта – 43%), прагматикалық (екі топта да – 38%) және этикалық (бақылау тобында – 34%, эксперименттік топта – 35%) компоненттері қалыптасқанын көрсетеді. Бұл нәтижелер білім беру бағдарламасының оқушылардың мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайындық, әлеуметтік белсенділік және мәдени әртүрлілікті түсіну қабілеттерін қалыптастыруға оң әсерін тигізетінін көрсетеді. Алайда эстетикалық компонент (бақылау тобында – 25%, эксперименттік топта – 28%) пен елтанымдық компонент (бақылау тобында – 18%, эксперименттік топта – 21%) бойынша көрсеткіштердің төмендігі бұл бағыттағы жұмысты күшейтудің қажеттілігін айқындайды. Сондықтан оқушылардың өнер туындылары мен мәдени феномендерді қабылдау және талдау дағдыларын дамытуға ерекше көңіл бөлу маңызды.

Эксперименттің екінші кезеңінде оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған, семиотикалық трансформация элементтерін қолдануға негізделген тапсырмалар енгізілді. Бұл жаттығулар тіл мен визуалды бейнелерде қамтылған мәдени мағыналарды ашуға мүмкіндік беретін мультимодальды мәтіндерді интерпретациялау, түрлендіру және жасау үдерістеріне құрылды.

Ерекше назар оқушылар тек мәдени белгілерді танып қана қоймай, сонымен қатар мәдениетаралық өзара әрекеттесу жағдайларын өз бетімен модельдейтін тапсырмаларға бөлінді. Бұл тапсырмалар визуалды сюжеттер, комикстер, сондай-ақ олардың мәдени шындықты түсінуін бейнелейтін ассоциативтік қатарлармен цифрлық тақталар жасауды қамтыды. Мұндай жұмыс форматы оқушылардың тілдік және визуалды дағдыларын дамытуға ғана емес, зерттеліп жатқан мәдениетке деген тұлғалық көзқарасын қалыптастыруға да септігін тигізді. Цифрлық платформаларды қолдану оқу үдерісін интерактивті форматта ұйымдастыруға мүмкіндік берді, мұнда оқушылар тек ақпаратты қабылдаушылар емес, мәдени диалогтың белсенді қатысушыларына айналды.

Төменде әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің елтанымдық, эстетикалық және этикалық компоненттерін қалыптастыруға бағытталған тапсырма үлгілері ұсынылған.

1. Өзіңді Т. Крюкованың «Хрустальный ключ» повесіндегі ертегілік әлемде жүргендей елестет. Батырлар бейнеленген суретке мұқият қара (Сурет 2). Олардың сыртқы келбеті қандай? Сенің ойыңша, шынайы батыр қандай болу керек?

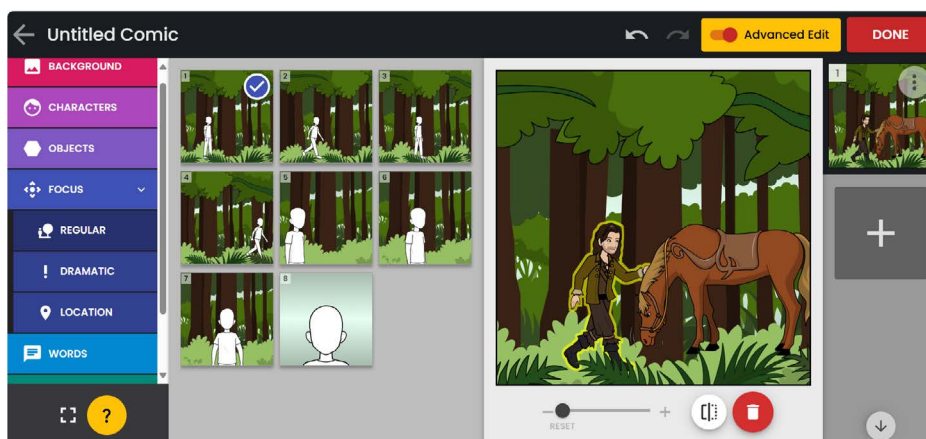
Сурет 2. Т. Крюкованың «Хрустальный ключ» повесіне арналған иллюстрация

Бұл тапсырма семиотикалық трансформация әдісінің оқушыларға әртүрлі таңбалық жүйелермен өзара әрекеттесуге қалай көмектесетінін көрсетеді: бұл жағдайда әдеби мәтін (тілдік таңбалар жүйесі) визуалды элементтер (иллюстрация) арқылы интерпретацияланып, кейін оқушылардың сипаттамасы мен ой-толғауы арқылы қайта мәтіндік формада талданады.

Оқушылар мәтіннің семиотикалық көрінісі болып табылатын иллюстрациямен жұмыс жасайды. Олар батырлардың сыртқы келбетін талдап, кейіпкерлердің басты сипаттарын ашып көрсететін детальдерді (киімі, мимикасы) зерттейді. Бұл визуалды элементтердің мәтін мазмұнын қалай толықтыратынын түсінуге септігін тигізеді. Иллюстрацияны сипаттау арқылы оқушылар визуалды ақпаратты қайтадан мәтіндік формаға аударады, яғни көргенін жеткізу үшін тілді қолданады. Бұл олардың ойды нақты тұжырымдау және байланысты мәтін құрастыру дағдыларын дамытады. Батырлардың бейнесін талдай отырып, оқушылар сыртқы белгілер мен мінез-құлық сипаттары (мысалы, күш, батылдық, ерлік) арасындағы байланысты анықтайды.

Бұл тапсырманы келесі деңгейге көтеру үшін оқушыларға Pixton платформасында өз комикстерін жасау ұсынылады. Онда олар батырлардың бейнесін және повестің негізгі эпизодтарын визуалды түрде бейнелей алады. Көрсетілген 3 суретте комикстің алғашқы кадры берілген: сахна ортасында дәстүрлі киімдегі кейіпкер орман арқылы ат жетектеп өтуде. Оқушылар фонды, кейіпкерлердің қалпы мен мимикасын өздері таңдай отырып, тек сыртқы сипаттарды ғана емес, сонымен қатар кейіпкерлердің мінезін, эмоциясын және уәжін де көрсетуге мүмкіндік алады.

Комикс жасау көркем мәтінді визуалды модельдеу арқылы тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Оқушылар әдеби бейнелерді таңбалық элементтерге сүйене отырып (түстер, бет әлпеті, қимыл-қозғалыс) интерпретациялайды. Бұл – семиотикалық трансформацияның айқын мысалы, яғни вербалды қабылдаудан визуалды репрезентацияға өту үдерісі. Мұндай жұмыс түрі оқушылардың тіл, бейне және символика құралдары арқылы мәдени маңызы бар мағыналарды жеткізе білу дағдысын дамыта отырып, әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыруға ықпал етеді.

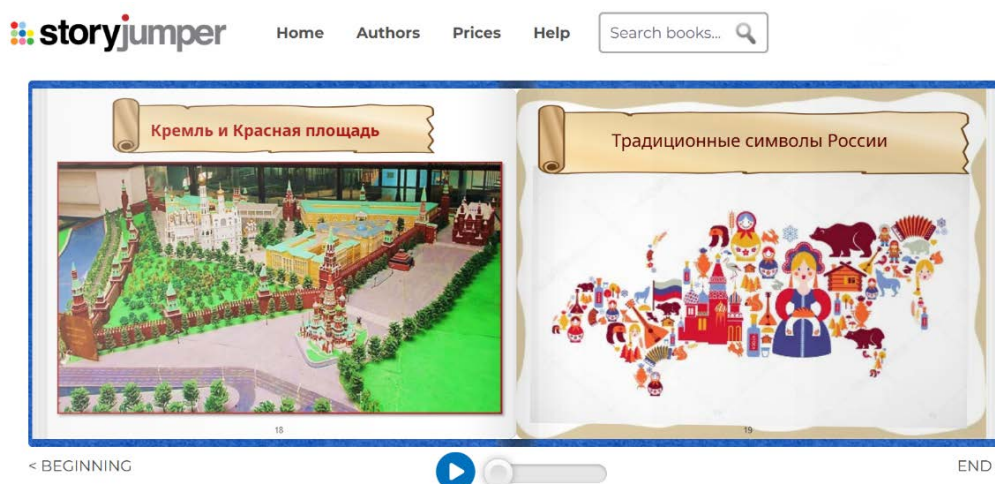

Сурет 3. Pixton платформасындағы комикс кадры

2. Қолыңда әлемнің кез келген жеріне апаратын сиқырлы билет бар деп елестет! Өз «Армандағы саяхатыңды» ойлап тауып, суретін сал.

Оқушылар өздерінің саяхат маршрутын жоспарлап, қандай көрікті жерлерді аралайтынын таңдауы тиіс. Жобамен жұмыс істеу барысында олар таңдалған елдің тарихымен, салт-дәстүрлерімен, ұлттық тағамдарымен, мейрамдарымен, киім үлгілерімен, музыкасы және өнерімен, сондай-ақ басқа да мәдени ерекшеліктерімен танысады. Бұл тапсырмада семиотикалық трансформация әдісі тілдік таңбалар жүйесіне негізделген мәтіндік сипаттамадан визуалды және тәжірибелік элементтерге (карталар, фотосуреттер, суреттер, презентациялар) ауысу арқылы жүзеге асады, ал кейін оқушылар өз таңдауларын мәтін түрінде түсіндіріп, қайтадан вербалды формаға оралады. Бұл үдеріс оқушыларды әртүрлі таңбалық жүйелерді біріктіріп, мазмұнды әрі тұтас жобаны жасауға ынталандырады.

StoryJumper платформасында тапсырма цифрлық кітап форматында орындалады, мұнда оқушылар иллюстрациялар мен мәтіннің көмегімен саяхат бағытын құрастырады. 4 суреттегі мысал Кремль мен Ресейдің дәстүрлі бейнелерін визуалды таңбалар ретінде мультимодальды әңгімеге кіріктіруді көрсетеді. StoryJumper қолдану визуалды және мәдени сауаттылықты дамытып, мәдени тәжірибені цифрлық ортада шығармашылықпен түсіндіруге жағдай жасайды.

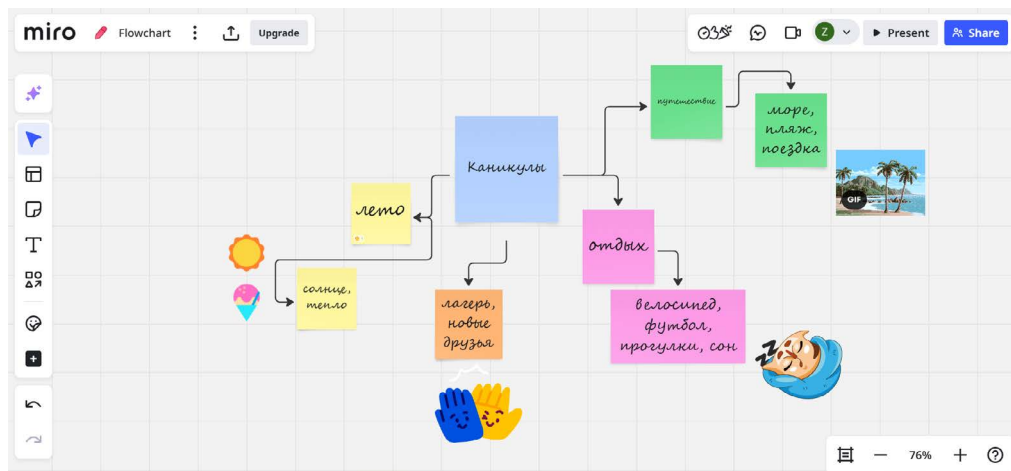
Сурет 4. Ресейге саяхат туралы интерактивті кітап

3. «Монстры на каникулах»¹ мультфильмінен дыбыссыз үзіндіні қарап шығып, кейіпкерлер не туралы сөйлесіп жатыр деп ойла. Олар үшін диалог құрастыр.

Бұл тапсырмада семиотикалық трансформация әдісі таңбалық жүйелер арасындағы кезең-кезеңмен өтуді жүзеге асырады. Оқушылар «Демалыс» тақырыбын визуалды қатар арқылы қабылдайды: бейнелер, түстер палитрасы, кейіпкерлердің мимикасы мен қимыл-қозғалысы арқылы. Осыдан кейін оқушылар алған визуалды әсерлерін өз бетімен түсіндіріп, кейіпкерлерге арналған диалогтар құрастырады. Бұл үдеріс визуалды ақпаратты терең ой елегінен өткізу арқылы вербалды формаға айналдыруды білдіреді. Мұндай тапсырма оқушылардың семиотикалық ойлауын дамытып қана қоймай, әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастыруға көмектеседі және мультимедиялық құралдарды пайдалану арқылы олардың оқу үдерісіне қызығушылығын арттырады.

4. Т. Лилоның «Каникулы» әңгімесін оқы. «Демалыс» сөзіне байланысты сенде қандай ассоциациялар пайда болатынын жаз.

Miro платформасындағы ұжымдық жұмыстың нәтижесінде интеллект-карта жасалды (5 сурет). Картаның ортасында «Демалыс» сөзі орналасқан, одан «жаз», «саяхат», «лагерь», «достар» сияқты ассоциациялар тарайды. Бұл ұғымдар «күн», «теңіз», «велосипед», «футбол», «ұйқы» сияқты нақты бейнелер арқылы нақтыланды. Стикерлер, эмодзи және GIF-суреттер сияқты визуалды элементтер жұмыстың эмоционалдық әсерін күшейтіп, оны көркем әрі оқушылар үшін тұлғалық тұрғыда маңызды етіп көрсетті.

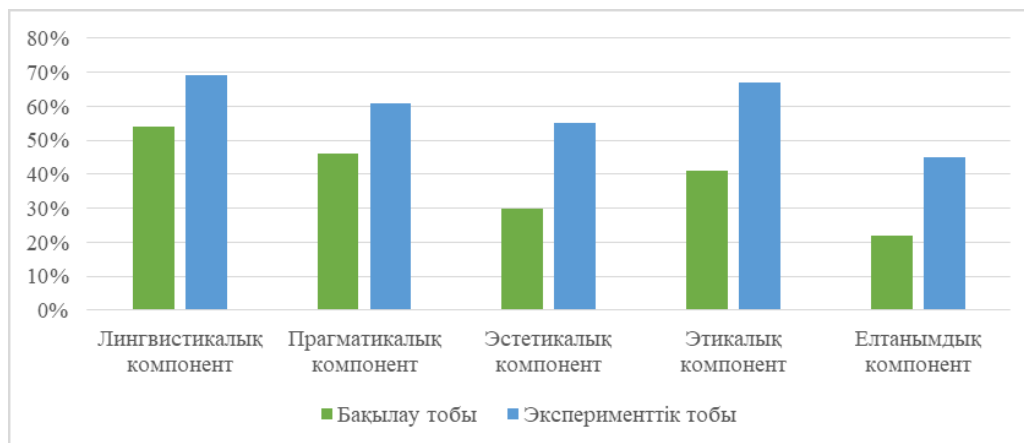

Сурет 5. «Демалыс» тақырыбына арналған интеллект-карта

Бұл тапсырмада Miro платформасын қолдану семиотикалық трансформация әдісін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік берді: оқушылар вербалды бейнені визуалды-графикалық формаға айналдырып, тілді, эмоцияны және мәдени контексті біріктірді. Билингвальды оқыту жағдайында бұл әдіс әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті қалыптастырудың маңызды алғышартына айналды, өйткені оқушылар сөздердің мағынасын түсініп қана қоймай, оларды өздерінің мәдени ортасына тән нақты өмірлік тәжірибемен байланыстыра алды.

1 <https://yandex.kz/video/preview/15555679506272323744?rdnd=309486>

Эксперимент аяқталғаннан кейін әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің қалыптасу деңгейіндегі өзгерістерді бағалау мақсатында қорытынды тестілеу өткізілді. Ол нәтижелерді салыстыру үшін бастапқы тестілеумен ұқсас бағыттар мен тапсырмаларды қамтыды.

Сурет 6. Оқушылардың қорытынды тестілеу нәтижелері

Суретте бақылау және эксперименттік топтар арасында әлеуметтік-мәдени құзыреттілік компоненттерінің қалыптасу деңгейіндегі айырмашылықтар көрсетілген. Ең айқын айырмашылық этикалық компонентте байқалды: эксперименттік топтың оқушылары 67% көрсетсе, бақылау тобында бұл көрсеткіш 41% болды. Бұл нәтижелер мәдени контексте моральдық-құндылықтық қабылдаудың дамығанын көрсетеді. Прагматикалық компонент бойынша эксперименттік топ 61% көрсеткішке қол жеткізсе, бақылау тобында бұл көрсеткіш 46% болды, бұл оқушылардың сөйлеу нормалары мен коммуникативтік жағдайларды жақсырақ түсінетінін көрсетеді. Эстетикалық компонент бойынша айырмашылық 20%-дан асады: эксперименттік топта – 55%, ал бақылау тобында – 30%. Мұндай нәтиже визуалды және көркем мәтіндермен жүйелі жұмыстың әсерінен туындаған. Лингвистикалық компонент бойынша эксперименттік топ 69% нәтижеге қол жеткізсе, бақылау тобында бұл көрсеткіш 54% болды, бұл тілдік сауаттылықтың жалпы деңгейінің артқанын дәлелдейді. Елтанымдық компонент екі топ үшін де ең төмен нәтиже көрсетті, дегенмен бұл бағытта да елеулі ілгерілеу байқалады: эксперименттік топта – 45%, бақылау тобында – 22%.

Осылайша, семиотикалық трансформация принциптері мен цифрлық платформаларды (Miro, Pixton) қолдануға негізделген эксперименттік әдістеме әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің барлық компоненттері бойынша 12%-дан 23%-ға дейін өсім берді. Бұл деректер мультимодальды тапсырмаларды оқыту үдерісіне енгізу тек тілді меңгеруге ғана емес, сонымен қатар оның мәдени контексін терең түсінуге де ықпал ететінін көрсетеді, бұл әсіресе билингвальды білім беру жағдайында аса маңызды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу семиотикалық трансформация әдісін қазақ тілінде оқытатын мектептердің 5-сынып оқушыларының әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін

калыптастыруда қолданудың өзектілігі мен тиімділігін растады. Мультимодальды мәтіндерді интерпретациялауға және әртүрлі таңбалық жүйелерді (вербалды, визуалды, аудиалды) біріктіруге негізделген әзірленген әдістеме дәстүрлі оқытумен салыстырғанда жоғары тиімділікті көрсетті. Miro, Pixton және StoryJumper цифрлық платформаларды қолдану сабақтарды интерактивті әрі көрнекі мазмұнға бай форматта өткізуге мүмкіндік берді. Оқушылар тек тілді меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар мәдениетаралық диалогқа белсенді қатысып, өз мәтіндерін құрастырып, тілдік құралдар мен визуалды белгілер арқылы мәдени бейнелерді интерпретациялады. Қорытынды тестілеу нәтижелері әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің барлық компоненттері бойынша өсімді көрсетті, бұл орыс тілін екінші тіл ретінде оқытуда семиотикалық бағытталған әдістің тиімділігін дәлелдейді. Бұл әдіс визуалды қабылдау мен цифрлық өзара әрекетке бейімделген Альфа ұрпағы үшін ерекше өзекті. Мұндай әдістемені енгізу үлгілік оқу бағдарламасын жаңартуды талап етеді, атап айтқанда мәдени әртүрлілікке, тәжірибеге бағытталған тапсырмаларға және пәнаралық интеграцияға басымдық беру қажет. Бұл қазіргі қоғамда табысты мәдениетаралық өзара әрекетке қабілетті екітілді тұлғаны қалыптастыруға қолайлы жағдай жасайды.

Осылайша, семиотикалық трансформация әдісінің цифрлық құралдармен үйлесімді қолданылуы орыс тілін екінші тіл ретінде оқытуда тың мүмкіндіктерге жол ашады. Бұл тәсіл мектептегі білім беру жүйесінде тіл мен мәдениетті ықпалдастыруға бағытталған педагогикалық тәжірибені жетілдіруге және осы бағыттағы болашақ зерттеулерге сенімді негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Верецагин Е.М., Костомаров Ю.Н. Язык и культура: три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. Москва: Директ-Медиа, 2014. 510 с.
- Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / сост., общ. ред. и вступ. статьи А. В. Гулыш, Г. В. Рамишвили. Москва: Прогресс, 1985. 451 с.
- Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: лекционный курс. Москва: Гнозис, 2002. 284 с.
- Люрья Н.А. Семиотическая диагностика: методология измерения эффективности трансформаций в образовании // Высшее образование в России. 2020. Т. 29, № 11. С. 122–127. <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2020-29-11-122-127>
- Щукин А.Н., Фролова Г.М. Методика преподавания иностранных языков: учебник для студентов учреждений высшего образования, обучающихся по направлению подготовки «Лингвистика». Москва: Академия, 2015. 287 с.
- Atygayeva, Zh., & Temirgazina, Z. (2024). Methods of forming components of sociocultural competence in the study of Russian as a non-native language. *Til jäne ädebiät: teoriya i praktika*, 3(2), 94–114. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-94-114>
- Constantinidou, D.A. (2023). Language education, digital citizenship, and Juri Lotman's semiosphere. *Digital Age in Semiotics & Communication*, 6, 173–184. <https://doi.org/10.33919/dasc.23.6.9>
- Domke, L.M., May, L.A., Cerrato, M.A., Sanders, E.H., Kung, M., & Bingham, G.E. (2024). How dual language bilingual education preservice teachers draw upon and develop students' sociocultural competence. *Foreign Language Annals*, 57(3), 797–817. <https://doi.org/10.1111/flan.12744>

- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation* (pp. 232–239). Harvard University Press.
- Khouni, O., & Boudjelal, A. (2019). Introducing the target language culture to EFL learners to enhance sociocultural competence. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 10(3). <https://doi.org/10.2139/ssrn.3466046>
- McCrindle, M., Fell, A., & Buckerfield, S. (2021). *Generation Alpha: Understanding our children and helping them thrive*. Headline.
- Mickan, P. (2017). Text-based research and teaching from a social semiotic perspective: Transformative research and pedagogy. In P. Mickan & E. Lopez (Eds.), *Text-based research and teaching* (pp. 15–35). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-59849-3_2
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace.
- Temirgazina, Z., Albekova, A., & Kurmanova, Z. (2021). One more time about the heart: Naive anatomy in the Kazakh language in comparison with Russian and English. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 12(2), 459–475. <https://doi.org/10.31648/pw.6876>
- Whorf, B. L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (J. B. Carroll, Ed.). MIT Press.

References

- Atygayeva, Zh., & Temirgazina, Z. (2024). Methods of forming components of sociocultural competence in the study of Russian as a non-native language. *Til және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Yazyk i literatura: teoriya i praktika*, 3(2), 94–114. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2024-3-2-94-114>
- Constantinidou, D.A. (2023). Language education, digital citizenship, and Juri Lotman's semiosphere. *Digital Age in Semiotics & Communication*, 6, 173–184. <https://doi.org/10.33919/dasc.23.6.9>
- Domke, L.M., May, L.A., Cerrato, M.A., Sanders, E.H., Kung, M., & Bingham, G.E. (2024). How dual language bilingual education preservice teachers draw upon and develop students' sociocultural competence. *Foreign Language Annals*, 57(3), 797–817. <https://doi.org/10.1111/flan.12744>
- Humboldt, W. von. (1985). *Iazyk i filosofiya kul'tury* [Language and the philosophy of culture] (A.V. Gulysh & G.V. Ramishvili, Eds. & Intro.). Progress. (in Russ.).
- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation* (pp. 232–239). Harvard University Press.
- Khouni, O., & Boudjelal, A. (2019). Introducing the target language culture to EFL learners to enhance sociocultural competence. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 10(3). <https://doi.org/10.2139/ssrn.3466046>
- Krasnykh, V.V. (2002). *Etnopsykholingvistika i lingvokulturologiya: Lektsionnyy kurs* [Ethnopsycholinguistics and linguoculturology: A lecture course]. Gnosis. (in Russ.).
- Lyurya, N.A. (2020). Semyoticheskaya diagnostika: metodologiya izmereniya effektivnosti transformatsiy v obrazovanii [Semiotic diagnostics: Methodology for measuring the effectiveness of transformations in education]. *Vyshee Obrazovanie v Rossii*, 29(11), 122–127. (in Russ.). <https://doi.org/10.31992/0869-3617-2020-29-11-122-127>
- McCrindle, M., Fell, A., & Buckerfield, S. (2021). *Generation Alpha: Understanding our children and helping them thrive*. Headline.

- Mickan, P. (2017). Text-based research and teaching from a social semiotic perspective: Transformative research and pedagogy. In P. Mickan & E. Lopez (Eds.), *Text-based research and teaching* (pp. 15–35). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-59849-3_2
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace.
- Shchukin, A.N., & Frolova, G.M. (2015). *Metodika prepodavaniya inostrannykh yazykov: Uchebnik dlya studentov uchrezhdeniy vysshego obrazovaniya, obuchayushchikhsya po napravleniyu podgotovki "Lingvistika"* [Methods of teaching foreign languages: A textbook for university students majoring in Linguistics]. Akademiya. (in Russ.).
- Temirgazina, Z., Albekova, A., & Kurmanova, Z. (2021). One more time about the heart: Naive anatomy in the Kazakh language in comparison with Russian and English. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 12(2), 459–475. <https://doi.org/10.31648/pw.6876>
- Vereshchagin, E.M., & Kostomarov, Y.N. (2014). *Yazykikul'tura: Trilingvostranovedcheskie kontseptsii: Leksicheskogo fona, reche-povedencheskikh taktik i sapientemy* [Language and culture: Three cultural-linguistic concepts – lexical background, speech behavior strategies, and sapientema]. Direkt-Media. (in Russ.).
- Whorf, B.L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf* (J. B. Carroll, Ed.). MIT Press.

Ж.Е. Атыгаева

*Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана
Павлодар, Казахстан*

А.Ш. Тлеулесова

*Казахский агротехнический исследовательский университет имени С.
Сейфуллина
Астана, Казахстан*

СЕМИОТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК МЕТОД ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. Статья посвящена исследованию применения метода семиотической трансформации для формирования социокультурной компетенции учащихся на уроках русского языка и литературы в школах с казахским языком обучения. В условиях билингвального образования авторы рассматривают семиотическую трансформацию как способ интеграции различных знаковых систем – вербальных, визуальных и мультимодальных – в учебный процесс. Методический эксперимент, проведенный в 5-х классах, включал создание мультимодальных продуктов: интеллект-карт, цифровых книг, комиксов, визуальных проектов и сценариев межкультурного взаимодействия. Обучение сопровождалось использованием цифровых платформ Miro, Pixton и StoryJumper, что обеспечило визуализацию культурных смыслов и вовлечение учащихся в диалог с изучаемой культурой. Семиотическая трансформация реализовывалась в заданиях по интерпретации иллюстраций, созданию маршрутов и озвучиванию мультфильмов. Такие задания стимулировали личностную рефлексию, межкультурное воображение и активное участие в образовательном процессе. Представленный в статье подход подтвердил свою эффективность как метод обучения, соответствующий

когнитивным и эмоциональным особенностям современного поколения, ориентированного на визуальное восприятие и цифровые технологии. Методика может быть рекомендована для внедрения в учебную практику в целях повышения качества образования и формирования у обучающихся ключевых компетенций, необходимых для жизни в поликультурном обществе.

Ключевые слова: русский язык как второй, билингвальное образование, социокультурная компетенция, семиотическая трансформация, цифровые платформы.

Zh.E. Atygayeva

*Pedagogical University named after Alkey Margulan
Pavlodar, Kazakhstan*

A.Sh. Tleulesova

*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan*

SEMIOTIC TRANSFORMATION AS A METHOD FOR DEVELOPING STUDENTS' SOCIOCULTURAL COMPETENCE

Abstract. The article explores the use of the method of semiotic transformation for developing students' sociocultural competence in Russian language and literature classes in schools with Kazakh as the language of instruction. In the context of bilingual education, the authors view semiotic transformation as a means of integrating various sign systems – verbal, visual, and multimodal – into the learning process. The methodological experiment conducted in 5th grade classes involved the creation of multimodal products such as mind maps, digital books, comics, visual projects, and scenarios of intercultural interaction. The learning process was supported by the use of digital platforms such as Miro, Pixton, and StoryJumper, which facilitated the visualization of cultural meanings and engaged students in a dialogue with the target culture. Semiotic transformation was implemented through tasks involving the interpretation of illustrations, the creation of cultural routes, and the dubbing of animated films. These activities stimulated personal reflection, intercultural imagination, and active participation in the educational process. The approach presented in the article has proven to be effective as a teaching method aligned with the cognitive and emotional characteristics of the modern generation, which is oriented toward visual perception and digital technologies. This methodology can be recommended for integration into educational practice to enhance the quality of education and to develop key competencies necessary for living in a multicultural society.

Keywords: Russian as a second language, bilingual education, sociocultural competence, semiotic transformation, digital platforms.

Авторлық үлестер

Атығаева Ж.Е. – бастапқы жоба, ресурстар, әдіснама, бағдарламалық қамтамасыз ету, визуалдау, жазу – шолу және редакциялау

Тілеулесова А.Ш. – тұжырымдама, формалды талдау, деректерге жетекшілік ету, қадағалау, тексеру.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Андрющенко Ольга Константиновна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің оқу ісі жөніндегі проректоры, Павлодар, Қазақстан Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Атығаева Жания Еркінқызы, PhD докторанты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3841-851X>

Ахтаева Нағима Хабдрашитқызы, философия докторы, қауымдастырылған профессор. Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Гуманитарлық ғылымдары жоғары мектебі, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7004-4015>

Әбдікәрім Нұрзия, филология ғылымдарының кандидаты, Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-5846>

Байсыдық Индира Болатбекқызы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Куссе Холгер, филология ғылымдарының докторы, профессор, Славянтану институтының директоры, Дрезден техникалық университеті, Дрезден, Германия Федеративтік Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Қабыкен Азиза Асетқызы, педагогика ғылымдарының магистрі. Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, М. Қанапиянов атындағы Жоғары колледжі, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5895-9771>

Қойлыбаева Раушан Куанышовна, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6261-3441>

Мельничук Юлия Сергеевна, магистр, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0225-5027>

Моругова Елена Александровна, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5374-7744>

Нұрахинова Айнұр Сәрсенқызы, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4502-5338>

Темірғазина Зифа Қакбаевна, филология ғылымдары докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Төкенқызы Гүлназ, филология ғылымының кандидаты, Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>

Тілеулесова Ардақ Шайкенқызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>

Шаймерденова Нұрсұлу Жамалбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2830-8336>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдикарим Нурзия, кандидат филологических наук, Национальный научно-практический центра «Тіл-Қазына» имени Ш. Шаяхметова, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-5846>

Андрющенко Ольга Константиновна, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, проректор по академическим вопросам, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Атыгаева Жания Еркынқызы, PhD докторант, Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана, Павлодар Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3841-851X>

Ахтаева Нагима Хабдрашитқызы, доктор философии, ассоциированный профессор. Павлодарский педагогический университет имени А.Маргулана. Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7004-4015>

Байсыдық Индира Болатбекқызы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Кабыкен Азиза Асетқызы, магистр педагогических наук. Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Высший колледж имени М. Канапьянова. Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5895-9771>

Койлыбаева Раушан Куанышовна, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6261-3441>

Куссе Хольгер, доктор филологических наук, профессор, директор, Институт славистики, Технический университет Дрездена, Дрезден, Федеративная Республика Германия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Мельничук Юлия Сергеевна, магистр, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0225-5027>.

Моругова Елена Александровна, докторант, Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5374-7744>

Нурахинова Айнура Сарсеновна, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4502-5338>

Темиргазина Зифа Какбаевна, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>.

Тлеулесова Ардак Шайкеновна, кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский агротехнический исследовательский университет имени Сакена Сейфуллина, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>

Токенқызы Гульназ, кандидат филологических наук, Национальный научно-практический центра «Тіл-Қазына» имени Ш. Шаяхметова, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>

Шаймерденова Нурсулу Жамалбековна, доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2830-8336>

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abdikarim Nurziya, candidate of philology, National Scientific and Practical Center "Til-Qazyna" named after Sh. Shayakhmetova, Astana, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7990-5846>

Akhtaeva Nagima Khabdrashitkyzy, Doctor of Philosophy, associated professor. Pavlodar pedagogical University named after Alkey Margulan. Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7004-4015>

Andryushchenko Olga Konstantinovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Academic Affairs, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

Atygayeva Zhaniya Erkyntyzy, PhD Student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3841-851X>

Baissydyk Indira Bolatbekkyzy, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Holger Kusse, Doctor of Philology, Professor, Director, Institute of Slavic Studies, Technical University of Dresden, Dresden, Federal Republic of Germany. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Kabyken Aziza Asetkyzy, master of Pedagogical Sciences. Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Higher college named after M. Kanapyanov. Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7004-4015>

Koilybayeva Raushan Kuanyshovna, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6261-3441>

Melnichuk Yulia Sergeevna, master, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0225-5027>.

Morugova Yelena Alexandrovna, doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5374-7744>

Nurakhynova Ainur Sarsenovna, doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4502-5338>

Shaimerdenova, Nursulu Zhamalbekovna, doctor of Philology, professor, al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2830-8336>

Temirgazina Zifa Kakbaevna, Doctor of Philology, professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>.

Tleulesova Ardak Shaikenovna, Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>

Tokenkyzy Gulnaz, candidate of philological sciences, National Scientific and Practical Center "Til-Qazyna" named after Sh. Shayakhmetova, Astana, Republic of Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4993-9927>

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»
филологиялық бағыты бойынша журналға

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН НҰСҚАУЛАР

1. Мақала публикациясына өтініш жасау үшін журналдың сайтында тіркелу керек: <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Содан кейін мәтіндік тармақтарды толтыру керек.

2 мақала файлы doc/docx пішімінде тіркеңіз (MS Word):

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ! Бірінші файл автор(лар)дың толық деректерімен болуы тиіс; файлды автор(лар)дың тегі бойынша атаңыз. Екінші файл автор(лар)дың деректерін көрсетпей, анонимдік болуы керек, анонимдік файлды «анонимдік мақала» деп аталуы керек.

ЕСКЕРТПЕ: Журналға 2-ден астам авторы бар мақалалар қабылданбайды.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

2. Мақаланың көлемі, барлық метадеректерімен: андатпамен, пайдаланылған әдебиеттер тізімі, автор(лар) туралы мәліметтермен бірге, кемінде 15 мың таңба (бос орындарды қоса алғанда) болуға тиіс, сондай-ақ көлемі 35 мың таңбадан (бос орындарды қоса алғанда) аспауға тиіс. Көрсетілген көлемнен асатын жұмыстар ерекше жағдайларда журналдың редакциялық алқасының келісімі бойынша жариялануға қабылданады.

3. Жұмыс мәтіні FTAXP (Ғылым-техникалық ақпараттың халықаралық рубрикаторы; сілтеме арқылы анықталады: <http://grnti.ru/>), ЭОК (эмбебап ондық код) ретінде басталады, содан кейін жартылай қалың қаріппен автордың (лардың) аты-жөні мен тегі, ұйымның толық атауы, қала, ел, автор(лар)дың ORCID, автор(лар)дың e-mail, мақаланың тақырыбы бас әріптермен жартылай қалың қаріппен, андатпа, түйінді сөздер. Аннотация 150-200 сөзден тұруы тиіс, онда үлкен формулалар болмауы тиіс, мақаланың мазмұны мен атауы қайталанбауы тиіс, онда дәйексөздер, жұмыс мәтініне сілтемелер, пайдаланылған дереккөздер тізімі болмауы тиіс, зерттеу нәтижелері мен қорытындыларының қысқаша мазмұны болуы тиіс.

Мақала Times New Roman 12 қарпімен бір жарым интервал арқылы, барлық жағынан 2 см жолақтар, 1,25 тармақ арқылы теріледі. Аннотациялар, әдебиеттер тізімі, авторлар туралы мәліметтер 11 қаріппен ресімделеді. Мақаладағы мысалдар тек курсивпен, астын сызусыз ерекшеленеді. Бөліп алу қажет болған жағдайда мысалда жартылай қалың қаріп пайдаланылады. Бөлімдердің тақырыптары

жартылай қалың қаріппен ерекшеленеді. Бөлімдер ішіндегі кіші бөлімдерді араб цифрларымен нөмірлеуге рұқсат етіледі.

4. Ғылыми мақаланың құрылымы келесі бөлімдерден тұрады: Кіріспе, Материалдар мен әдістер, Нәтижелер, Талқылау, Қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (болған жағдайда), Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. Нәтижелер және Талқылау бөлімдерін бір бөлімге біріктіруге жол беріледі.

5. Кестелер тікелей мақаланың мәтініне енгізіледі, олар нөмірленуі, атаулары болуы және мәтінінде оларға сілтеме жасалуы тиіс. Суреттер, графиктер стандартты пішімдердің бірінде ұсынылуы тиіс: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi рұқсатымен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық берілуі тиіс.

6. Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде дөңгелек жақшада келесі нұсқада беріледі: (Ахметов, 2020, б. 23) немесе (Ибраев, 2018). Бірнеше дереккөздер атап өткен кезде: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). Бір автордың жұмыстары шыққан жыл сәйкес келген жағдайда сілтеме әріптік символмен қоса беріледі: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018b).

Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде сілтемелері бар жұмыстарды ғана қамтуы тиіс. Әдебиеттер тізімі әліпбилік тәртіппен, нөмірсіз ресімделеді. Ағылшын тіліндегі жұмыстар қазақ және орыс тілдеріндегі жұмыстардан кейін, сондай-ақ әліпбилік тәртіппен орналастырылады. Нәтижелері дәлелдемелерде пайдаланылатын жарияланбаған жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді. Әдебиеттер тізіміне соңғы 5 жылдағы кемінде 4 ағылшын тілді жұмыс, мүмкіндігінше Scopus немесе Web of Sciences базасынан енгізілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімін ресімдеу мысалдары Журнал сайтындағы мақала үлгісінде келтіріледі.

***НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!** Редакция авторлардан дефис (-) пен сызықты (—) ажыратуды сұрайды. Журналдағы, жинақтағы мақала беттерінің шекаралары, жылдар, ғасырлар аралықтары сызықша арқылы ресімделеді.

7. Қазақ немесе орыс тілдерінде пайдаланылған әдебиеттер тізімінен кейін (мақала тіліне байланысты) References беріледі. Яғни, ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөліктерінің (<https://translate.google.com/>) комбинациясы келтіріледі, ол APA (Американдық психологтар қауымдастығын жариялау жөніндегі нұсқаулық): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>), (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>) стиліне сәйкес ресімделеді. References ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөлігінің комбинациясында мақаланың, кітаптың ағылшын тіліндегі ресми аудармасын төрт бұрышты жақшада көрсету қажет. Егер мақала ағылшын тілінде жазылса, онда References-тен кейін пайдаланылған әдебиеттің қазақ және орыс тілдеріндегі тізімі пайдаланылған дереккөздің тіліне байланысты болады. Авторлар сайтта көрсетілген транслитерацияны қатаң ұстануы тиіс <https://translate.google.com/>. Транслитерацияның өзге жүйелері қабылданбайды және мақалалар қайтарылады. Ағылшын тіліндегі References және транслитерацияланған бөліктер комбинациясының мысалын Мақалаларды ресімдеу үлгісінен қараңыз.

Бұдан әрі әрбір автор бойынша мәліметтер (ғылыми атағы, қызметтік мекенжайы, ORCID, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) беріледі.

8. Ашықтықты қамтамасыз ету үшін біз тиісті авторлардан CRediT рөлдерін

пайдалана отырып, қолжазбаның тең авторлығына үлес қосуды сұраймыз. CRediT таксономиясы әрбір қатысушының ғылыми нәтижелерге қосқан нақты үлесін сипаттайтын 14 түрлі рөлді қамтиды.

Рөлдер: Тұжырымдама; Деректерге жетекшілік ету; Формалды талдау; Қаржыландыруды сатып алу; Тексеру; Әдіснама; Жобаны әкімшілендіру; Ресурстар; Бағдарламалық қамтамасыз ету; Қадағалау; Тексеру; Визуалдау; Рөлдер/Хат – бастапқы жоба; және Жазу – шолу және редакциялау.

Әр қолжазбаға барлық рөлдерді қолдануға болмайтынын және авторлар бірнеше рөлді орындау арқылы өз үлестерін қоса алатынын ескеріңіз.

Бірлескен авторлардың үлестерінің сипаттамасы мақаланың соңында «Автор туралы мәлімет» дегеннен кейін «Авторлық үлестер» деген тақырыпта берілген.

9. Мақалаларды сараптамадан өткізу тәртібі

Редакцияға келіп түскен мақалалар бірінші кезеңде осы Нұсқауда және сайттағы мақала Үлгісінде баяндалған талаптарға мақаланы ресімдеудің сәйкестігіне бастапқы техникалық бақылаудан міндетті түрде өтеді. Мақаланы ресімдеу журналдың талаптарына сәйкес келмеген жағдайда, мақала қабылданбайды. Авторларға ескертеміз, мақаланы ресімдеу – автордың(лардың) міндеті, редакция қажетті талаптар туралы толық ақпаратты және мақаланы ресімдеу үлгісін ғана ұсынады және мақала сараптаудың бірінші кезеңінде техникалық бақылауды жүзеге асырады. Автор(лар) бастапқы техникалық бақылаудан 3 рет өтпей қалса, мақала біржола қабылданбайды.

Мақаланың екінші кезеңінде де міндетті түрде antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com>) бақылаудан өтеді, мақаланың түпнұсқалық пайызы кемінде **70%-ды** құрауы тиіс.

Бастапқы техникалық бақылаудан және плагиатқа тексеруден өткеннен кейін мақалалар жасырын екі рет «соқыр» рецензиялауға жіберіледі. Рецензиялау мерзімі 2 айдан 6 айға дейін. Автор(лар) жеке кабинетінде рецензиялау нәтижелері туралы хабардар етіледі. Теріс пікір алған мақалалар қайта қарауға қабылданбайды.

Мақалалардың түзетілген нұсқалары мен автордың жауабы редакцияға автордың сайттағы жеке кабинеті арқылы редакцияда көрсетілген мерзімде жіберіледі. Оң пікірлері бар мақалалар журналдың редакциясына талқылау үшін ұсынылады.

Мақалаларды сараптау кезеңдерінен өту процесі ашық болып табылады, автордың журнал сайтындағы жеке кабинетінде оны бақылауға және ол арқылы редакциямен коммуникацияны жүзеге асыруға мүмкіндігі бар.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ! Редакция мақалалардың ресімделуіне, мақаланың мазмұнына және мақалаларды жариялау жөніндегі шешімге қатысты авторлармен пікірталасқа түспейді.

10. Редакцияның мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 140002, Павлодар қ., Олжабай батыр көшесі, 60, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Тел.: 8 (7182) 651617

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Ақы төлеу. Жариялау құны – 40000 теңге (қырық мың теңге). Төлем редакциямен расталған мақаланы жариялауға қабылдаған жағдайда ғана жүргізіледі.

Жарияланым үшін төлем енгізуге арналған ақпарат:

- шет елдерден келген авторлар үшін:

«Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ

БСН 040340005741

КЖСК KZ609650000061536309

АҚ «ForteBank» («Альянс Банк»)

БСК IRTYKZKA

КҰЖЖ 40200973

Бек 16

- Қазақстан авторлары үшін:

Kaspi Gold → ТӨЛЕМДЕР → БІЛІМ → ЖОО-ЛАР ҮШІН ТӨЛЕМ
→ ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ → КУРС: Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі, мақала
→ ТАӘ → СОМАСЫ.

Төлем түбіртегінің сканерленген нұсқасын yazlit_os@pspu.kz электрондық поштасына жіберуіңізді сұраймыз.

Нәтижелер және талқылау

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін

Қорытынды

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Абдіманұлы О., Досанова Н.Ж. Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 2 (182). 2021. Б. 96–106.
- Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. Б. 1–8. <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004.
- Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов (на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург, 2016. С. 61–64.
- Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001. 304 с.
- Калиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік – Словарь, 2006. 264 б.
- Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (қаралған күні: 10.02.2024).
- Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.
- Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям // Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері. Алматы, 1992. Б. 21–26.
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Кепа, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin,

- Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons.

References

- Abdimanuly, O. & Dossanova, N.Zh. (2021). Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition. *KazYY Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 96–106. (in Kaz.).
- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy*, 4, 1–8. (in Kaz.). <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik. (in Russ.).
- Babalova, G.G. & Kuchesheva, I.L. (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. In: *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Sankt-Peterburg, 61–64. (in Russ.).
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Harris, K.R., Graham, S., & Urdan, T. (Eds). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Kaliyev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazirgi kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy*. [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik – Slovar. (in Kaz.).
- Kepa, M. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*, 10–1, 144–149. Retrieved 28 February 2023 <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10

- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Sutzhanov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar. (in Kaz.).
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (in Russ.).
- Yanushkevich, A. (1992). Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diary and letters from a journey through the Kazakh steppes]. In: *Europa galymdarynyn kazak madenieti turaly oi-pikirleri*. Almaty, 21–26. (in Rus.).

Р. О. Асельдерова

*Дагестанский институт развития образования
Махачкала, Россия*

Д.Х. Аринова

*Павлодарский педагогический университет
Павлодар, Казахстан*

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

R.O. Asel'derova*Dagestan Institute of Education Development
Makhachkala, Russia***D.Kh. Arinova***Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan***ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”**

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term “independent taxis” is used to denote a reported fact in relation to another fact and independently to the moment of the message. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the action time of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Автор туралы ақпарат

Руманият Омарқызы Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистр, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистр, Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Авторлық үлестер

Әселдерова Р.О. – тұжырымдама, жобаны әкімшілендіру, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Аринова Д.Х. – әдіснама, бағдарламалық қамтамасыз ету, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу.

РУКОВОДСТВО ДЛЯ АВТОРОВ

журнала по филологическому направлению «Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»

1. Для подачи заявки на публикацию статьи необходимо пройти регистрацию на сайте журнала <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Затем заполнить текстовые поля.

Прикрепите 2 файла статьи в формате doc/ docx (MS Word):

ВНИМАНИЕ! Первый файл должен быть с полными данными автора(-ов), назовите файл по фамилии автора(ов). Второй файл должен быть анонимным без указания данных автора(-ов), назовите анонимный файл «анонимная статья».

ПРИМЕЧАНИЕ: в журнал не принимаются статьи с количеством авторов больше 2-х.

Далее надо подписать публичную оферту – соглашение о самостоятельном характере представленной рукописи, согласии с проверкой статьи на предмет плагиата и предоставлении исключительных прав издателю.

Проверить заполненные данные и нажать кнопку «Отправить».

Этапы и результаты рассмотрения статьи будут отражаться в вашем личном кабинете.

2. Объем статьи должен быть не менее 15 тыс. знаков (включая пробелы) вместе со всеми метаданными статьи: аннотациями, списком источников, сведениями об авторе(-ах), а также объем не должен превышать 35 тыс. знаков (включая пробелы). Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по согласованию с редколлегией журнала.

3. Текст работы начинается с рубрикатора МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>), УДК (универсальный десятичный код), затем следуют инициалы и фамилия автора(-ов) полужирным шрифтом, полное наименование организации, город, страна, ORCID автора, e-mail автора(-ов), заглавие статьи прописными буквами полужирным шрифтом, аннотация, ключевые слова. Аннотация должна состоять из 150–200 слов, не должна содержать громоздкие формулы, повторять содержание и название статьи, не должна содержать цитаты, ссылки на текст работы, список использованных источников, должна быть кратким изложением результатов и выводов исследования.

Статья набирается 12 шрифтом Times NewRoman через полуторный интервал, поля 2 см со всех сторон, абзац 1,25. Примеры в статье выделяются только курсивом, без подчеркивания. При необходимости выделения в примере используется полужирный шрифт. Заголовки разделов выделяются полужирным шрифтом. Допустима нумерация арабскими цифрами подразделов внутри разделов.

4. Структура научной статьи включает следующие разделы: Введение, Материалы и методы, Результаты, Обсуждение, Заключение, информацию о финансировании (при наличии), Список использованной литературы. Допускается объединение разделов Результаты и Обсуждение в один раздел Результаты и обсуждение.

5. Таблицы включаются непосредственно в текст работы, они должны быть

пронумерованы, иметь название и сопровождаться ссылкой на них в тексте работы. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки необходимо выполнять с разрешением 600 dpi. На рисунках должны быть ясно переданы все детали.

6. Ссылки на использованные источники даются в тексте статьи в круглых скобках в следующем варианте: (Ахметов, 2020, с. 23) или (Ибраев, 2018). При перечислении нескольких источников: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). В случае совпадения года издания работ одного автора ссылка сопровождается буквенным символом: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018b).

Список использованных источников должен содержать только те работы, на которые имеются ссылки в тексте статьи. Список литературы оформляется в алфавитном порядке, без нумерации. Работы на английском языке располагаются после работ на казахском и русском языках, также в алфавитном порядке. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не допускаются. В список литературы обязательно должны входить не менее 4-х англоязычных работ последних 5 лет, желательно из базы Scopus или Web of Sciences.

Примеры оформления списка использованной литературы приводятся в Шаблоне статьи на сайте журнала.

***ВНИМАНИЕ!** Редакция просит авторов различать дефис (-) и тире (—). Границы страниц статьи в журнале, в сборниках, промежутки лет, веков оформляются с помощью тире.

7. После списка использованных источников на казахском или русском языках (в зависимости от языка статьи) следует References, т.е. комбинация транслитерированной (<https://translate.google.com/>) и англоязычной частей использованной литературы, который оформляется в соответствии со стилем APA (Руководство по публикации Американской ассоциации психологов): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>) (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>). В комбинации англоязычной и транслитерированной части References необходимо указать официальный перевод статьи, книги на английском языке в квадратных скобках. Если статья написана на английском языке, то после References следует Список использованной литературы на казахском и русском языках в зависимости от языка использованного источника. Авторы должны строго придерживаться транслитерации, указанной на сайте <https://translate.google.com/>. Иные системы транслитерации не принимаются и статьи возвращаются. Пример комбинации англоязычной и транслитерированной частей в References смотрите в Шаблоне оформления статей.

Далее следуют Сведения по каждому из авторов (ученое звание, служебный адрес, ORCID, e-mail – на казахском, русском и английском языках).

8. Для обеспечения прозрачности мы просим, чтобы соответствующие авторы вносили вклад в соавторство рукописи, используя соответствующие роли CRediT. Таксономия CRediT включает 14 различных ролей, описывающих конкретный вклад каждого участника в научные результаты.

Роли: Концептуализация; Курирование данных; Формальный анализ; Приобретение финансирования; Расследование; Методология; Администрирование проекта; Ресурсы; Программное обеспечение; Надзор; Проверка; Визуализация;

Роли/Письмо – первоначальный проект; и Написание – обзор и редактирование.

Обратите внимание, что не все роли могут применяться к каждой рукописи, и авторы могли вносить свой вклад, выполняя несколько ролей.

Описание вклада соавторов приводится в конце статьи под заголовком «Вклад авторов» после «Сведений об авторах».

9. Порядок прохождения экспертизы статей

Статьи, поступившие в редакцию, в обязательном порядке проходят на первом этапе первичный технический контроль на соответствие оформления статьи требованиям, изложенным в настоящем Руководстве и Шаблоне статьи на сайте. В случае несоответствия оформления статьи требованиям журнала статья отклоняется. Напоминаем авторам, что оформление статьи – обязанность автора(ов), редакция лишь предоставляет полную информацию о необходимых требованиях и образец оформления статьи и осуществляет технический контроль на первом этапе экспертизы статьи. Если автор(ы) не проходят первичный технический контроль 3 раза, то статья отклоняется окончательно и к повторному рассмотрению в журнале не принимается.

На втором этапе статьи также в обязательном порядке проходят контроль antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>), процент оригинальности статьи должен составлять **не менее 70 %**.

После прохождения первичного технического контроля и проверки на плагиат статьи отправляются на анонимное двойное «слепое» рецензирование. Сроки рецензирования составляют от 2 до 6 месяцев. Автор(ы) информируются о результатах рецензирования в личном кабинете. Статьи, получившие отрицательные рецензии, к повторному рассмотрению не принимаются.

Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию через личный кабинет автора на сайте в сроки, указанные редакцией. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редакции журнала для обсуждения.

Процесс прохождения этапов экспертизы статей является прозрачным, автор имеет возможность наблюдать за ним в своем личном кабинете на сайте журнала и через него осуществлять коммуникацию с редакцией.

ВНИМАНИЕ! Редакция не вступает в дискуссии с авторами по поводу оформления статей, содержания статьи и решения по публикации статей.

10. Адрес редакции: Республика Казахстан, 140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана

Тел.: 8(7182) 65 16 17

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Оплата. Стоимость публикации – 40000 тенге (сорок тысяч тенге). Оплата производится только в случае принятия статьи к публикации, подтвержденном редакцией.

Информация для внесения оплаты за публикацию:

- для авторов из зарубежных стран:

НАО «Павлодарский педагогический университет»

БИН 040340005741

ИИК KZ609650000061536309

АО «ForteBank» («Альянс Банк»)

БИК IRTYKZKA

ОКПО 40200973

КБе 16

- для авторов из Казахстана:

Kaspi Gold → ПЛАТЕЖИ → ОБРАЗОВАНИЕ → ОПЛАТА ЗА ВУЗЫ →
ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ВЫСШАЯ ШКОЛА
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК → КУРС: Язык и литература: теория и практика, статья
→ ФИО → СУММА.

Сканированный вариант квитанции об оплате просим направить электронной
почтой на адрес: yazlit_os@pspu.kz.

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

УДК 81-2
МРНТИ 16.01.33

Р. О. Асельдерова

*Дагестанский институт развития образования
Махачкала, Россия
<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>
email: rumomarovna@mail.ru*

Д.Х. Аринова

*Павлодарский педагогический университет
Павлодар, Казахстан
<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>
e-mail: dina-arinova@mail.ru*

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Введение

Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст Текст Текст

Материал и методы

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст.

Результаты и обсуждение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст. Текст
Текст Текст Текст Текст Текст.

Заключение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст.

Список использованной литературы

- Абдіманұлы О., Досанова Н.Ж. Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 2 (182). 2021. Б. 96–106.
- Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. Б. 1–8. <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004.
- Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов (на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург, 2016. С. 61–64.
- Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001. 304 с.
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ө. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік – Словарь, 2006. 264 б.
- Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (дата обращения: 10.02.2022).
- Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.
- Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям // Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері. Алматы, 1992. Б. 21–26.
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Кера, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10

- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons.

References

- Abdimanuly, O. & Dossanova, N.Zh. (2021). Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition. *KazYY Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 96–106. (in Kaz.).
- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy*, 4, 1–8. (in Kaz.). <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik. (in Russ.).
- Babalova, G.G. & Kuchesheva, I.L. (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. In: *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Sankt-Peterburg, 61–64. (in Russ.).
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Harris, K.R., Graham, S., & Urdan, T. (Eds). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Kaliyev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazirgi kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy*. [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik – Slovar. (in Kaz.).
- Kepa, M. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*, 10–1, 144–149. Retrieved 28 February 2023 <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal

- Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Sutzhonov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar. (in Kaz.).
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (in Russ.).
- Yanushkevich, A. (1992). Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diary and letters from a journey through the Kazakh steppes]. In: *Europa galymdarynyn kazak madenieti turaly oi-pikirleri*. Almaty, 21–26. (in Rus.).

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты

Махачкала, Ресей

Д.Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар, Қазақстан

“ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС” ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы қарастырылады. «Тәуелсіз таксис» термині басқа фактіге қатысты және хабарлау сәтіне қарамастан хабарланатын фактіні белгілеу үшін пайдаланылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты ресейлік ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Біртекті мүшелер білдірген жағдайлардың бір мезгілділігін/бірізділігін ажыратудағы маңызды фактор іс-әрекетті есептеу нүктесі болып табылады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бір мезгілділік, іс-әрекеттер реттілігі, таксистің икондылығы, сөйлем.

R. O. Asel'derova*Dagestan Institute of Education Development
Makhachkala, Russia***D.Kh. Arinova***Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan***ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”**

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term “independent taxis” is used to denote a reported fact in relation to another fact and independently to the moment of the message. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the action time of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Сведения об авторе

Руманият Омаровна Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистр, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистр, Павлодарский педагогический университет, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Вклад авторов

Асельдерова Р.О. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Аринова Д.Х. – методология, программное обеспечение, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

GUIDELINES FOR AUTHORS

in the journal focused on philological studies “Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі” / “Язык и литература: теория и практика” / “Language and Literature: Theory and Practice”

1. To submit an article for publication, you need to register on the journal's website <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Next, fill in the text fields.

Attach 2 article files in doc/docx format (MS Word):

ATTENTION! The first file should contain the full details of the author(s); name the file by the last name of the author(s). The second file should be anonymous without indicating the author(s) details, name the anonymous file “anonymous article”.

NOTE: The journal does not accept articles with more than 2 authors.

Next, you need to sign a public offer – an agreement about the independent nature of the submitted manuscript, consent to check the article for plagiarism, and grant exclusive rights to the publisher.

Review the filled-in details and click the “Submit” button.

The stages and results of the article review will be reflected in your personal account.

2. The article should be no less than 15,000 characters (including spaces) in total, including all article metadata: abstracts, references, author information, etc. Additionally, the volume should not exceed 35,000 characters (including spaces). Works exceeding the specified volume are accepted for publication in exceptional cases upon agreement with the journal's editorial board.

3. The text of the paper begins with the classifier of the IRSTI (International Rubricator of Scientific and Technical Information; determined by the link <http://grnti.ru/>), UDC (Universal Decimal Classification), followed by the initials and surname of the author(s) in bold font, the full name of the organization, city, country, author's ORCID, author(s) email, the title of the article in uppercase bold font, abstract, and keywords. The abstract should consist of 150-200 words, should not contain complex formulas, should not repeat the content and title of the article, should not contain quotations, references to the text of the work, list of sources used. The abstract should be a summary of the results and conclusions of the research.

The article should be typed in 12-point Times New Roman font with one and a half line spacing, 2 cm margins on all sides, and a 1.25 paragraph indent. Examples in the article are highlighted only in italics, without underlining. If necessary to emphasize something within an example, bold font is used. Section headings are highlighted in bold font. Subsections within sections can be numbered with Arabic numerals.

4. The structure of a scientific article includes the following sections: Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusion, information about funding (if applicable), References. Combining the Results and Discussion sections into one “Results and Discussion” section is permissible.

5. Tables should be included directly in the text of the paper. They must be numbered, have a title, and be accompanied by a reference to them in the text. Figures and graphs should be presented in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Dot drawings should be done with a resolution of 600 dpi. All details on the figures should be clearly visible.

6. References to the sources used are given in the text of the article in round brackets

in the following format: (Akhmetov, 2020, p. 23) or (Ibraev, 2018). When listing multiple sources: (Ibraev, 2018; Akhmetov, 2020; Ivanov, 2022). In case of the same publication year of works by one author, the reference is accompanied by a letter symbol: (Ibraev, 2018a), (Ibraev, 2018b).

The list of references should only include works that are cited in the text of the article. The bibliography is arranged in alphabetical order, without numbering. English-language works are placed after works in Kazakh and Russian languages, also in alphabetical order. References to unpublished works, the results of which are used as evidence, are not allowed. The list of references must include at least 4 English-language works from the last 5 years, preferably from the Scopus or Web of Sciences database.

Examples of formatting the list of references are provided in the Article Template on the journal's website.

***ATTENTION!** The editorial board asks authors to distinguish between a hyphen (-) and an en dash (–). The page ranges in the journal or collection, intervals of years, centuries should be formatted using an en dash.

The list of used sources in Kazakh or Russian (depending on the language of the article) is followed by References, i.e. a combination of transliterated (<https://translate.google.com/>) and English-language parts of the used literature, which is arranged in accordance with the APA style (Publication Manual of the American Psychological Association): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>), (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>). In the combination of English and transliterated part of References it is necessary to indicate the official translation of the article, book in English in square brackets. If the article is written in English, References should be followed by the List of Used Literature in Kazakh and Russian languages, depending on the language of the source used. Authors must strictly adhere to the transliteration specified at <https://translate.google.com/>. Other transliteration systems will not be accepted and articles will be returned. Refer to the Article Formatting Template for an example of the combination of the English and transliterated parts of the list of references.

This is followed by information about each of the authors (academic title, institutional address, ORCID, e-mail – in Kazakh, Russian, and English languages).

7. For transparency, we ask that corresponding authors specify contributions to the manuscript using the appropriate CRediT roles. The CRediT taxonomy includes 14 different roles describing the specific contributions of each participant to the scientific results.

Roles: Conceptualization; Data Curation; Formal Analysis; Funding Acquisition; Investigation; Methodology; Project Administration; Resources; Software; Supervision; Validation; Visualization; Roles/Writing – Original Draft; and Writing – Review & Editing.

Note that not all roles may apply to every manuscript, and authors may have contributed with multiple roles.

A description of the contributions of co-authors is provided at the end of the article under the heading “Authors’ contributions” after “Information about authors”.

8. Manuscripts submitted to the editorial office must undergo mandatory Antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>) checks, and the originality percentage of the article should be at least 70%. Subsequently, the articles are sent for anonymous double-blind peer review, with a review period of 2-6 months. All reviews of the article are sent to the author. Articles receiving negative reviews are not reconsidered. Revised versions of the

articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office within the deadlines specified by the editorial board. Articles with positive reviews are submitted to the journal's editorial board for discussion.

9. Procedure for Conducting Article Review Articles submitted to the editorial office must undergo an initial technical control at the first stage to ensure compliance with the formatting requirements outlined in these Guidelines and the Article Template on the website. In case of non-compliance with the requirements of the journal, the article is rejected. We remind authors that the formatting of the article is the responsibility of the author(s). The editorial office only provides complete information about the required guidelines, a sample article template, and performs a technical review during the first stage of the article evaluation process. If the author(s) fail the initial technical control 3 times, the article is rejected permanently and will not be accepted for re-consideration by the journal.

At the second stage, articles are also required to undergo a check using antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com>), and the originality percentage of the article must be **at least 70%**.

After passing the initial technical review and plagiarism check, articles are sent for anonymous double-blind peer review. The review process takes between 2 to 6 months. The author(s) are informed of the review results through their personal account. Articles that receive negative reviews are not accepted for reconsideration.

Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office through the author's personal account on the website within the terms specified by the editorial office. Articles with positive reviews are submitted to the Editorial Board for discussion.

The process of article evaluation is transparent, and the author has the opportunity to track its progress through their personal account on the journal's website and communicate with the editorial office via the same platform.

ATTENTION! The editorial office does not engage in discussions with authors regarding article formatting, content, or publication decisions.

10. Payment. The publication fee is 40000 tenge (fourty thousand tenge). Payment is made only upon acceptance of the article for publication, confirmed by the editorial board.

Information for making the publication payment:

- for authors from foreign countries:

NJSC "Pavlodar Pedagogical University"

BIN 040340005741

IIC KZ609650000061536309

JSC "ForteBank" ("Alliance Bank")

BIN IRTYKZKA

OKPO 40200973

BeC 16

- for the authors from Kazakhstan:

Kaspi Gold → PAYMENTS → EDUCATION → PAYMENTS FOR UNIVERSITIES → PAVLODAR → PAVLODAR STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (Mira, 60) → FACULTY: HIGH SCHOOL OF HUMANITIES → COURSE: Language and Literature: Theory and Practice, article → FULL NAME → PAYMENT AMOUNT.

Please send the scanned copy of the payment receipt via email to the following address: yazlit_os@pspu.kz.

Басуға 09.06.2025 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 8,5 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс №1550

Подписано в печать 09.06.2025 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 8,5 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ №1550

Редакционно-издательский отдел
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Маргулана
140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60
Контакты: e-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz